

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN 20. YÜZYILIN
BAŞLARINA KADAR OSMANLI DEVLETİ VE
YENİ TÜRKİYE'NİN DOĞUŞU
(MODERNLEŞEN TÜRKİYE)

1

4. BATI CEPHESİ

4.1. Düzenli Ordunun Oluşturulması*

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda yenilmesinin ardından şartları ağır bir mütareke imzalamak zorunda kalmıştı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile ordular terhis edilmiş, silah ve cephane teslim edilmişti.⁵⁹³ Şartları dikte ettiren İtilaf Devletleri, kendi imzaladıkları mütareke hükümlerine uymayarak, başta İstanbul olmak üzere ülkeyi işgale başlamışlardı. Varlığını İtilaf Devletlerinin şartlarını yerine getirmeye çalıştığını zanneden saray ve hükümet, gerek Wilson İlkelerine ve gerekse mütareke hükümlerine aykırı işgaller karşısında sessiz kalmakta, hatta yayımladığı emirlerle her türlü karşı koymanın önünü kesmekteydi.⁵⁹⁴

İşgaller karşısında Anadolu'da dağıtılan ordunun terhis edilmiş (sivil) subaylarının öncülüğünde sivil direniş hareketi başlatıldı. İşgal olunmayan bölgelerden de işgallere karşı tepkiler yükseltildi, mitingler yapıldı,⁵⁹⁵ Saraya ve İşgal devletleri temsilcilerine protesto telgrafları çekildi.⁵⁹⁶ Ancak halkın büyük bir kısmı hükümetin emirlerine uyararak işgallere karşı sessiz kalırken, yaşananların farkına varıp silaha sarılanlar da yok değildi. Bunlara daha sonra dağdaki eşkiya-asker kaçakları, hapishanelerden salıverilenler de katıldı. Tehlike büyüyüp işgaller genişledikçe durumun farkında olan farklı toplumsal kesimler bir araya gelmeye başladı. Yurtsever din adamları, milliyetçi ay-

* Prof. Dr., Zafer Koşlu, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Öğretim Üyesi, zkoşlu@ogu.edu.tr

593 **Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1999, s. 47-49.

594 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk/Söylev**, C 1, TTK, Ankara 1986, s. 3-4; Salâhi R. Sonyel, **Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007, s. 3-4.

595 “Mustafa Kemal'in Kilis, Diyarbakır, Narman Halkına Teşekkür Telgrafı” **ATBD**, Ocak 2012, Yıl: 61, S 128, Belge no: 2, 3, 6, 15, 36, 75, 82.

596 Bunlardan en ilginç olanı Eskişehir'den Hatice ve Azize vs. adlı kadınların çektiği telgraftır. **BOA.**, DUİT, D No: 118, G No: 160, 19 Rebiülevvel 1338. Belge ve çevirisi için bk. Zafer Koşlu, **Esaretten Özgürlüğe 423 Gün İngiliz İşgalinde Eskişehir**, Eskişehir Ticaret Odası Yay., Şehir ve Kültür-2, 3. Baskı, Eskişehir 2015, s. 52.

dınlar, bölgelerin kanaat önderleri halkı etkilemede, aydınlatmada öncü rol üstlendiler.⁵⁹⁷

Gelişen işgal hareketi, haksızlıklar ve saldırılar tepkilere neden oldu ve ilgili bölge halkının kendisini savunmaya zorladı. Buldukları yörenin işgaline son vermek ya da işgale uğrama tehlikesi karşısında direnme amacındaki kişisel, yerel, bölgesel silahlı direniş grupları; çete, milis kuvvetleri, millî müfrezeler, mücahit müfrezeleri gibi adlarla genelde Kuva-yı Milliye adını verdiğimiz daha çok gönüllülük esasına dayanan kuvvetleri oluşturdu.⁵⁹⁸

Kuva-yı Milliye kavramının ilk kez ne zaman kullanıldığına ilişkin bilgiler de oldukça çeşitlidir. İlk defa 1913 yılında Batı Trakya Türk Cumhuriyeti sürecinde Kuşçubaşı Eşref Bey'e Kuva-yı Milliye Kumandanı unvanı verildiği, Göz Doktoru Esat Işık tarafından kurulan Millî Kongre'nin yayımladığı programın birinci maddesinde "Bütün Kuva-yı Milliyeyi birleştirmek"⁵⁹⁹ şeklinde yer aldığı, İzmir'in Yunanlarca işgali üzerine 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'in Harbiye Nezaretine çektiği telgrafta "...Kuva-yı Milliye teşkilatını oluşturmanın en iyi tedbir olacağını..." ileri sürdüğü,⁶⁰⁰ Enver Behnan Şapolyo ise bu kavramın ilk kez 13 Haziran 1919'da toplanan Alaşehir Heyeti tarafından kullanıldığı ve heyetin adının Kuva-yı Milliye Heyeti olduğu söylemektedir.⁶⁰¹

Mütareke hükümleri gereği güçsüzleştirilmiş ve Mütareke hükümlerine uymakla yükümlü askerî birlikleri savaşa hazır duruma getirmeye şartların uygun olmaması ve İtilaf Devletlerine karşı askerî birlikleri direnişin dışında göstermek zorunluluğu, hareketi, bir ara yol izlemeye sevk etti. Bu ara yol, mevcut askerî birlikler ile daha önce kurulmuş ve yeniden oluşturulmasına hız verilen Millî Kuvvetleri Düzenli Orduya geçecek biçimde örgütlemektir.⁶⁰²

Mustafa Kemal Paşa'nın I. Dünya Savaşı sonundan itibaren başlayıp Samsun'a çıktığı andan itibaren de artırarak sürdürdüğü ordu komutanlarıyla teması, içinde bulunulan durum hakkında halkın bilgilendirilmesi, halkın da ihtilalin içine katıldığı uzun soluklu sürecin köşe taşlarıydı. Paşa, Havza'ya

597 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yay., s. 77.

598 Ahmet Emin Yaman, "Millî Ordu", **Atatürk Yolu, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 1, S 2, s. 115-116.

599 Zekai Güner-Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Beyannameleri ve Basın**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., S 38, Ankara 1990, s. 93.

600 Kenan Esengin, **Millî Mücadelede Ayaklanmalar**, Kumsaati Yay., İstanbul 2006, s. 18.

601 Enver Behnan Şapolyo, **Kuva-yı Milliye Tarihi-Gerillâ**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1957, s. 61-63.

602 Ahmet Emin Yaman, "Millî Ordu'dan Düzenli Orduya", **Atatürk Yolu Dergisi**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1990, C 2, S 6, s. 377.

geldiğinde ise Kuvayı Milliye ile doğrudan ilgilenerak verdiği emirlerle her türlü işgal eylemine karşı halkın silahlandırılarak karşı konulmasını bildirdi.⁶⁰³

Erzurum İl Kongresi'nde Bekçi Örgütünün kurulması ve bunun Sivas'ta da kabul edilmesi, Ali Fuat Paşa'nın Erzurum Kongresi günlerinde Ankara'da Kır Bekçilerini arttırması ve bunlara silah dağıtması, halkı millî mücadeleye hazırlamanın başka bir yönüydü. Kongre kararlarının üçüncü maddesinde ise "Kuva-yı Milliye'yi âmil, irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır"⁶⁰⁴ denilerek kavramın varlığı, devamlılığı resmen teyit edilmekteydi. Bu noktada karşıtlarının olduğu kadar özellikle bu mücadeleden yana olan din adamlarının rolü, Müdafaa-i Hukuk Dernekleri içerisinde olmaları, camilerde işgaller hakkında bilgilendirmeleri vs. de oldukça önemliydi.⁶⁰⁵ Kuvayı Milliye'nin örgütlenme sürecinde ordu ve donanma birliklerinin olmadığı ya da az olduğu yerlerde askerlik şubeleri ve sivil memurları devreye girdi. Asker ve sivil memurlar, halkı bilgilendirmede ve bölgesel birliklerin oluşumunda yerel kanaat önderlerinin de desteğini alarak önemli katkılar sağladı.⁶⁰⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın da yönlendirmesiyle, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Kuva-yı Milliye'ye askerî ve parasal açıdan destek oldu. Böylece Kuva-yı Milliye ruhu çok kısa süre içinde yayılmaya başladı.

Kuva-yı Milliye'nin subaylar dışındaki insan kaynağı efe, zeybek, eşkıya, asker kaçağı gibi birtakım unsurları da içermekteydi. Kuva-yı Milliye içinde "subaylar" dışındaki en güvenilir kesim "gönüllüler" ile bir çeşit askere alma gibi toplanan "yükümlüler" idi.⁶⁰⁷ Bunların ağır silahları olmadığı gibi merkezî bir komuta düzeni de yoktu.⁶⁰⁸

Durumun farkında olan Mustafa Kemal Paşa, onları disipline edecek tedbirleri de almayı ihmal etmedi. Oluşturulan "Milli Müfrezeler", seyyar ve sabit iki kuvvete ayrıldı, silahaltında bulunanların dışında, eli silah tutan kişileri de kapsamına aldı. Müfrezelerin teşkili, kumandası, idaresi, tıpkı manga, takım, bölük gibi olacaktı. İhtiyaçlarının karşılanması, özellikle silahlandırılmalarında halkın yardımı ile beraber, ordunun da yardımı istenecekti. Silah dağıtımını askerî kıtalardaki usule göre olacak, dağıtım kefaletle ve düzenli

603 Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbaratı Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, TTK, Ankara, s. 18; Atatürk, **age.**, s. 30-33.

604 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C 1, TTK, Ankara 1997, s. 115; Atatürk, **age.**, s. 88-89.

605 Ömer Turan, "Milli Mücadele Lehine Kamuoyu Oluşturmada Din Adamları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 15, Kasım 1999, S 15, s. 823-824.

606 Yaman, **agm.**, s. 122.

607 İrfan Paksoy, "Milli Mücadele'den Düzenli Orduya Geçiş", **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl: 21, Ağustos 1996, S 41, s. 107.

608 Belen, **age.**, s. 78.

numarayla kaydedilip, müfreze başkanlarının sorumluluğunda yapılacaktı. Millî teşkilat ile ordu arasındaki ilişkiyi Heyet-i Temsiliye koruyacak, tehlike anında her merkez çevresinde bulunan kumandanlarla da iletişim içinde bulunacaktı. Heyet-i Temsiliye gerekli gördüğü mıntıkların müfrezelerini tehlike anında başka bir yere gönderme, toplama ve görev yapmaya davet etme yetkilerine sahipti.⁶⁰⁹

Anadolu'da yerel güçler etkili bir şekilde örgütlenirken, İstanbul'da Saray, hükümet ve İtilaf Devletleri özellikle Ege Bölgesi'nde oluşan direnci parçalamak için yoğun çaba sarf etmekteydi. Genelkurmay Başkanlığı Kuva-yı Milliye'nin Osmanlı hükümeti (Heyet-i Vükela) tarafından yasaklandığını⁶¹⁰, Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri ise yapılan işlemlerin (Kuvayı Milliye örgütlenmesi) memleketin yararına olmadığını,⁶¹¹ bu girişimlerin önüne geçilmesi, liderlerinin yakalanarak⁶¹² tutuklanması,⁶¹³ faaliyetlerinin yasaklanması⁶¹⁴ ve bunlara silah ve insan yardımı yapılmayacağına dair telgraflar yollamaktaydı.⁶¹⁵ Bazı yöneticiler, tümen ve kolordu komutanları verilen emirler doğrultusunda yapılan örgütlenmeleri ve bunlara karşı alınan önlemleri,⁶¹⁶ bazıları ise Kuva-yı Milliye'nin hükümete karşı olmadığı hakkındaki görüşlerini⁶¹⁷ Harbiye Nezaretine bildirmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi sırasında bu kuvvetlerin örgütlenmesi gereğini göz önüne alarak 9 Eylül 1919'da Ali Fuat Paşa'ya "Batı Anadolu Genel Kuva-yı Milliye Komutanlığı" görevini verdi.⁶¹⁸ Mustafa Kemal Paşa, Kongrenin kararını bildirirken, kendisinden Aydın Cephesine de yetenekli bir komutan atamasını istedi. Bunun üzerine o zamana kadar Demirci Mehmet Efe'nin kontrolünde olan Aydın-Salihli Cephesinin düzenlenmesi Albay Refet Bey'e verildi. Ayrıca Balıkesir bölgesindeki tümen komutanı Albay Kazım o bölgede Kuva-yı Milliye'yi örgütlemekle görevlendirildi. Bütün kuvvetler Ali Fuat Paşa'nın emrinde idi. Karargâhı 2-3 subay olan bu komutanlığın etkili bir varlık göstermesi beklenemezdi. Bu arada İstanbul hükümetlerinin de çıkarttığı engeller nedeniyle Kuva-yı Milliye cephelerini gezememesi, cepheler arası bir eşgüdüm sağlanmasını da

609 Yaman, agm., s. 378.

610 **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Ocak 2002, Yıl: 51, S 113, Belge no: 4156.

611 **agd.**, Belge no: 4153.

612 **agd.**, Belge no: 4158, 4165.

613 **agd.**, Belge no: 4185.

614 **agd.**, Belge no: 4178.

615 **agd.**, Belge no: 4155.

616 **agd.**, Belge no: 4163, 4166.

617 **agd.**, Belge no: 4171.

618 **ATASE**, K 271, G 92; Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK, Ankara 1989, s. 1-2; **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C 3, Kaynak Yay., İstanbul 2000, s. 378; Koylu, **age.**, s. 104-105; Ergun Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yay., Ankara 1995, s. 453.

engelledi. Hatta birbirleriyle rekabet edenler bile oldu. İstanbul hükûmetinin kışkırtmaları Kuva-yı Milliyedeki firarları da artırdı. Ali Fuat Paşa, bunu engellemek için gerekli tedbirlerin alınmasına çalıştı.⁶¹⁹ Ancak, türlü sıkıntı ve olumsuz şartlara rağmen, millî direnç devam etti. Bu da İtilaf Devletleri-Saray ve hükûmet üçlüsünü daha etkili önlemler almaya yöneltti.

Hükûmet, İstanbul'daki bazı yüksek rütbeli subayları Anadolu'ya göndererek⁶²⁰ ordunun komuta ve denetimini ele geçirmek istedi.⁶²¹ Mustafa Kemal Paşa'nın 20. Kolordu (Ali Fuat Paşa) örneğinde olduğu gibi duruma anında müdahalesi ve komutanların görevlerini terk etmemesini, komutanın devredilmemesini istemesi ile bu girişim de boşa çıkarıldı. Bölgeye gönderilen ancak komutayı devralamayan komutanlar,⁶²² istifa ederek İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.⁶²³ İstanbul hükûmeti bu sefer, Kuva-yı Milliyeye destek veren kolorduları lağvedip,⁶²⁴ yeni komutanlar atayıp⁶²⁵ kolordusuz komutanların isteğiyle⁶²⁶ aynı ad altında farklı bir ordu kurmak istedi.⁶²⁷ Ancak yeni orduya da katılım olmadığından bu girişim de sonuçsuz kaldı.⁶²⁸ Özellikle Batı'da işgal genişledikçe Kuva-yı Milliye'nin direnci ve etkinliği de artmaktaydı.

Bütün mevcudu on bine varan Batıdaki kuvvetler, üç cephe (İzmir Kuzey Cephesi: Albay Kazım [Özalp], İzmir Doğu Cephesi: Çerkez Ethem, İzmir Güney Cephesi: Demirci Mehmet Efe) halinde Milne Hattı'nda⁶²⁹ savaşmaktaydı.⁶³⁰ Bu hattı belirleyen General Milne de Ali Rıza Paşa hükûmetinin askeri yetkililerinden, yani Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'dan ve millî kuvvetlerin tutumundan şikâyetçiydi. Kendi adıyla anılan ve Türk-Yunan cephesini tespit eden bu hatta tam riayet edilmemişti. Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Türk kuvvetlerinin bu hattın 3 km gerisine çekilmesi hususunda General Milne'nin talimatını reddetmişti. Ayrıca, Batı

619 ATASE, İSH., K 291, G 165.

620 ATASE, İSH., K 279, G 219.

621 Yaman, agm., s. 380.

622 Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yay., İstanbul 2000, s. 230-234; Koylu, **age.**, s. 112.

623 ATASE, İSH., S 2948, K 196, G 219.

624 BOA. DUİT. D No: 162, G No: 81; ATASE, İSH., K 235, G 252; Koylu, **age.**, s. 126.

625 ATASE, İSH., K 54, G 21; ATASE, İSH., K 196, G 178; Koylu, **age.**, s. 127.

626 ATASE, İSH., K 196, G 178; ATASE, İSH., K 196, G 242; ATASE, İSH., K 29, G 104; Koylu, **age.**, s. 139.

627 ATASE, İSH., K 54, G 21

628 Koylu, **age.**, s. 143.

629 Osman Olcay, **Sevr Andlaşmasına Doğru**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1981, s. XXXVI-XXXVII.

630 Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz. Rıdvan Akın, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014, s. 109-110.

Anadolu'da bazı birliklerin yerleri İngiliz generalinin izni alınmadan Harbiye ve Genelkurmay Başkanlığınca değiştirilmişti. Bu iki Türk generali, üç İtilaf Devleti komiseri adına Ali Rıza Paşa hükûmetine verilen bir nota ile 21 Ocak 1920 günü görevlerinden alındı.⁶³¹ Bunların dışında Kocaeli, Rumeli, Adana, Urfa, Maraş, Antep, Trabzon-Giresun ve Ankara'da Kuva-yı Milliye müfrezeleri vardı.⁶³² Anadolu'da örgütlenme ve işgallere karşı silahla karşı koyma arttıkça, direnişi engellemek amaçlı Padişahın zorunlu askerliği kaldırdığına dair propagandaların yapılması asayişin bozulmasına, bu da Kuva-yı Milliye-ye olan ihtiyacın artmasına neden olmaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa ise bir yandan aldığı önlemlerle hükûmetin girişimlerini engellemeye çalışıyor, İstanbul'a çektiği telgraflarla, işgallerin, tutuklamaların önlenmesi gereğini belirtiyor,⁶³³ diğer yandan ise işgal süreçlerinde olan yerlerdeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gerekli yardımların yapılmasını organize etmeye,⁶³⁴ halkı yüreklendirmeye, millî birlik ve bütünlüğü sağlamaya çalışıyordu.⁶³⁵

Heyeti Temsiliyenin Ankara'ya gelmesi ve TBMM'nin açılmasından sonra siyasi birlik tam anlamıyla sağlanmış, ancak askerî anlamda sıkıntılar devam etmekteydi. Saray, İstanbul hükûmetleri ve İtilaf Devletleri kışkırtmalarıyla çıkartılan iç ayaklanmalar durumu giderek tehlikeye sokmaktaydı.⁶³⁶ Bu süreçte her türlü sıkıntıya rağmen 20 civarında ayaklanma Kuva-yı Milliye ve düzenli birlikler tarafından bastırıldı. Ancak ilerleyen Yunan kuvvetleri karşısında bu düzensiz birliklerin başarılı olması oldukça zordu. Hatta Yunanlıların gaz mermileri getirdikleri ile ilgili bilgiler bile gelmekteydi.⁶³⁷ Zaten uzun süren savaşlar boyunca insanlar savaştan bıkmış, subay sayısı azalmış, asker kaçakları artmıştı. Öyle ki 1300-3000 kişi arasında olması gereken bazı alaylarda asker sayısının 90'a indiği görülmüştü.⁶³⁸ Durumun hukuksal alt yapısı hazırlanmalı ve tedbir alınmalıydı. İlk aşamada Hıyaneti Vataniye Kanunu uzun tartışmalar, sonucunda *Allah hayırlı eylesin* sesleriyle kabul edildi.⁶³⁹ Öyle ki var olan cephanelikleri bekleyecek asker bulunamamaktaydı. TBMM, bu duruma çözüm üretmek için Firariler Kanunu'nu

631 Sabahattin Selek, **Milli Mücadele**, Örgün Yay., İstanbul 1982, s. 587-588.

632 Orhan Avcı, "Türk Milli Mücadelesi Tarihinde Kuva-yı Milliye Devri", **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl: 23, Ağustos 1998, S 45, s. 92-93; Şapolyo, **age.**, s. 51-52.

633 **ATBD.**, Ocak 2003, Yıl: 52, S 115, B No: 4240.

634 **ATBD.**, Ocak 2012, Yıl: 61, S 128, B No: 54, 70.

635 **ATBD.**, Ocak 2012, Yıl: 61, S 128, B No: 2, 15, 36, 37

636 Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, C 1, TTK Yay., Ankara 1988, s. 125-126.

637 **ATASE**, İSH., K 333, G 47.

638 **ATASE**, İSH., K 199, G 235.

639 **ATASE**, İSH., K 716, G 27; **BMM Zabıt Ceridesi**, 29 Nisan 1920, İçtima 7, Celse 1-2, s. 150-159;

çıkardı (11 Eylül 1920).⁶⁴⁰ Bu kanun asker kaçakları, onlara yardım edenler veya görevlerini yerine getirmeyenler için özel mahkemeler kurulacağını belirtmekteydi. Yani İstiklal Mahkemelerinin kuruluş yasasıydı. TBMM, artık hem iç isyanları bitirmek, hem Kuva-yı Milliye'yi ve orduyu bir disiplin altına almak için yasal alt yapılarını oluşturmaktaydı. Özellikle bu dönemde Kuva-yı Milliye ve önderlerinin keyfi uygulamaları ile ilgili şikâyetler Meclise kadar gelmeye başlamıştı. Askerî bir disiplin içerisinde olmayan birliklerle bu savaşın başarılamayacağına inanan Mustafa Kemal Paşa, yapacağı uygulamalarda kendisine kadar gelen şikâyetleri,⁶⁴¹ olası sorunları engellemek ve bunları hukuksal temellere dayandırmak için alt yapıyı hazırlamış oldu. Ancak Meclis içerisinde bazı vekillerin Kuva-yı Milliye'den yana olması süreci yavaşlattı.

İtilaf Devletleri, Türkleri barışa zorlamak için Sevr Antlaşması'nın taslağı nitelendirilecek kararları San Remo Konferansı'nda belirleyerek Osmanlı Devleti'ne sunmuşlardı. 11 Mayıs 1920'de taslağı alan Tefvik Paşa bunu imzalamadı ve İstanbul'a döndü. Bu arada Nemrut Mustafa başkanlığındaki Divan-ı Harp, Mustafa Kemal Paşa'yı gıyabında ölümüne mahkûm etti.⁶⁴² Kararı 24 Mayıs'ta bir irade ile onaylayan Padişah Vahdettin, 27 Mayıs 1920'de İngiltere Kralı V. George'ye barış koşullarının hafifletilmesini içeren bir mektup gönderdi.⁶⁴³ Böylelikle bir yandan Anadolu'da emperyalizme boyun eğmeyen Mustafa Kemal'in önderliğindeki ulusal hareket bastırılmaya çalışılırken, diğer yandan da barış şartlarını hafifletmek için İngiltere Kralından ricacı olunmaktaydı. Fakat bu istek İtilaf Devletlerinin yeni bir toplantı yapmasına neden oldu. Karşı teklifleri Hythe (20 Haziran 1920) Konferansı'nda görüşen İtilaf Devletleri, Türkleri barışa zorlamak için Yunan ordusunun Anadolu'da yeni işgallerine onay verdi. Toplantıda Lloyd George; *Sadece Doğu Trakya'da harekete geçmek yeterli değildir. Mustafa Kemal Anadolu'ya yerleşti ve ona orada vurmak çok önemlidir* demekteydi.⁶⁴⁴ 21 Haziran'daki toplantıda ise Lloyd George; *Pazar günü Yunan Başkomutanının kendisine, Marmara Denizi güney kıyısında Bandırma'ya güçlü bir Yunan birliği gönderecek olursa, bu birliğin Mustafa Kemal'in gerisinden ilerleyerek, Türk Milliyetçi Ordusunun yolunu kesebileceğine emin olduğunu bildirdi. ...Mustafa Kemal, başarıya ulaşır da Çanakkale Boğazı'nı kapatacak olursa, Müttefiklerin bu koşulları görüşmesinin bir anlamı kalmayacaktır. Buna karşılık Mustafa'ya,*

640 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 11 Eylül 1920, İçtima 63, Celse 2, s. 84-88; İçtima 64, C 3, s. 93-101.

641 M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 315.

642 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, TTK Yay., Ankara 1989, s. 103.

643 **Age.**, s. 105.

644 Olcay, **age.**, s. 588.

kendisi ve milliyetçi kuvvetleri ile başa çıkacak güçte olduğumuzu gösterecek olursak, barış koşullarının görüşülmesi için bir neden kalmaz. ... Sonuç olarak konferansa hatırlatmak isterim ki, yukarıdaki karara varılırken, ben ve Millerand, değerli danışmanımız Mareşal Foch'un bu proje lehindeki raporundan esinlendik...⁶⁴⁵ demektedir. “Yunan ilerlemesi Mustafa Kemal'i itibardan düşürecek” şeklinde 21 Haziran'da demeç veren Venizelos,⁶⁴⁶ başlangıçtan beri istediği Trakya ve Anadolu'da işgali genişletme iznini konferanstan almış oldu.

Yunanlar, 22 Haziran 1920'de Milne Hattı'nı 3 koldan aşarak harekete geçti. Bursa'ya, Uşak'a ve Nazilli'ye yönelik olan bu saldırı karşısında Kuva-yı Milliye birlikleri fazla direnemedi. Çünkü Batı Cephesi ciddi bir muharebe verecek şekilde teşkilatını tamamlayamamıştı. Batı Cephesi bir kumanda altında değildi. İzmir Batı (61. Tümen), İzmir Doğu (23. Tümen), İzmir Güney (57. Tümen) şeklinde üç bölünmüş, her cephe bir tümenin sorumluluğuna bırakılmıştı. Birkaç aydan beri uğraşıldığı halde bu cephelerdeki kuvvetlerin tek bir kumandaya bağlanması çeşitli nedenlerden bir türlü gerçekleşmemişti. Batı Cephesini tutan kuvvetler zayıf karma birliklerden ibaretti. Nizami ordu birlikleri gerek teçhizat, gerek disiplin bakımından yetersizdi. Asker en ufak bir fırsatta firar ediyordu. Bütün bunlar Batı Cephesinin çabuk çözülmesine ve bin bir güçlkle bir araya getirilen kuvvetlerin Yunan taarruzu ile dağılmasına neden oldu.⁶⁴⁷

Yaşanan durum, TBMM'ye yansımakta gecikmedi. TBMM'nin gizli oturumunda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey Yunan ilerleyişi karşısındaki başarısızlığı şöyle açıkladı: *Bu harekât içinde bulunan kıtaatımız, hepimizin bildiği veçhile, teşkilât-ı husûsiye ile takviye edilmiş olan üç fırkadır. Taarruz eden düşman kuvvetleri her halde üç misli fazla idi. Binaenaleyh muharebe içinde bulunan kıtaatımızın ne kadar müşkülât için de buldukları kolayca tasavvur olunabilir. ...Düzce ve Bolu harekâtı yüzünden iki fırkaya yakın kuvvetlerimiz; Yunan taarruzundan uzak mahallere, bir muhite sevk edildi. Yenihan ve Yozgat isyanları hasebiyle iki fırkaya yakın, - nizâmî ve millî - kuvvetlerimiz başka muhitlerde istihdam olundu. Beş, beş buçuk, nihayet altı fırkamız Yunan taarruzu olduğu zaman büsbütün başka bir yerde bulunuyordu...*

Ancak Yunan taarruzu başlayınca Bakanlar Kurulunun 25 Haziran 1920 tarihli “Cephe Kumandanlıklarının Düzenlenmesi” kararname ile Batı Cephesi Komutanlığı kuruldu⁶⁴⁸ ve komutanlığa Ali Fuat Paşa getirildi. Bu

645 Olcay, *age.*, s. 590.

646 Jaeschke, *age.*, s. 107.

647 Sabahattin Selek, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, C 2, Örgün Yay., İstanbul 2000, s. 815-816.

648 Jaeschke, *age.*, s. 109.

süreçte bölgedeki bazı birlikler de doğrudan Batı Cephesi Komutanlığına bağlandı.⁶⁴⁹ Yeni komutan Gediz'deki Yunan Tümenine bir baskın yaparak başarı sağlamak istiyordu. Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey, taarruzun yapılmamasında ısrar etti. Çünkü o, Yunanların Bursa, Uşak cephelerinden yeni bir taarruz hareketine girişeceği, İstanbul Hükûmetinin de iç ayaklanmalar çıkarmaya teşebbüs edeceklerini tahmin ediyor ve bu doğrultuda alınması gereken tedbirleri Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Ordu Komutanlıklarına bildiriyordu. Hatta aynı yazıda İsmet Bey, Eskişehir'in kaybı halinde Meclisin Ankara'da rahat çalışamayacağı, o süreçte de geri çekilmenin umutları kıracağından şimdiden Hükûmetin Bakanlar Kurulu Kararıyla Sivas'a naklini önermekteydi.⁶⁵⁰ Ancak taarruz konusunda alınacak önlemlere dair Batı Cephesi komutanlığıyla haberleşme yoluyla anlaşamadı. Bizzat Ankara'dan Eskişehir'deki Batı Cephesi Karargâhına gitti.⁶⁵¹ Yapılan görüşme sonrasında Ali Fuat Paşa, durumu yerinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere saldırıyı geri bıraktı. Ama birkaç gün sonra Cephe Komutanlığından verilen bilgidен saldırıya geçildiği anlaşıldı.⁶⁵²

Ethem Bey'in teşvik ve isteği ile 24 Ekim 1920'de yapılan Gediz taarruzu Yunanlara karşı başarı sağlayamayınca Ethem ve taraftarları bunun sorumluluğunu düzenli ordu birliklerine yüklemek için, onların iyi muharebe edemediklerini ileri sürdü. Aynı zamanda bu olayı kullanarak düzenli ordu aleyhindeki propagandalarını şiddetlendirdi. Buna karşılık kıta komutanları ve subaylarda Kuva-yı Seyyarenin düşman karşısında ciddi bir muharebeye girişmediğini iddia etmekteydi. Ordu ile Kuva-yı Seyyare arasındaki bu gerginlik giderek artmaya başladı. Ethem yanlıları işi daha da ileri götürerek Eskişehir'de subaylar aleyhinde gösteri yapmaya başladı. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa duruma el koyduysa da bir sonuç alamadı. Mustafa Kemal Paşa, İsmet ve Refet Bey ile 8 Kasım'da yapılacak düzenlemeyi konuştu. Kendilerine verdiği kesin direktif: "Süratle düzenli ordu ve büyük süvari gücü meydana getirmektir." Böylece 8 Kasım 1920 günü "gayri muntazam (düzensiz) teşkilat fikrini ve siyasetini yıkma kararı" uygulama alanına konuldu. İsmet Bey, ertesi gün cepheye gitti.⁶⁵³

Büyük Millet Meclisi hükûmetinin daha önce verdiği ordu birliği kararını gerçekleştirmek için toplanan Bakanlar Kurulu Kararıyla, 9 Kasım 1920'de Batı Cephesi'nin emir komutasında değişiklik yapıldı. Ali Fuat Paşa'ya o zaman için önemli görülen Moskova Büyük Elçiliği teklif edildi, kendisinin

649 BCA, 30.18.1.1.1. 3. 19. 23.06.1920.

650 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 13, Aralık 1964, S 5, Belge no: 1162.

651 Atatürk, age., C 2, s. 666-667.

652 Belen, age., s. 216.

653 Atatürk, age., s. 676-677.

de onayıyla cephe görevinden alınarak Moskova'ya elçi olarak atandı.⁶⁵⁴ Batı Cephesi kuzey ve güney olarak ikiye bölündü. Kuzey cephesi (İzmit, Ertuğrul, Eskişehir, Kütahya) Komutanlığına seferde ordu komutanlığı yetkisiyle Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey üzerine aldı. Güney Cephesi (Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Menteşe, Manisa Antalya, Konya, Silifke, Niğde, Adana) komutanlığını ise seferde Ordu Komutanlığı yetkisiyle İç işleri Bakanı Albay Refet üzerine aldı. Ayrıca hükûmet içerisindeki görevlerin aksamaması için, Albay İsmet Bey'in cephede olduğu sürelerde Genelkurmay Başkanlığı ek olarak ve vekâleten Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa tarafından, Albay Refet Bey'in Güney Cephesinde bulunduğu sürece İç işleri Bakanlığı ek olarak ve vekâleten Sağlık Bakanı Dr. Adnan Bey tarafından yürütülecekti.⁶⁵⁵ Bu arada zaten cephede olan İsmet Paşa 10 Kasım'da göreve başladı.⁶⁵⁶

Batı Cephesindeki bu yeni düzenleme burada keyfî hareketlerini sürdürmekte olan başta Ethem Bey'in Kuva-yı Seyyaresi olmak üzere diğer düzensiz kuvvetleri rahatsız etti. Batı Cephesi Komutanlığının bilgisi dışında gizlice "birlikler" kurmaya, cephe ile ilgili gelişmeleri Cephe Komutanlığı yerine TBMM'ye göndermeye başladı. Görünüyor ki Ethem Bey ve kardeşi emirleri altındaki birlikleri denetletmiyorlar, kendilerine verilmemiş yetki ve unvanları kendi kendilerine takınıyorlardı. Ayrıca Yunan ileri harekâtı ile ilgili yanlış bilgiler vererek düzenli orduyu tehlikeye düşürecek eylemlerden de kaçınmıyorlardı.⁶⁵⁷ Ancak, TBMM hükûmeti ve cephe komutanı, bu cephenin düzene kavuşması konusunda kararlıydı. Hem cephede hem de Ankara'da gereken tedbirleri alan, Ethem ve kardeşlerinin isyanından hiç çekinmeyen Mustafa Kemal Paşa, askere daha doğru bir deyimle insana gerçekten ihtiyaç duyulan bir zamanda, milletvekillerinin de isteği üzerine sürecin anlaşma yoluyla halledilmesini istiyordu.⁶⁵⁸ Bu nedenle iç isyanların bastırılmasında büyük yararlılıkları görülen Ethem ile cephe komutanı İsmet Bey'i Eskişehir'de bir araya getirmeyi denedi. Fakat Ethem'in yaptıkları ve kardeşi Reşit'in söylediği sözler kabul edilir gibi değildi.⁶⁵⁹ Ethem gelmeyince önce kardeşi Reşit Bey ile beraber Kazım Paşa, sonrasında ise TBMM üyelerinden oluşan bir heyetin yine Reşit Bey ile Kütahya'ya gönderilmesine karar verildi. Mustafa Kemal Paşa, giden heyete; *...göreyim sizi kardeşlik ve selamet*

654 BCA, 30.18.1.1. 1.18.12. 9.11.1920.

655 ATASE, No. 1/4282, K 564, D 33, F 38-2'den aktaran, **Türk İstiklal Harbi**, C 2, Batı Cephesi 3. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1994, s. 37-38.

656 Atatürk, **age.**, s. 685-686.

657 Atatürk, **age.**, s. 686-697.

658 Özalp, **age.**, C 1, s. 170.

659 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I-IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 142-143; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8.1. 1337, İçtima 131, Celse 2, s. 227.

esasını temin edin dedi.⁶⁶⁰ Yeni heyet Kütahya'ya hareket etmiş olmakla beraber, cephe komutanlığı da her ihtimale karşı, gerekli önlemleri aldı. Heyetin Kütahya görüşmelerinden tahmin edildiği gibi bir sonuç çıkmadı ve heyet Kütahya'dan Ankara'ya dönmeden Ethem kesin olarak isyan etti. 29 Aralık'ta ilk fiili hareket olarak bir beyanname yayımlamıştı. Ethem bu beyanname, Büyük Millet Meclisi üyelerini, ordu ve subaylarını aşağılıyor, halkı meclis ve ordu aleyhinde harekete geçmeye davet ve teşvik ediyor, aynı zamanda İstanbul'dan gelmiş olan İzzet Paşa heyetinin taleplerinin kabul edilmesini istiyordu.⁶⁶¹

İlk olarak Ethem ile temas halinde olan Demirci Mehmet Efe üzerine gidildi.⁶⁶² Demirci Efe, cahil ve iddiasız bir adamdı. Daha doğrusu hiçbir siyasi amacı yoktu. Kazandığı nüfuz, itibar ve elde ettiği servet kendisini tatmin ediyordu. Ancak Ethem, büyük millî kuvvetlerle iş birliği yapmak için temas aramakta idi. Bu nedenle Demirci Efe'yi Ethem Bey ile birleşmeden ortadan kaldırmak gerekiyordu. Gerçi Demirci Efe, Ethem'e bir hayli uzak mesafede ve böyle bir birlikliğe niyetli görünmemekteydi. Fakat en kötü ihtimali hesap etmek gerekiyordu. Bu bakımdan Ethem'in üzerine yürünürken, daha kuvvetli bulunmak için hedefe ilk önce Demirci Efe alındı ve tasfiye edildi.⁶⁶³

TBMM orduları hareket emrini alır almaz, Kütahya'da ayaklanmış bulunan Ethem kuvvetleri üzerine yürüdü. Bu sırada her türlü olası duruma karşı da Batı Cephesi Komutanlığının Eskişehir yöresinde alacakları durum belirlenerek, Mustafa Kemal Paşa'ya, Genelkurmay Başkanlığına ve Güney Cephesi komutanı Refet Bey'e bildirildi.⁶⁶⁴ 29 Aralık 1920'de Kütahya'ya girildi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa TBMM'de bazı milletvekillerince sorguya çekilmekte idi. Ethem'in üzerine gidilmesine, ona saldırılmasına ve takibine karşı çıkılıyordu. Mustafa Kemal Atatürk bu süreci Nutuk'ta şöyle ifade etmektedir⁶⁶⁵:

Harekât-ı askeriye, çapulculuk sanan, devlet teşkil ve idaresini, şunun bunun masum çocuklarını fidye almak için dağlara kaldırma haydutluğu sanan, şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla bütün bir Türk yurdunu tedirgin eden ve Türk ulusunun Büyük Millet Meclisi'ni kendileriyle uğraştıran utanmaz, kendini bilmez, saygısız ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kertede alçak ve aşağılık yaradılışlı olan bu kardeşleri, ellerindeki bütün kuvvetler ve dayandıkları düşmanlarla birlikte tepeleyip yola getirerek

660 Şaduman Halıcı, **Ethem**, E Yayınları, İstanbul 2006, s. 186-187.

661 Özalp, **age.**, s. 170.

662 Atatürk, **age.**, s. 714-715.

663 Selek, **age.**, C 2, s. 895-896.

664 **Harp Tarihi Belgeler Dergisi**, Yıl: 24, Mart 1975, S 72, B No: 1568.

665 Atatürk, **age.**, s. 728-729.

devrim tarihimizde etkili bir örnek göstermek zorunlu görüldü.

5 Ocak 1921'de Ethem kuvvetlerini takip eden birlikler Gediz'i ele geçirerek burada toplandı. Millî Ordu kıtaları ile Kuvayı Seyyare karşılaşınca Ethem'in emrindeki subay ve askerlerin bir kısmı Düzenli Ordu birlikleri tarafına geçti. Ethem ve kardeşleri daha önce savaştığı Yunan kuvvetlerine sığındı. Olaydan bir gün sonra 6 Ocak 1921'de Yunan ordusunun tümü, bütün cephe üzerinde her noktadan saldırıya geçti.⁶⁶⁶ Yunanların taarruz haberini alır almaz, İzzettin Bey kumandasındaki 61. Fırka, iki alayı ile Kütahya'da Ethem'e karşı bırakıldı ve Batı Cephesi'nin Kütahya'ya gönderilen diğer kuvvetleri süratle İnönü'de toplanmaya çağrıldı.⁶⁶⁷ Ethem ve kardeşleri Yunanlara katıldı.⁶⁶⁸

4.2. I. İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları

“Büyük Yunanistan”ı kurma hayali ile Batı Anadolu'ya çıkan Yunanlar, İzmir'den sonra, Venizelos'un isteği ile Urla, Çeşme, Torbalı, Menemen, Bayındır, Selçuk, Aydın, Tire, Turgutlu, Ayvalık, Nazilli, Akhisar ve Bergama'yı işgal etti.⁶⁶⁹ Çünkü Barış Konferansı, onların işgal edeceği bölgeyi sınırlandırmamıştı. Amiral Calthorpe, Barış Konferansı'nca durumun açıklanmasını istediğinde ise 19 Mayıs'ta verilen cevapta “sadece İzmir sancağı ile Ayvalık kazasının” Yunan işgal bölgesi içinde olduğu kararı verildi.⁶⁷⁰

Yunan işgali hızla genişlerken, karşılarında Kuva-yı Milliye ve Kuva-yı Seyyare direnişini buldu.⁶⁷¹ Ancak bu yerel savunma güçleri düzenli ordular karşısında etkili olamadı. İtilaf Devletleri, San Remo ve Hythe'da alınan kararların uygulamaya konulması ve Türklerin barışa zorlanması için Yunan işgalinin genişlemesine izin verdi. 20 Haziran itibarıyla eksikliklerini ve konuşlanmasını tamamlayan Yunanlar,⁶⁷² 22 Haziran 1920'de altı tümenle saldırıya geçti. Kısa sürede Batı Anadolu'da, Salihli, Akhisar, Alaşehir, Bandırma ve İznik'i ele geçirdi.⁶⁷³

Mustafa Kemal Paşa, Yunan genel saldırısı karşısında 2 Temmuz 1920'de

666 Atatürk, *age.*, s. 733.

667 Özalp, *age.*, s. 171;

668 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 1, Aralık 1966, S 58, Belge no: 1320.

669 Yunanların bu süreçte Gaz Mermileri getirdikleri bilgileri de gelmekteydi. Bk. **ATA-SE**, İSH., K. 333, G. 47.

670 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C 1, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 204.

671 İzmir'in işgalinden sonraki Türk ve Yunan Kuvvetleri ile cepheleri gösteren harita için bk. **ATASE**, İSH., K 34, G 22.

672 **ATASE**, İSH., K 725, G 2.

673 22 Haziran'da başlayan taarruzun sonuçları için bk. **ATASE**, İSH., K 672, G 21.

bir bildiri yayımlayarak ulusu Yunanlara karşı savaşa çağırır⁶⁷⁴:

Düşmanlarımızın tatbike koydukları vasıtaları, Tanrı yardımıyla yeneceğimize dair ilk gün beslediğimiz ümitlerde, bu gün Yunan Ordusunun kudurmuşçasına istilaya başladığını gördükten sonra daha kuvvetli ve azimli bulunuyoruz... Düşmanın istilası ne kadar genişlerse; yok olması da o kadar hızlı ve kesin olur. ... Yaşamak isteyen milletimizin isteği bir kelimedede toplanır ve gayet meşrudur: İstiklâl.

Yunanlar, Marmara kıyılarına kadar ilerlemiş olduklarından Bursa tehlikeye girdi. Yunanların, buraya saldıracağını sezen Mustafa Kemal Paşa, Bursa'daki Bekir Sami Bey'e, kuvvetler İnegöl veya İnönü mevziinde toplanıncaya kadar oyalama muharebesi yaparak zaman kazanma görevi verdi. Yunanlar, 2 Temmuz'da Kirmastı (Mustafa Kemal Paşa) ve Karacabey'i, İngilizler ise 6 Temmuz'da Yunanların işini kolaylaştırmak için Mudanya, Gemlik ve İzmit'i işgal etti.⁶⁷⁵ Bekir Sami Bey'e verilen görev, Bursa'yı savunmak değil, oyalayarak vakit kazanmaktı. 7 Temmuz'da 20.000 kişilik ağır silahlarla donatılmış Yunan ordusu Bursa'ya saldırdı. 2500 kişilik kuvveti ile Bekir Sami Bey, Bursa'nın Batısındaki sırtları tutmaya çalışmaktaydı. Cephe de sayıca üstün Yunan kuvveti ilerlerken, Mudanya'daki İngilizler geriye tehdit etmekteydi. Mustafa Kemal, Bursa'nın boşaltılmasını istedi ve 8 Temmuz'da Bursa Yunan kuvvetlerince işgal edildi.⁶⁷⁶

Yunanlar, Milne Hattı'nda durduklarında 14 bin km²'lik bir toprağı ele geçirmişlerdi. Şimdi ise 54 bin km²'ye sahip olduklarını ilan ettiler. Venizelos, Anadolu'yu işgal etmek arzularının olmadığını, Anadolu'da barışa yanaşmayan Türk çetelerinin sebep olduğu kargaşayı yok etmek ve iç güvenliği sağlamak üzere, İtilaf Devletleri adına harekete geçtiklerini söylüyordu. Aslında amacı milliyetçi kuvvetleri imha ederek, tüm Batı Anadolu'yu ele geçirmek ve Mustafa Kemal'i de buna razı etmektir. Yunanların bu kadar kolay başarılı olmalarının sebebi, Türk ordularının I. Dünya Savaşı'ndan yeni çıkmış ve Mütareke hükümlerince dağılmış ve silahsızlandırılmış olması, cephane, silah ve her türlü ihtiyaç maddesinin bulunamaması, orduların yeniden kurulamaması ve cephelerde henüz disiplin ve dayanışmanın sağlanamaması, padişah ve hükümetin etkisi ile Anadolu'da yer yer ayaklanmaların çıkması ve millî birliğin yeterince gerçekleşmemesi idi.

Yunan işgalinin genişlemesi üzerine Bilecik, Bozüyük, Eskişehir'den iç kısımlara göçler olması TBMM'de de sert tepkilere neden oldu. 3 Temmuz'da

674 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, ATAM Yay., Ankara 2006, s. 356-359; Metnin özet ve bugünkü dile aktarılmış şekli Cemal Enginsoy, "Atatürk Biyografisinden Sayfalar II", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 4, Mart 1988, S 11, s. 348.

675 Miralay İsmet Bey'in vaziyet hakkında meclisi bilgilendirmesi. **BMM Zabıt Ceridesi**, 8 Temmuz 1920, İçtima 30, Celse 2, s. 231.

676 Belen, **age.**, s. 189.

Meclis, Damat Ferit Paşa'yı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na dayanarak idama mahkûm etti. 6 Temmuz'da Misak-ı Milli'ye yemin için öneri teklifi yapıldı. Yemin metninin hazırlanmasından sonra milletvekilleri ant içti.⁶⁷⁷ 8 Temmuz'da yapılan oturumda İsmet Bey'in açıklamalarına verilen cevaplar üzerine Mustafa Kemal Paşa söz aldı⁶⁷⁸;

Efendiler, biz bir maksadı takip ediyoruz...: ...Milletin, devletin istiklâlini muhafaza etmek. Bunun içinde tamamen namus ve şeref mündemiç olacaktır. Müstakil olarak milletimizin muayyen hudutlar dâhilindeki tamamîyetini muhafaza etmektir. Bunun için muharebe ediyoruz. Efendiler, memleketimizin ellide biri değil, heyeti umumiyesi tahrip edilse, heyeti umumiyesi ateşler içinde bırakılsa, biz bu topraklar üstünde bir tepeye çıkacağız ve oradan müdafaa ile meşgul olacağız. Binaenaleyh iki karış yer işgal edilmiş, üç beş köy tahrip edilmiş diye burada feryada lüzum yoktur. Ben size açık söyleyeyim; Efendiler, bazı yerler işgal edilmişti ve bunun üç misli daha işgal olunabilir. Fakat bu işgal hiçbir vakitte bizim imanımızı sarsmayacaktır...

10 Temmuz oturumunda ise Trabzon Mebusu Hamit Bey ve arkadaşlarının önerisi ile Bursa'nın işgali nedeniyle kürsüye siyah bir örtü örtülmesi ve oturuma 20 dakika ara verilmesi istendi. Kürsü siyah bir örtü ile örtülerek celse yirmi dakika tadil edildi.⁶⁷⁹ Sonraki günlerde de Bursa ile ilgili tartışmalar bitmedi. Sorumluların neden Divanı Harbe verilmedikleri sorulmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın sakinleştirici açıklamalarıyla tartışmalar durdu.⁶⁸⁰

Yunanistan tarafında ise 25 Ekim 1920'de Yunan Kralı Aleksandr'ın ölümü ile ülkede siyasi bir bunalım meydana geldi. Hükûmet seçim kararı aldı. 14 Kasım 1920'de yapılan seçimleri savaştan bıkan kralcılar kazandı. Megali İdea yanlısı Konstantin Yunanistan tahtına oturdu. Kral, konumunu sağlama almak ve amacını gerçekleştirmek için İngiltere yanlısı politika izlemeye başladı. Bu nedenle hem İngiltere'yi memnun etmek, hem de hedeflerine ulaşmak için Anadolu'daki savaşa taraftar oldu. Yunan ordusu komutanı Papulas'ın, Türk ordusunun kuruluş aşamasında olduğunu, güçlenmeden saldırının sonuca ulaştıracağını bildirmesi üzerine, Kral Anadolu harekâtını destekledi. TBMM kuvvetlerinin Ethem isyanıyla uğraşması, Yunan harekâtını hızlandırdı.⁶⁸¹ Bursa ve Doğu Trakya'yı işgal eden Yunanlar, altı ay aradan

677 Ergun Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1995, s. 417.

678 **BMM Zabıt Ceridesi**, 8 Temmuz 1920, İçtima 30, Celse 2, s. 236-237.

679 **BMM Zabıt Ceridesi**, 10 Temmuz 1920, İçtima 31, Celse 1, s. 236.

680 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C 2, TTK Yay., Ankara 1988, s. 591-593.

681 Atatürk, **age.**, s. 732-735; Belen, **age.**, s. 219-220; Özalp, **age.**, s. 171; Daha detaylı farklı bir yorum için bk. Selek, **age.**, C 2, s. 997-1000.

sonra 6 Ocak 1921 günü saat 07.00'de Dimboz mevzisinden İnönü istikame-tinde üç kolla yeniden saldırıya geçti.⁶⁸² Yenişehir-İnegöl hattında bulunan 24. Tümeni istenilen oyalama görevini yeterince yerine getiremedi.

Düşman İznik'ten, Gediz üzerinden Uşak'a kadar yaklaşık 230 km'lik çizgide üç tümenle Eskişehir'e yürüdü. Gediz'de bulunan önemli kuvvetle-rimiz Eskişehir önlerinde bu düşman tümenlerini karşılamak zorundaydı.⁶⁸³ Yunanlar, üç günlük yürüyüşten sonra ileri kıtalarımızı çekilmeye mecbur ederek 8-9 Ocak gecesi Bilecik'i işgal etti. 9 Ocak'ta İnönü mevzilerimiz kar-şısına gelerek buradaki kıtalarımızla çarpışmaya başladı. Muharebe akşama kadar sürdüktan sonra, karanlık basınca kesildi. Yunanlar, zapt etmiş olduk-ları bazı arazi kısımlarını bırakarak muharebe hattının gerisine çekildi gece sakın geçti. Bu muharebeye katılacak Türk kuvvetleri, bütün birlikleriyle 9 Ocak akşamı cepheye yetişmiş ve mevzilerine yerleşmiş bulunuyordu. Asıl muharebe 10 Ocak günü olacaktı.⁶⁸⁴

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, Kütahya'yı, Ethem'e karşı sa-vunacak olan Tümeden bir taburu beraberine alarak, 9/10 Ocak gece yarısı Kütahya'dan trenle ayrıldı.⁶⁸⁵ İnönü istasyonuna geldiği zaman mevzide üç tümen bile toplanamamıştı. Yunan kuvvetleri ise hem sayıca hem de teçhi-zat açısından Türklerin iki katıydı. Muharebe 10 Ocak günü oldukça sisli bir havada Yunanların 06.30'da taarruzuyla başladı. Sis saat 10.00'a kadar kalk-madı. Durum Yunanların lehine gözükmekteydi. Cephe komutanı taarruz başladığında daha yoldaydı ve saat 8'de cepheye ancak yetişebildi. Onun ko-ordinasyonunda yeniden toparlanan birliklerimiz, daha düzenli bir mücadele vermeye başladı. İnönü mevzisindeki muharebe tüm şiddetiyle devam ediyor bütün cephe topçuları ateşe katılmış bulunuyordu. Yunanlar taarruza inatla devam ettiği halde, mevzinin güney kesimindeki kıtalar, düşmanı tamamen durdurdu.⁶⁸⁶

10 Ocak öğleden sonra Yunanların durumunu keşfetmek amacıyla, Es-kişehir alanından bir keşif uçağı görevlendirildi. Pilot Vecihi [Hürkuş], mu-harebe bölgesinde rastladığı yer hedeflerine çok alçaktan bomba ve makineli tüfekle taarruz ederken Yunan silahlarından isabet alarak iniş yapmak zo-runda kaldı. Pilot, İnönü istasyonunda Türk kıtalarının bulunduğunu sanarak iki taraf arasındaki alana inmiş, uçağını bırakarak topçu ateşi altında İnönü köyüne geldi. Pilot Vecihi, daha sonra uçağın Yunanların eline geçmesi teh-likesine karşı, gerekli malzemeyi aldıktan sonra tekrar geri dönerek uçağını

682 **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi (TİH)**, C 2, K 3 (II/3), Genkur. Yay., Ankara 1994, s. 161; Belen, **age.**, s. 276.

683 Atatürk, **age.**, s. 733.

684 Selek, **age.**, C 2, s. 1004-1005.

685 **TİH.**, **Batı Cephesi**, II/3, s. 192.

686 Özalp, **age.**, s. 171; Selek, **age.**, s. 1005-1006; Belen, **age.**, s. 277-279.

yaktı.⁶⁸⁷ İnönü mevzisinde aynı gün İnönü istasyonunun 1,5 km kuzeyindeki sırtlarda verilen muharebe sonunda, cephe karargâhı süvari bölüğü geri çekilerek, saat 18.00'de İnönü köyüne geldi. 174. Piyade Alayının Birinci Taburu mevzisini akşama kadar kahramanca savunup, saat 22.00'de Oklubalı'ya çekildi. Çatışmaların oldukça şiddetli geçmesi, insan ve cephane kaynağına olan ihtiyacı artırdı. Bu nedenle Eskişehir ve ilçelerinden savaşın ağırlık merkezi olan İnönü'ye yeni birlikler sevk edilirken, Alman cephanelerinin de bir an önce Eskişehir'e yetiştirilmesi istenmekteydi.⁶⁸⁸

Batı Cephesi Komutanı, Tümen Komutanlarıyla yaptığı toplantıda; "Eldeki birliklerle 11 Ocak 1921'de Beşkardeş Dağı, Zenzemiye sırtları, Oklubalı hattında yeni bir savunma muharebesi vermeyi planladı. Son iki günlük çatışma ve geri çekilme sürecinde zayıflık da vardı.⁶⁸⁹ 11 Ocak sabahı İnönü mevzisi kesiminde hava açık ve güneşli olduğu halde Yunanların hiçbir hareketi görülmedi. Bu zaman dilimi içerisinde Cephe Komutanı hem kendi birliklerinin hem de düşmanın durumu hakkında sağlam bilgiler edinmeye çalışmaktaydı.⁶⁹⁰ 11 Ocak'ta düşmanın süratle çekildiğine dair haberler gelmeye başladı.⁶⁹¹ İnönü Bucağı Tapu Memuru, Bozüyük'ten gelen Numan Ağa'nın sözlerine dayanarak düşmanın 11 Ocak sabahı Bozüyük'e çekildiğini bildirdi. Gözetlemeler ve keşif kolları da bu haberi doğruladı. Batı Cephesi Komutanı durumu tam anlamıyla sağlama almak için, Eskişehir'de Cephe Kurmay Başkanına verdiği emirle hemen bir uçak görevlendirilerek Gündüzbey-Söğüt-Bilecik-Poyra-Bozüyük-İnönü-Karaağaç-Bozalan istikametinde yollar üzerinde Yunan Kıtalarının harekâtı, geriden ileriye ve ileriden geriye ulaştırma yapıp yapılmadığının tespitini istedi. Bu amaçla Çukurhisar'dan uçurulan uçağın verdiği rapor ancak 19.30'da Cephe Komutanlığına geldi. Yunanlar 11 Ocak sabahı itibarıyla çekilmeye, Türk kuvvetleri de takibe başladı. 14 Ocak 1921'de I. İnönü Muharebesi'nin takip harekâtı, Yunanların taarruzdan önceki mevzilerine çekilmesiyle sona erdi ve Batı Cephesinin bu kesiminde tekrar durgunluk başladı. 6 Ocak'tan 12 Ocak 1921'e kadar süren muharebelerde 4 subay, 117 er şehit; 12 subay, 85 er yaralı; 5 subay, 29 er esir olmak üzere toplam 252 kayıp verildi.⁶⁹² Kazanılan zafer kurtuluşa olan umudu artırdı. Toplumun her kesiminden orduya ve meclise tebrik telgrafları gönderildi.⁶⁹³ Mustafa Kemal Paşa da Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutan ve Kıtalarına TBMM adına bir kutlama telgrafı göndererek bunun tüm orduya duyurulmasını iste-

687 TİH., Batı Cephesi, II/3, s. 205-206.

688 ATASE, İSH., K 1249, G 92; ATASE, İSH., K 696, G 123.

689 ATASE, İSH., K 693, G 131.

690 Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, s. 207-215.

691 ATASE, İSH., K 692, G 145.

692 TİH., Batı Cephesi, II/3, s. 229.

693 ATASE, İSH., K 694, G 75.

di.⁶⁹⁴

I. İnönü Muharebesi sırası ve sonrasında da Ethem ile ilgili takip devam etti. 23 Ocak 1921'de Eskişehir Batı Cephesi Karargâhından Genekurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey bir tamim yayımlayarak Ethem'in Yunanlara sığındığını ve sürecin bitirildiğini duyurdu.⁶⁹⁵

Yunanların boş buldukları yerden İnönü mevzilerine girmesine rağmen, buradan daha ileri gitmemesi, hatta geri çekilmesi garip olarak karşılanabilir. Uşak'taki bir kolordusunu hareketsiz bırakan, Yunan Kolordusunun yalnız başına Eskişehir'e ilerlemesi askerî açıdan doğru bir hareket olmazdı. Burada, Türk tarafının Çukurhisar'da bulunan üç tümenini yenecek güçte değildi. Daha da önemlisi, Kütahya'da Ethem yenilgiye uğradıktan sonra buradaki kuvvetlerin cepheye gelmesi Yunanları güç duruma düşürebilirdi. Yunanlar, bu harekete "Taarruzi Keşif" adını verdi. Ne derlerse desinler, strateji kurallarına uymadıkları için Yunanlar dünya kamuoyunda mağlup duruma düştü. Bu açıdan I. İnönü Muharebesi, dünya kamuoyunun dikkatlerinin yeni Türkiye Devleti üzerine çevrilmesine neden oldu. Devletin iç durumu kuvvetlendiği gibi, dıştaki itibarı da arttı.⁶⁹⁶ TBMM ile Sovyet Rusya yakınlaşmasında etkili oldu.

4.2.1. Londra Konferansı*

4.2.1.1. Konferansı Hazırlayan Gelişmeler

Londra Konferansı'nın ilk adımını 26 Kasım-4 Aralık 1920'de İngiltere, Fransa ve İtalya Başvekillerinin katıldığı Londra görüşmeleri oluşturmaktadır. 1920 yılının son aylarında Yunanistan'da genel seçimler öncesi iç politik çekişmeler yaşanıyordu. Yunanistan'ın Anadolu'daki ileri harekâtına devam edip etmemesi konusu gündemdeydi. Bu ortamda Londra'da bir araya gelen üç müttefik devletten İngiltere, Yunanistan'da seçimler sonrasında ortaya çıkan durumun beklenilmesi gerektiğini, Fransa Türkler lehinde Sevr Antlaşması'nda değişiklik yapılmasını, İtalya şayet Yunanistan silah gücüyle Türkleri yenemezse Fransa'nın teklifinin düşünülmesi gerektiğini ve bu amaçla yapılacak görüşmelere Ankara hükûmetinin de çağrılmasını önermişti. Ancak müttefik devletler, Londra görüşmelerinde bu konuda bir karara varamadılar, Yunanistan'da seçim sonrası ortaya çıkan politik durumun netlik kazanmaması bu durumda etkili oldu. Ocak ayında Paris'te bir konferans yapmak üzere dağıldılar.⁶⁹⁷

694 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 14, Haziran 1965, S 52, Belge no: 1210.

695 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 15, Aralık 1966, S 58, Belge no: 1210.

696 Belen, **age.**, s. 279.

* Nurten Çetin, Trakya Üniversitesi, Öğretim Üyesi, nurtencetin@trakya.edu.tr

6-10 Ocak 1921'de Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı I. İnönü'de elde ettiği zafer, İtilaf Devletlerini özellikle de İngiltere'yi Türklere imzalatmak istedikleri Sevr Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmeleri gerektiği düşüncesine sevk etti.⁶⁹⁸ I. İnönü zaferine kadar Anadolu harekâtını bir "çete" faaliyeti,⁶⁹⁹ Mustafa Kemal Paşa'yı da "asi bir general" olarak gören İtilaf Devletleri,⁷⁰⁰ bunun böyle olmadığı gerçeğini fark etmişlerdi. Bu değişikliğin meydana gelmesinde, Ankara hükûmetinin askerî başarısının yanı sıra Sovyet Rusya ile yakınlaşması da etkili oldu.⁷⁰¹

Londra görüşmelerinde alınan karara uygun olarak İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinin temsilcileri zaferden on gün sonra yani 21-25 Ocak 1921'de Paris'te toplandılar. Aradaki zaman sürecinde Anadolu harekâtı, askerî, siyasi ve ekonomik bakımdan güç kazanmıştı.⁷⁰² Yunanistan'da seçim sonrasında meydana gelen iktidar değişimi, Fransa ve İtalya için bu devletin gözden çıkarılabileceği düşüncesini oluşturdu. Fransa Başbakanı Aristide Briand, Sevr projesinde bazı değişiklikler yapılmasını önermekteydi. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza, Anadolu'daki Bolşevik tehlikesine dikkati çekiyor ve İttifak Devletlerinin hak ve çıkarlarının göz önünde bulundurulması şartıyla bir uzlaşmaya varılmasından yana olduğunu, ancak Türk sorununun Ankara Hükûmetinin de taraf olacağı bir uzlaşma ile çözülebileceğini söylüyordu. İngiltere Dış işleri Bakanı Lord Curzon, Sevr'in esaslı bir şekilde gözden geçirilmesini, Türklere detaylar üzerinde ödün verilip verilmeyeceğinin araştırılmasını, Anadolu'daki durumun gittikçe kötüleştiğini, Ankara Hükûmetinin yola getirilmesi gerektiğini söyledi ve Ankara ile Sovyet Rusya arasındaki yakınlaşmadan duyduğu endişeyi dile getirdi. Lloyd George ise, müttefiklerin politikalarının Venizelos odaklı değil, Yunan halkı odaklı olduğunu, Mustafa Kemal'in çıkardığı olaylar yüzünden bu politikanın bir tarafa bırakılamayacağını, Türk dostluğunun Bolşevikler için önemsiz olduğunu öne sürmekteydi.⁷⁰³ Aristide Briand, bu konferansa Ankara hükûmetinin de temsilci göndermesini önerdi. Briand, bu durumun Ankara'da zihinleri karıştıracağını, tekliflerinin reddedilmesi halinde kamuoyunda Ankara'nın

697 Adnan Sofuoğlu, Seyfi Yıldırım, **Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2018, s. 109-111.

698 Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, TTK, Ankara 1991, s. 117-118.

699 İbrahim Artuç, **Kurtuluş Savaşı'nın Zorlu Yılları**, İstanbul 1988, s. 268.

700 **Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü kısım Birinci, İkinci İnönü, Ashhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 256.

701 Sonyel, *age.*, s. 119.

702 Sofuoğlu, Yıldırım, *age.*, s. 114.

703 Nurten Çetin, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015; Sonyel, *age.*, s. 119.

savaşa devam etmek istediği, barış taraftarı olmadığı kanısını oluşturacağını, böylece Mustafa Kemal'in savaşa sıcak bakmayanların desteğini kaybedeceğini düşünmekteydi. Onun bu önerisi toplantıdaki diğer devlet temsilcileri tarafından da uygun görüldü ve müttefik devletler temsilcilerinden oluşan bir heyetin Londra'da toplanması kararı alındı.⁷⁰⁴ Konferans, Türk ve Yunan heyetlerini dinleyecek, “Şark meselesi”ni bir çözüme kavuşturacaktı. Paris'te alınan bu karar İstanbul'da bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan olağanüstü Komiserlerince İstanbul Hükûmetine bildirilecek, Atina'da da Mösyö Rallis nezdinde teşebbüste bulunacaktı.⁷⁰⁵ Nitekim Briand, Paris Konferansı'nın başkanı olarak İstanbul ve Atina'daki Fransız diplomatik temsilcilerine 25 Ocak 1921 tarihinde bir telgraf gönderdi. Telgrafında, Sevr Anlaşması'nı görüşmek üzere 21 Şubat'ta Londra'da bir konferans toplanacağını, Mustafa Kemal Paşa veya Ankara temsilcilerinin Osmanlı heyetinde yer alması koşuluyla davet edildiğini, ayrıca Yunan hükûmetinin de bu konferansa davet edildiğini bildirdi.⁷⁰⁶

İtilaf Devletlerinin Londra Konferansı'na davet mektubu 26 Ocak'ta Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'ya verildi.⁷⁰⁷ İtilaf Devletlerine karşı koymanın yararsız olduğu ve onları kızdırmamak gerektiği kanaatinde olan İstanbul hükûmeti, bu daveti derhal kabul etti. 27 Ocak 1921'de konferansa katılacaklarını İstanbul'daki Yüksek Komiserlere resmen bildirdi.⁷⁰⁸ Ardından zaferin asıl sahibi olan Ankara hükûmeti nezdinde temasa geçti. Bu arada Yunanistan Fransa'nın Atina elçisi tarafından kendilerine bildirilen daveti Yunan kamuoyu ve basınının olumsuz tavrına rağmen kabul etti.⁷⁰⁹ Yunanistan konferansa davet edildiği gün, İtilaf Devletlerine bir muhtıra verdi ve Sevr Antlaşması'nın görüşülmesine tamamen karşı olduğunu ifade etti. Ancak muhtıradaki düşüncelerini konferansta dile getirmek, ülkesine uygulanan ambargoyu kaldırmak, İtilaf Devletlerine mevcut iktidarın Anadolu politikasında eski hükûmet ile aynı fikirlere sahip olduğunu göstererek onların desteğini sağlamak amacıyla, konferansa katılma davetini bir beyanname yayımlayarak kabul etti.⁷¹⁰

704 Çetin, *age.*, s. 417; Sonyel, *age.*, s. 119-120; Salâhi R. Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C 2, Ankara 2008, s. 998.

705 Çetin, *age.*, s. 418; **Peyam-ı Sabah**, 29 Ocak 1921, 29 Ocak 1921, no: 11204, s. 1.

706 Çetin, *age.*, s. 418; Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Ankara 1994, s. 108; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, TTK Yay., Ankara 1989, s. 137; Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C 2, s. 998.

707 Çetin, *age.*, s. 419.

708 Sofuoğlu, Yıldırım, *age.*, s. 129.

709 **Peyam-ı Sabah**, 30 Kânunusani 1921/30 Ocak 1921, no: 11205, s. 1.

710 Sofuoğlu, Yıldırım, *age.*, s. 130.

4.2.1.2. Ankara Hükûmetinin Londra Konferansı'na Daveti

Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, 26 Ocak 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta; Sevr Antlaşması'nda değişiklik yapmak amacıyla 21 Şubat'ta Londra'da İtilaf Devletlerince Osmanlı hükûmeti ve Yunan delegelerinin de katılacakları bir konferans toplanacağını, Osmanlı delegeleri arasında Mustafa Kemal Paşa'nın veya yetkili iki kişinin bulunabileceğini, bu durumun ayın 25'inde Paris'te toplanan konferans kararıyla İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri tarafından kendilerine bildirildiğini ifade etti. İtilaf Devletlerinin siyasetlerinde meydana gelen bu değişimden ülke adına yararlanabileceklerini, dolayısıyla Ankara delegelerinin atanarak İstanbul'a gelmelerini ve İstanbul'dan tayin edilecek delegelerle birlikte yola çıkmalarını istedi.⁷¹¹

Ahmet Tevfik Paşa, 27 Ocak 1921 tarihinde ayrıca Ankara'da bulunan Dâhiliye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta Yunanlıların Londra Konferansı'nda etkili olabilmek için bir kolorduyu İzmit'e sevk etmekte olduklarını ve Trakya'daki kuvvetlerin de Anadolu'yu tehdit ettiklerini, on gün içerisinde de taarruz edeceklerini haber aldıklarını yazıyordu.⁷¹²

Mustafa Kemal Paşa, 28 Ocak 1921 tarihli bir telgrafta Ahmet Tevfik Paşa'nın yukarıda bahsettiğimiz telgrafına cevap verdi. Cevabında İstanbul hükûmetini hukuken tanımadığını, millet ve ülke adına tek meşru kuruluşun TBMM olduğunu, davetin doğrudan doğruya Ankara hükûmetine yapılması gerektiğini, ancak bu şekilde konferansa katılabileceklerini bildirdi.⁷¹³ Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'ya çektiği 28 Ocak 1921 tarihli telgrafta şu şartları ileri sürmüştü:

1- Padişah TBMM'yi tanıdığını kısa bir hattı hümayun ile ilan etmelidir. Bu hattı hümayun hilafet ve saltanat makamının korunmasını esas olarak kabul etmiş olan TBMM'yi şekil, mahiyet ve şimdiki yetkileri ile kabul ettiklerini ihtiva edecektir. 2- Birinci madde kabul edildiği takdirde Padişah eskisi gibi İstanbul'da ikamet eder, TBMM ve hükûmeti şimdilik Ankara'da bulunur, tabiatıyla artık kabine adı altında bir heyet kalmaz. 3- İstanbul ve havalisi idaresinin düzenlenmesi daha sonra düşünülecektir. 4- Bütün memurların ve diğer maaşlıların maaşları ile Padişah'ın maaşını TBMM ödeyecektir.⁷¹⁴

711 Çetin, *age.*, s. 419; **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2003, s. 169-170.

712 *Age.*, s. 170.

713 **ATASE**, (İSH 15- B), K 1039, G 95, B 95-1; **BOA**, BEO., SYS., 34-64/IV-2_9, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, s. 170-171; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, C I, s. 162; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İctima 1, C 7, s. 411.

714 **TTK.**, TP., K 16, G 13, Tarih 28.01.1337, 28 Ocak 1921, **ATASE**, İSH 15-B, K 1039, G 95, B 95-1a; **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1921)**, s. 173; **TBMM Zabıt Ceride-**

Ahmet Tevfik Paşa, 29 Ocak 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği cevaptaki; İstanbul hükûmetinin İstanbul'un Anadolu ile birleşmesine değer verdiğini, bu amaçla iş başına geldiğini, bu hususta çaba sarf ettiğini, İtilaf Devletleri İstanbul'da olduğu için Ankara'nın konferansa dolaylı davet edildiğini, bu davetin Ankara ile uzlaşmaya çalışan İstanbul aracılığı ile yapılmasının tabii görülmesi gerektiğini, o güne kadar Anadolu'yu tanımayan bu devletlerin Anadolu temsilcilerinin konferansta bulunmasını istemelerinin sevindirici olduğunu, Yunanlılar karşısında tek vücut olunmaz ise iddialarına savunmasız kalınacağını, Türkiye'nin uzun süre savaşa maruz olacağını, konferans sonuçsuz kalsa bile, bunun zarar vermeyeceğini, konferansa gidilmezse Yunanlılar katılacaklarından, Türklerin yokluğunda davanın kaybedileceğini, Yunanlılardan önce konferansta bulunmalarının menfaat gereği olacağını, Ankara'nın da delegelerini derhal İstanbul'a göndermesini istedi.⁷¹⁵

Mustafa Kemal Paşa, 30 Ocak'ta Ahmet Tevfik Paşa'ya Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun millî irade ve millî hâkimiyet ile ilgili maddelerini ve millet idaresinde Büyük Millet Meclisini yetkili kılan maddelerini bildirdi. Ayrıca daha önce İstanbul hükûmetine bildirilen maddelere kendilerinin uymak zorunda olduklarını belirterek bunlara aykırı davranamayacaklarını bu konuda herhangi bir yetkilerinin de bulunmadığını açıkladı. Yanısıra Ahmet Tevfik Paşa'nın bugüne kadar TBMM başkanı olarak kendisiyle yaptığı haberleşmenin bundan böyle TBMM hükûmetiyle yapılacağını dile getirdi ve TBMM'nin bu konuda son derece kararlı olduğunu da sözlerine ekledi.⁷¹⁶

Mustafa Kemal Paşa, 30 Ocak'ta İcra Vekilleri Heyeti başkanı Fevzi Paşa imzasıyla, Ahmet Tevfik Paşa'ya yeni bir telgraf çekti. Bu telgrafta; konferansa gönderilecek heyetin Türkiye'nin çıkarlarını temsil edecek yegâne heyet olduğunu, bunun İstanbul hükûmetince İtilaf Devletlerine bildirilmesi gerektiğini belirtti. TBMM'ce alınmış olan bu kararların kabul edilmemesi halinde ülkenin selameti adına doğacak tarihî sorumluluğun tamamen İstanbul Hükûmetine ait olacağı gibi hususlara yer verdi.⁷¹⁷

Ahmet Tevfik Paşa, 31 Ocak'ta Ankara'ya gönderdiği telgrafta, 30 Ocak tarihli Ankara telgraflarına cevap verdi. Zira o bu telgrafında; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Kanûn-ı Esasiye'ye aykırı olduğunu bildirdi.⁷¹⁸ 2 Şubat'ta Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği diğer bir belgede vatanın menfaati ve milletin bağımsızlığı söz konusu olduğundan iç meselelerin bir an önce bir kenara bırakılmasını istemekteydi. Ayrıca millî davayı benimsemiş kişilerden

si, Devre I, İctima 1 C 7, s. 412.

715 Sofuoğlu, Yıldırım, *age.*, s. 142.

716 Çetin, *age.*, s. 420; **TTK.**, TP., K 17, G 1, B 1, Tarih 30 Ocak 1921.

717 Çetin, *age.*, s. 420-421; **ATASE**, K 1034, G 36, B 36-1 a.

718 Çetin, *age.*, s. 421; Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, s. 138.

ortaklaşa bir heyet oluşturulması gerektiğini belirtiyor, Ankara'dan olumlu bir cevap verilmediği takdirde, İstanbul hükûmeti delegelerinin tek başına hareket etmek zorunda kalacaklarını, bunun doğuracağı tarihî sorumluluk ve vicdanın Ankara hükûmetine ait olacağını söylüyordu.⁷¹⁹

Ahmet Tefvik Paşa konferansa İstanbul Hükûmetinin tek başına katılmasının başarısızlıkla neticeleneceği endişesini taşımaktaydı. Ankara Hükûmeti konferansa delege göndermediği takdirde, konferansta Türkler aleyhinde alınacak kararlardan Ankara hükûmetinin sorumlu tutulacağını belirtmekteydi.

Diğer taraftan Fevzi Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen yukarıda bahsettiğimiz telgraf da bir sonuç vermedi.⁷²⁰ Buna karşılık İstanbul hükûmetinin Ankara hükûmetine yakınlaşmak istediği icraatta daha belirgin hale geldi. İstanbul hükûmeti Mustafa Kemal Paşa hakkında verilen ölüm kararını kaldırdı, İstanbul gazetelerinde milliciler için yasaklanmış olan "Paşa" ve "Bey" gibi unvanlar yeniden kullanılmaya başlandı.⁷²¹

Ahmet Tefvik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 5 Şubat 1921 tarihli telgrafta; Londra'da toplanacak konferansa Osmanlı Devleti'nin katılmasından dolayı telaşa düşen Yunanların Osmanlı Devleti aleyhindeki propagandalarına bir kat daha hız verdiklerini yazıyordu. Paşa devamla Paris'teki delegelerinden aldıkları bilgilere göre, Fransa'nın kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine çevirmek için güya Anadolu'da bir Alman askerî heyeti bulunduğunu ve Ankara hükûmetinin harekât ve siyasetinin bu heyetin telkinlerinden ortaya çıktığı şeklinde yayımlar yapıldığını belirtiyordu. Ayrıca Türkiye'deki Hristiyanların katledildiklerinden bahsederek bunların kurtarılması için Papa tarafından bütün parlamentolara müracaat edildiği şeklinde haberlerin duyulduğunu söyleyerek bu tür şayielerin yalanlanmasını istiyordu.⁷²² 8 Şubat 1921 tarihli telgrafında *Konferansa tesir etmek maksadıyla Şubat'ın 21'inde Yunanlıların 70-80 bin kişi ile taarruza geçecekleri Hariciye Nezaretinden mevsûkan istihbar kılınmıştır. Taarruzun, Karahisar, Eskişehir istikametinde olmasına ihtimal verilir* diyerek konferansa katılmadıkları takdirde, yeni ve daha güçlü bir Yunan saldırısının tehlikesine dikkat çekmekteydi. Ayrıca Londra'da yapılacak konferansa Ankara heyeti yalnız giderse kabul edilmeyeceklerini, bunu İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerinden öğrendiğini ifade etmekteydi.⁷²³

Ahmet Tefvik Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında 26 Ocak'tan 8 Şu-

719 Çetin, *age.*, s. 422; **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1921)**, s. 181-182; **Pe-yam-ı Sabah**, 10 Şubat 1921, no: 786, s. 1.

720 Çetin, *age.*, s. 422-423; **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1921)**, s. 178-179.

721 Çetin, *age.*, s. 423; Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 38.

722 Çetin, *age.*, s. 423; **TTK.**, TP., K 16, G 14, B 14, Tarih 5 Şubat 1921.

723 Çetin, *age.*, s. 423-424; **ATASE**, İSH 11-B, K 725, G 58, B 58-2.

bat'a kadar süren yazışmalardan sonra, taraflar arasında bir anlaşma sağlanamadı ve her iki hükûmet de konferansa ayrı ayrı katılma kararı aldılar.

Bu arada Ankara hükûmetinin konferansa katılım konusu hükûmet bünyesinde görüşüldüğü gibi TBMM'de de ele alındı. Milletvekillerinden bazıları Ahmet Tevfik Paşa'nın konferansa her iki hükûmetin birlikte delege göndermesi gerektiği düşüncesini içeren telgrafına tepki gösterdi. Bazıları ise konferansa Ankara hükûmetinin katılması durumunda kimlerin hükûmeti temsil edecekleri konusunda fikir beyan etti.⁷²⁴

4.2.1.3. İstanbul ve Ankara Heyetinin Oluşumu

Mustafa Kemal Paşa konferansa ancak doğrudan doğruya çağrıldıkları takdirde göndereceği delegeler kurulunu seçti. Başdelege olarak Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Aydın Mebusu ve aynı zamanda İtalya temsilcisi olan Cami Bey, Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey ve Adana Mebusu Zekai Beylerden bir heyet oluşturuldu. Heyetin refakatine gereği kadar müşavir ve kâtip verilecekti.⁷²⁵ Ankara hükûmeti İzmir Mebusu Hoca Esat Efendi, Karesi Mebusu Vehbi Efendi, İzmit Mebusu Sırrı Bey, Erzurum Mebusu Necati Bey, Celalettin Arif Bey, Ahmet Muhtar Bey, Yusuf Kemal Bey, Münir Bey ve Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'den oluşan bir heyeti, çağrı olursa gününde Londra'da bulunabilmeleri için 6 Şubat 1921'de Eskişehir ve Antalya üzerinden İtalya'ya gitmek üzere yola çıkardı.⁷²⁶ Antalya üzerinden Roma'ya, oradan da Londra'ya hareket eden heyet Anadolu'daki Yunan varlığının etkisini kendi siyaseti açısından zararlı gören İtalya'nın yardımını sağladı. İtalya Hariciye Nazırı Kont Sforza müttefikler adına Ankara'yı resmen konferansa davet etti.⁷²⁷

İstanbul'da Ahmet Tevfik Paşa 11 Şubat'ta Londra Konferansı'na başdelege⁷²⁸ olarak atandı.⁷²⁹ Paşa görüşmelerde bulunacak ve alınan kararları imzalama yetkisine sahip olacaktı. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'deki temsilcisi Mustafa Reşit Paşa ve İtalya'daki temsilcisi Osman Nizami Paşa Tevfik

724 Çetin, *age.*, s. 425-427; **TBMM GZC**, C I, İstanbul 1999, s. 366-378.

725 Çetin, *age.*, s. 427; **BCA**, 030.18.01./02.33.14, Tarih 6.2.1921.

726 Çetin, *age.*, s. 427-428; **Peyam-ı Sabah**, 8 Şubat 1921, no: 11214, s. 1.

727 Çetin, *age.*, s. 428; Cemal Kutay, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, C 18, Alioğlu Yayınevi, İstanbul bty., s. 11101; Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyet'e Doğru 1921-1922**, Başnur Matbaası, Ankara 1971, s. 106.

728 Çetin, *age.*, s. 428; **BOA**, MV., 255/27, 1339 C 2; **Takvim-i Vekayi**, 13 Nisan 1337/13 Nisan 1921, no: 4084, s. 1.

729 **BOA**, MV., 255/27, 1339 C 2; **Takvim-i Vekayi**, 13 Nisan 1337/13 Nisan 1921, no: 4084, s. 1.

Paşa'ya yardımcı olmak üzere görevlendirildiler.⁷³⁰ Heyet 12 Şubat'ta⁷³¹ Paris yoluyla Londra'ya gitmek⁷³² üzere İstanbul'dan ayrıldı. Sadrazam Sirkeci istasyonundan ayrılırken gazetecilere yaptığı açıklamada; konferansa son derece umutlu gittiğini ve iyi netice ile döneceklerini düşündüğünü söyledi.⁷³³

Heyetin Londra'da takip edeceği siyaset, Ahmet Tevfik Paşa'nın konağında yapılan toplantıda tespit edilmişti. Buna göre, Londra Konferansı'nda millî sınırlar çerçevesinde Türkiye'nin bağımsızlığı ve iktisadi gelişmesi talep edilecekti. Ayrıca ülkenin imarı ve gelişmesi konusunda dışarıdan mali yardımın kabul edileceği belirtilecekti. Heyetin esaslı bir işini de Osmanlı sınırları içerisinde kalan Hristiyan azınlıklara ve haklarına gösterilecek teminat meselesi oluşturacaktı. Heyetin bir diğer görevi de Sevr Antlaşması'nda mevcut olan iktisadi, mali, bahri ve askerî hükümlerin hafifletilmesini talep etmekte. Bu talepler konferansa sunularak konferans üyelerinin dikkatlerini çekmek ve ortaya koyacağı deliller ile de bunları kabul ettirmek hedeflenmişti.⁷³⁴

Ankara hükümetinin siyaseti ise şöyle tespit edilmişti: Anadolu'nun bölünmez parçası olan İzmir her yönüyle Türk ülkesidir. Bin seneden beri Türk yurdu olan İzmir'de Yunanlar hiçbir tarihî ve ırki hakka sahip değillerdir. Adalardan ticaret amacıyla gelen Rum nüfus şehirlerde bile azınlıktır. Yunanlılar burada yaşayan Rumları bahane ederek emperyalist emellerini tatmin amacıyla burayı işgal etmişlerdir. Mora, Teselya, Girit ve Makedonya da yapmış oldukları gibi burada da Türk halkına çeşitli zulüm, işkence ve yok etme siyaseti uygulamışlardır. Uluslararası tahkikat komisyonunun raporu da bunu kanıtlıyordu. Yunanlılar eninde sonunda vatanımızdan kovulacaktı. Ancak kan dökmek taraftarı olmayan milletimiz hakkı teslim ve vatani derhal tahliye edildiği takdirde barış görüşmelerine hazır. İzmir ve Trakya'da söz konusu mesele haksız işgal ve tecavüzün derhal kaldırılmasıydı. Rum azınlıkların hukuku, Saint Germain Antlaşması'nda azınlıklar için öngörülen haklar ve hukuk derecesinde saklı kalacaktı. Türklerin çoğunluğu oluşturduğu Batı Trakya'da halkın geleceğini belirlemek için halkoyuna başvurulmalıydı.⁷³⁵

Türk heyetlerinin Londra'ya ayrı ayrı hareket etmeleri Londra'da iki he-

730 Çetin, *age.*, s. 428; **BOA**, DÜİT., 37/42 1339 ca 03; **BOA**, MV., 255/27, 1339 C 2; **ATA-SE**, İSH 11-B, K 724, G 49, B 49-2; **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Şubat 1337/16 Şubat 1921, no: 110, s. 1.

731 Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, s. 140.

732 **İleri**, 12 Şubat 1337 /12 Şubat 1921, no: 1095, s. 1

733 **Peyam-ı Sabah**, 13 Şubat 1337 /13 Şubat 19121, no: 11219, s. 1.

734 Çetin, *age.*, s. 429; **Peyam-ı Sabah**, 12 Şubat 1337/12 Şubat 1921, no: 11218, s. 1.

735 Çetin, *age.*, s. 430; **Vakit**, 16 Şubat 1337/16 Şubat 1921, no: 1146, s. 1.

yeti karşı karşıya getirerek “siz daha aranızda itilaf etmemişsiniz, böyle iki heyetle müzakere olur mu?” diye olumsuzluklar yaratacağını düşünen Lloyd George cephesinde olumlu karşılandı.⁷³⁶

Yunan heyeti de İstanbul heyeti ile aynı zamanda Londra'ya hareket etmişti. Yunan heyeti Başkanı Kaloregopulas, Fransa Başbakanı ve Hariciye Nezareti Kâtibi ile görüşmüş ve daha sonra Cumhurbaşkanı Millerand tarafından kabul edilmişti. Kaloregopulas Fransa Başbakanı ile görüşmesinde, Yunanistan'ın Sevr Antlaşması'nı tamamen tatbik etmek gücüne sahip olduğunu söylemişti.⁷³⁷

Yunanistan Sevr Antlaşması'nda herhangi bir değişiklik yapılmasına sıcak bakmayacağını konferans görüşmeleri henüz başlamadan göstermişti. Sevr Antlaşması'nı Türklere kabul ettirmek için askerî kuvvete başvuracaklarının sinyallerini veriyordu.

Osmanlı heyeti 17 Şubat'ta Londra'ya ulaştı.⁷³⁸ Heyet Ankara heyeti için de yer ayrılan Londra'daki Savva Oteli'ne yerleşti.⁷³⁹ Heyet bir yandan konferansa sunacakları esasları hazırlarken, diğer yandan da İngiliz devlet adamları ile temaslarını sürdürdü.⁷⁴⁰ Ankara Heyeti de Roma'dan Londra'ya gitmek için 19 Şubat'ta özel bir trenle yola çıktı.⁷⁴¹

4.2.1.4. Konferans Görüşmeleri

Londra Konferansı ilk toplantısını 21 Şubat Pazartesi günü Saint James Sarayı'nda saat 11.30'da yaptı. Bu toplantıya İngiltere adına Lloyd George, Lord Curzon, Fransa adına Briand, Berthelot, Sentoler, İtalya adına de Martinoile Kont Sforza ve Japonya adına Baron Hayashi katıldı. Toplantıda konferansta ele alınacak konular hakkında fikir teatisi yapıldı. Öğleden sonra saat 16.00'da Anadolu'daki durum hakkında Yunanları dinlemek üzere yeniden bir araya geldiler. Türk heyetinin katılmadığı bu toplantıda İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya hükümetleri temsilcileri ile askerî ve siyasi müşavirleri yer aldı.⁷⁴² Bu oturum Yunan ve Türk ordularının askerî durumlarının incelen-

736 Çetin, *age.*, s. 430; Galip Kemali Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1939, s. 279.

737 *İkdam*, 19 Şubat 1337/19 Şubat 1921, no: 8600, s. 1.

738 Çetin, *age.*, s. 435; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C III, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 411; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, TTK, Ankara 1989, s. 141.

739 Çetin, *age.*, s. 435; *Vakit*, 20 Şubat 1337/20 Şubat 1921, no: 1150, s. 1.

740 *Vakit*, 22 Şubat 1337/22 Şubat 1921, no: 1152, s. 1.

741 Sofuoğlu-Yıldırım, *age.*, s. 171.

742 İzzet Öztoprak, “Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı”,

mesine ayrıldı.⁷⁴³

Londra Konferansı, 22 Şubat'ta tekrar toplandı. Türk ve Yunan delegelerinin bulunmadığı bu toplantıda İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japonya hükümeti delegeleri hazır bulunuyorlardı.⁷⁴⁴ İlk olarak Yunan delegeleri ve Türk delegeleri konusu görüşüldü.⁷⁴⁵

İtilaf Devletleri temsilcileri 23 Şubat 1921'de Saint James Sarayı'nda saat 11.00'de önce kendi aralarında, ardından da saat 11.15'te Türk tarafını dinlemek üzere bir araya geldiler. Ahmet Tevfik Paşa İstanbul heyetinin, Bekir Sami Bey Ankara heyetinin başında bulunmaktaydı. Her iki heyet konferans salonuna beraber girdiler. İkisi İstanbul hükümetine, birisi de Ankara hükümetine olmak üzere Türk heyetine üç sandalye ayrılmıştı.⁷⁴⁶ Öncelikle Ahmet Tevfik Paşa'ya söz verildi. Paşa, Fransızca olarak kısa bir konuşma yaptı. Konferansın başlamasından birkaç gün önce hastalanmış ve yatağa düşmüş olan Tevfik Paşa oturuma kollarından tutularak yardımla getirildi. Konferans başkanı Lloyd George konferansın toplanma nedenini açıkladı. Anadolu'da barışı sağlamak amacıyla bir araya geldiklerini belirtti. Tevfik Paşa'ya sağlık temennisinde bulundu.⁷⁴⁷ Dizlerinin üzerinde battaniye bulunan ve ayağa kalkacak mecali olmayan Paşa'ya oturduğu yerden konuşabileceğini söylemesi üzerine o da kısa bir konuşma yaptı. Onun yerine oturumda yer alan Osman Nizami Paşa, Osmanlı Devleti'nin isteklerini içeren muhtırayı okudu. Bundan sonra, Tevfik Paşa, *Ankara Millet Meclisinin intihap ederek işbu Meclis namına söz söylemeye salahiyyet verdiği murahhaslar konferansça davet edilmiş olduğu cihetle tekliflerini konferansa bildirmeleri maksadıyla sözü bunlara terk edeceğini* söyledi. Tevfik Paşa böylece kendi otoritesinden vazgeçmiyor, bütün yetkiyi Ankara heyetine vermemiş oluyordu.⁷⁴⁸

Ahmet Tevfik Paşa konuyla ilgili olarak 9 Mart 1921'de İstanbul'a gönderdiği telgrafta, sınırların düzenlenmesi, savaşın sona erdirilmesi ve esir değişimi konularının ancak Ankara hükümetinin onayıyla çözümlenebileceği **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, Kasım 1995, S 33, s. 584.

743 Çetin, *age.*, s. 435-436; A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi**, İstanbul 1999, s. 248.

744 Çetin, *age.*, s. 436; **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Mart 1921, no: 121, s. 1; Öztoprak, "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin..." s. 584.

745 Çetin, *age.*, s. 436; Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C III, TTK Basımevi, Ankara 2001, s. LII-LIV,

746 Sofuoğlu, Yıldırım, *age.*, s. 216-217.

747 Sofuoğlu-Yıldırım, *age.*, s. 217. Çilay, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Tevfik Paşa Bize Hatıralarını Anlatıyor", adlı yazısında Tevfik Paşa'nın 25 Şubat günkü oturuma birkaç önce hastalanmış ve yatağa düşmüş olmasından dolayı kollarından tutularak getirildiğini belirtmektedir. Bk. F. Çilay, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Tevfik Paşa Bize Hatıralarını Anlatıyor", **Perşembe**, 30 Mayıs 1935, no: 9, s. verilmemiş.

748 Sofuoğlu-Yıldırım, *age.*, s. 219.

ğini, bunu İtilaf Devletlerinin de bildiğini, bu nedenle Ankara hükûmetinin muhatap alınarak onlara söz verileceğinin son derece açık olduğunu ifade etti. Böylece o diplomasi örneği sergileyerek sözü Ankara heyetine vermiş oluyordu.⁷⁴⁹

Tevfik Paşa'nın bu hareketi kendi ifadesi ile Ankara ve İstanbul Hükûmetlerini konferansa ayrı ayrı davet ederek "işte Türkiye ikiye bölünmüştür" demek isteyen Lloyd George üzerinde büyük bir hayal kırıklığı yarattı ve planını alt üst etti.⁷⁵⁰ Bu durum Ankara cephesiyle yerli ve yabancı basında büyük yankılar uyandırdı.⁷⁵¹ İstanbul hükûmeti Ankara hükûmetini tanımış oluyordu. Sevri'e itiraz eden Ankara'nın İtilaf Devletleri tarafından muhatap alınması zaruri kılınyordu.⁷⁵²

Bundan sonra Türk milleti adına Türk heyetinin sözcülüğünü devamlı olarak Bekir Sami Bey yaptı.⁷⁵³ Bekir Sami Bey, Fransızca yaptığı konuşmasında Ankara hükûmetince sürdürülen askerî mücadele ile savunulan misak-ı millî davasını detaylı olarak açıkladı.⁷⁵⁴

24 Şubat günkü toplantıya Tevfik Paşa hasta olduğundan katılamadı. Onun yerine İstanbul hükûmeti adına söz alan Mustafa Reşit Paşa her iki heyetin uzlaştıklarını ve Türk davasını yürütme görevini Bekir Sami Bey'e bıraktığını söyledi.⁷⁵⁵ Ardından İstanbul ve Ankara heyetlerinin talepleri Bekir Sami Bey tarafından okundu.⁷⁵⁶ İzmir ve Trakya'nın Türkiye'den koparılacağını belirtti.⁷⁵⁷

Aynı gün Doktor Nihat Reşat Bey, Ankara heyeti adına yaptığı konuşmada Türk davasını bütün açıklığı ile ortaya koydu. İzmir ve Trakya nüfusu hakkında ayrıntılı bilgiler verdi. İzmir ve Trakya'da Müslümanların sayıca fazla olduklarını ve bu bölgelerin ekonomik açıdan da Türkiye için çok önem-

749 Age., s. 220-221.

750 Çetin, age., s. 437-438; Çilay, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Tevfik Paşa Bize Hatıralarını Anlatıyor", **Perşembe**, 30 Mayıs 1935, no: 9, s. verilmemiş.

751 **Hâkimiyeti Milliye**, 25 Şubat 1337 /25 Şubat 1921, no: 118, s. 1; **Vakit**, 25 Şubat 1337 /25 Şubat 1921, no: 1155, s. 1; **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Şubat 1337/27 Şubat 1921, no: 119, s. 1; **Vakit**, 25 Şubat 1337/27 Şubat 1921, no: 1155, s. 1; **İkdam**, 9 Mart 1337/9 Mart 1921, no: 8616, s. 1; **Tercüman-ı Hakikat**, 2 Mart 1921; **ATASE**, İSH 11-B, K 745, G 75, B 75-1.

752 Age., s. 225.

753 Goloğlu, age., s. 107.

İkdam, 25 Şubat 1921, s. 1.

754 **İkdam**, 25 Şubat 1337/25 Şubat 1921, no: 8606, s. 1; **Peyam-ı Sabah**, 25 Şubat 1921, no: 801, s. 1; Sofuoğlu-Yıldırım, age., s. 226-227.

755 **Peyam-ı Sabah**, 5 Mart 1921, no: 809, s. 1.

756 **Peyam-ı Sabah**, 26 Şubat 1921, no: 802, s. 1; Sofuoğlu-Yıldırım, age., s. 231-235.

757 Çetin, age., s. 441; Sarıhan, age., s. 420.

li olduğunu açıkladı.⁷⁵⁸

Türk delegeleri taleplerini sunduktan sonra, konferanstaki diğer delegelere kendi aralarında konuşma imkânı sağlamak için diğer bölümdeki salona geçtiler. Kısa bir süre sonra Yunan delegeleri dinlenilmek üzere salona alındı.⁷⁵⁹ Yunan Başbakanı Kalogeropoulos'a Türk delegeleri tarafından konferansa sunulan nüfus istatistikleri sunuldu.⁷⁶⁰ Tefrik Paşa İstanbul'a gönderdiği telgrafta bu oturumda sınır meselesinin konuşulduğunu, görüşmelerin yolunda gittiğini ve iyi bir sonucun elde edileceğine dair ümitli olduklarını bildirdi.⁷⁶¹

25 Şubat'ta Ankara ve İstanbul delegeleri birer bildiri yayımladılar. Türk Devleti'nin 1913 sınırları içinde yeniden kurulması, İzmir'in Türklere iadesi, boğazlarda Türkiye'ye egemenlik garantisi verilmesi, kapitülasyonların kaldırılması ve kıyıları savunabilmek için deniz kuvvetlerine sahip olma hakkı talep edildi. Ahmet Tefrik Paşa sözü yine Bekir Sami Bey'e bıraktı. Bekir Sami Bey İzmir ve Trakya dâhil, adil bir nüfus araştırması yapılması şartıyla İtilaf Devletlerinin vereceği kararı peşinen kabul ettiklerini ifade etti. İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilciler, Ermenistan ve Kürdistan ile ilgili maddeler dışında Sevr Antlaşması'nın diğer hükümlerini kabul etmeleri konusunda ısrarcı oldular. Bekir Sami Bey bağımsızlığın sağlanması koşuluyla bazı fedakârlıklar yapabileceğini söyledi. Lloyd George'un akşama kadar kesin cevap istemesine karşılık Ankara'nın talimatını beklemek zorunda olduğunu bildirdi.⁷⁶²

12 Mart'a kadar uzayan konferans görüşmelerinden bir sonuç alınamadı. Bu arada Bekir Sami Bey, Londra'da bulunduğu süre içerisinde İngiltere, Fransa ve İtalya ile temaslarını sürdürdü. Lloyd George ile yaptığı görüşmeler sonucunda 16 Mart 1921'de bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma savaş tutsakları ile ilgiliydi. Buna göre, Türkler elinde bulunan İngiliz savaş esirleri ile diğer tutukluları serbest bırakacak, İngilizler ise ellerinde bulunan ancak savaş kurallarına aykırı davranan ve katliamdan dolayı yargılanacaklar dışındaki Türk esirleri serbest bırakacaklardı. İngilizler isterse, serbest bırakılan herhangi bir Türk esirinin barış yapıncaya kadar İstanbul'a dönmesine izin vermeyecekti. Bekir Sami Bey, Fransa ve İtalya temsilcileri ile de temaslarda bulundu. 11 Mart 1921'de Fransa ile bir antlaşma imzalandı. Antlaşma gü-

758 Çetin, *age.*, s. 441; *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 300-301; Öztoprak, "Londra Konferansı'nın ve Türkiye Meselesinin...", s. 231; Sofuoğlu-Yıldırım, *age.*, s. 235-236.

759 Çetin, *age.*, s. 441; *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Mart 1921, no: 121, s. 1; *Peyam-ı Sabah*, 26 Şubat 1921, no: 802, s. 1.

760 *Peyam-ı Sabah*, 26 Şubat 1921, no: 802, s. 1.

761 Çetin, *age.*, s. 442; *Vakit*, 27 Şubat 1337/27 Şubat 1921, no: 1157, s. 1.

762 Çetin, *age.*, s. 448-449; Sarıhan, *age.*, s. 422.

neyde Türk-Fransız çarpışmalarının sona erdirilmesi, Türkiye-Suriye sınırı, burada uygulanacak rejim, Fransızlara tanınacak ayrıcalıklar, ekonomik iş birliği, maden işletmeciliği ve diğer ayrıcalıklarla ilgili hükümleri içermektedir. İtalya ile yaptığı görüşmeler 13 Mart 1921'de Türk-İtalyan Antlaşması ile sona erdi. Buna göre; İtalya Anadolu'daki askerlerini çekecek, Konya, Aydın, Antalya hinterlandında Türklerle İtalyanlar arasında ekonomik iş birliği yapılacak, Ereğli kömür madenleri işletilmesinde İtalya'ya ayrıcalık tanınacak, buna karşılık İtalya barış görüşmelerinde İzmir ve Trakya'nın Türklere bırakılması ve tam bağımsızlıkla ilgili konularda Türk isteklerini destekleyecekti.⁷⁶³

Bekir Sami Bey'in Ankara'ya danışmadan imzaladığı Misak-ı Millî ruhu ile çelişen bu antlaşmalar Ankara'da tepkiyle karşılandı. Bekir Sami Bey'in yurda döndüğünde görüşlerinde ısrar etmesi üzerine M. Kemal'in isteğiyle 8 Mayıs 1921'de Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa etti.⁷⁶⁴

Ankara hükümeti, Londra Konferansı'nda Misak-ı Millî'den taviz vermeyeceğini kesin bir şekilde ortaya koyarak Misak-ı Millî'yi dünya kamuoyuna duyurma fırsatını buldu. Böylece TBMM'nin hukuki varlığı İtilaf Devletleri tarafından tanındı ve bu devletlerin Ankara Hükümetinin savaş yanlısı olduğu ithamlarını etkisiz bıraktı. Yunan ordusunun kısa bir süre sonra Anadolu'da saldırıya geçmesi, İtilaf Devletlerinin Sevr Antlaşması'nda değişiklik yapmak istemediklerini gösterdi.

4.2.2. İstiklal Marşı'nın Kabulü*

Yeni bir devletin temellerini atan Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu yönde aldığı kararlardan birisi, İstiklal Marşı'nın kabulüdür. İlk ulusal marş 18. yüzyılda Britanya'da ortaya çıktı. 19. yüzyıla gelindiğinde pek çok devlet millî marş edinmişti. Osmanlı Devleti'nin belirli bir millî marş yoktu. II. Mahmut (1808-1839) dönemiyle birlikte her padişah döneminde bir marş bes-telenme anlayışı yerleşmişti. Sırasıyla *Mahmudiye*, *Mecidiye*, *Aziziye*, *Hami-diye* ve *Reşadiye* marşları, Osmanlı Devleti'nin resmî marşları olmuştu. Yine son dönemlerde millî bir marş yazma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış ve *Mahmudiye* marşına tekrar dönülmüştü.

Millî Mücadele yıllarında orduyu coşturmak için bazı marşlar kullanılı-yordu. Ancak bunlar millî bir marş hüviyetinde değildi. Büyük Millet Mec-lisinin açılmasından kısa bir süre sonra bu yöndeki ihtiyaç daha fazla dile getirilmeye başlandı. Bunda, İrşat Encümeninin tavsiyesi önemli bir yer tutar.

763 Çetin, age., s. 449-450; Sonyel, *Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C II, s. 135-136.

764 İzzet Öztoprak, "Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C IX, Kasım 1922, S 25, s. 101-102.

* Doç. Dr. Sinan Başaran, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Öğretim Üyesi, sinan.basaran@erdogan.edu.tr

Görevlerinden birisi cephele dolaşarak askere moral vermek olan bu Encümen, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi İsmet (İnönü) Bey'e askerinin millî ve manevî gücünü yükseltecek bir marşın yazılmasını önerdi. Öte yandan Meclis açıldıktan sonra artan diplomatik ilişkiler nedeniyle düzenlenen resmî törenlerde bir marşa ihtiyaç duyulmaktaydı.⁷⁶⁵ Konuyu Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyeti toplantısında açan⁷⁶⁶ İsmet Bey, uygun görülmesi üzerine Maarif Vekili Rıza Nur Bey'e, "millî heyecanı koruyacak, millî azim ve imanı manevî alanda besleyerek zinde tutacak, 'Marseyyez (la marseillaise)'⁷⁶⁷ örneğinde bir marşın hazırlanması" talebini ilettili. Rıza Nur'un yönlendirmesiyle Orta Tedrisat Müdürü Kâzım Nâmi [Duru] Bey'le görüşen İsmet Bey, ona orduca bir marş istediklerini, güftesi ve bestesi için ayrı ayrı yarışma düzenlenmesi ve her bir yarışma için beşer yüz lira para ödülü vereceklerini söyledi.⁷⁶⁸ Konuyla hemen ilgilenen Duru, Vekâlet adına bir genelge hazırladı. Ardından 25 Ekim günlü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine şu ilan verildi:

Şâirlerimizin Nazar-ı Dikkatine,

Milletimizin dâhilî ve haricî istiklâlî uğrunda girişmiş olduğu mücadelâtı ifade ve terennüm için bir İstiklal Marşı Umur-u Maarif Vekâleti Celilesince müsabakaya vazedilmiştir (koyulmuştur). İşbu müsabaka, 23 Kanun-i evvel (Aralık) sene 36 (1920) tarihine kadar olup bir heyet-i edebiye tarafından gönderilen eserlerden intihap olunacak ve kabul edilen eserin güftesi için beş yüz lira mükâfat verilecektir. Ve yine laakal (en azından) beş yüz lira tahsis edilecek olan beste için bilahare ayrıca bir müsabaka açılacaktır. Bütün müracaatlar Ankara'da Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâletine yapılacaktır.⁷⁶⁹

Yarışma neticesinin Meclisçe oluşturulacak bir komisyonca incelenmesine karar verildi.⁷⁷⁰ Katılımcılar, takip eden günlerde eserlerini Vekâlete göndermeye başladılar. Yarışmanın bitimine günler kala Rıza Bey'in yerine Maarif Vekâletine Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Bey atandı. Hamdullah Suphi, yeni görevinden önce il dışında bulunuyordu. Dolayısıyla yeni Vekil, konuya tam olarak hâkim değildi. Bu nedenle yarışma süresi, 18 Aralık günlü Meclis görüşmesinde bir ay daha uzatıldı.⁷⁷¹ Yarışmanın ocak ayı ortalarına kadar uzatılması Hamdullah Suphi Bey'e, gerekli incelemeleri yapabilmesi için zaman kazandırmış oldu.

765 Muhiddin Nalbandoğlu, *İstiklâl Marşımızın Tarihi*, Cem Yayınları, İstanbul 1964, s. 55.

766 Mehmet Önder, "İstiklâl Marşı Belgeleri", *Türk Edebiyatı*, (158), 1986, s. 34.

767 Fransız Millî Marşı.

768 Kâzım Naim Duru, *Cumhuriyet Devri Hatıralarım*, İstanbul 1958, s. 5.

769 *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Teşrinievvel (Ekim), 1920.

770 TBMMZC, C 6, D 1, Ankara 1943, s. 358.

771 TBMMZC, C 6, D 1, s. 401.

Yarışmaya 700'ün üzerinde eser gönderildi.⁷⁷² Gelen şiirleri dikkatlice inceleyen Hamdullah Suphi, bunlar arasında millî marş olacak düzeyde güçlü bir eser göremedi. Bunun üzerine şairliğini çok güçlü gördüğü Mehmet Âkif [Ersoy] Bey'den bir şiir yazmasını rica etmeye karar verdi.⁷⁷³ Fikrini Âkif'in yakın dostu Karesi (Balıkesir) Mebusu Hasan Basri [Çantay] Bey'e açtı. Hasan Basri, Âkif'in yarışmanın şeklini ve ikramiyeyi doğru bulmadığı için müsabakaya katılmadığını söyledi. Akif, ona: *Ben ne müsabakaya gireyim, ne de caize (bahşiş) alırım* demişti.⁷⁷⁴ Hamdullah Suphi, şaire hitaben 5 Şubat 1921 tarihinde bir yazı yazdı. Yazıda, mevcut durum dile getiriliyor, kendisinden bir marş yazması isteniyordu. Ayrıca tüm şartlarının kabul edileceği bildiriliyordu.⁷⁷⁵ Bu yazı, Âkif'in para ödülü almayacağı, şiirinin de bir yarışma havasında değerlendirilmeyeceği anlamına geliyordu. Âkif, Hasan Basri'nin telkinleri ve şartlarının da kabul edilmesi üzerine millî bir marş yazma çalışmalarına başladı.⁷⁷⁶ Öte yandan Âkif'e şubat ayı içerisinde gelen bu teklif, yarışma süresinin yeniden uzatıldığını göstermektedir.

Mehmet Âkif, İstiklal Marşı'nı Ankara'ya geldiğinde ikamet ettiği Taçettin Dergâhında kaleme aldı. Şiirinin bazı mısralarını Meclis çalışmaları sırasında yazdı. Kısa sürede tamamladığı eserini, Maârif Vekâletine gönderdi. Şiir, 17 Şubat günü *Sebilürreşâd*'da "Kahraman ordumuza" ithafıyla yer aldı;⁷⁷⁷ yine aynı gün *Hâkimiyet-i Milliye*'de, 4 gün sonra da *Açık Söz* gazetesinde yayımlandı.⁷⁷⁸

772 Bazı kaynaklar bu sayıyı 724 olarak belirtmektedir. Bk. Eşref Edib, **Mehmed Âkif**, C 1, 2. Baskı, Sebilürreşad Neşriyatı, İstanbul 1962, s. 154.

773 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, C 9, D 2, Ankara 1954, s. 13.

774 Yine bir başka konuşmada ise Akif, "Ben bu yaştan sonra yarışa mı çıkacağım ayıp değil mi?" demişti. Hasan Basri Çantay, **Âkifnâme**, Erguvan Yayınevi, İstanbul 2008, s. 81.

775 Hasan Basri Bey, bu mektubu Hamdullah Bey'le pek anlaşılamadığını bildiği Mehmet Akif'e vermediğini belirtmektedir. Nalbandoğlu, **age.**, s. 67.

776 Çantay, **age.**, s. 82-83.

777 Mehmet Âkif, "İstiklal Marşı", **Sebilürreşâd**, 17 (468), 17 Şubat 1337 (1921), s. 305.

778 **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Şubat 1921; **Açık Söz**, 21 Şubat 1337 (1921).

<p style="text-align: center;">اڤاره خاڤه قنطربوڤه . نرؤ غموسدور مسكندره موافق اڤتار دوج اوادر . دوج اوقبار اوقبار اڤاده ايدلز .</p>	<h1 style="font-size: 2em;">اچيق سؤز</h1> <p style="font-size: 1.2em;">۱۳۳۵</p>	<p style="text-align: right;">آڤاره ۲۱ رستنهك آڤاره ۲۵ ۱۳۳۵ اعلانك بهر سؤز ايش كورى جالده دور كورمدر</p>
<p>صاحب امتياز : احمد حمدي بايز داركسى و نيشنبه كوللى شراولتور مستقل الافكار غزندهر مدير مسئول : حسن</p>		
<p>بوسره : ۱۳۳ ۲۱ شباط ۱۳۳۷ ايكنجى سنه نكشمى ۱۰۰ يارهدر</p>		

باصحابم و عترتم محمدصا كاك ابدى استادن و استقلال مارش و عذابي نهمة نيتلريك ايك ندرى ندرى غزندهر لطف بيوردلر هممهراهمه
توروك اولار و حلك هور . و مبارك سؤز بئيرين بو اڤه صندق كال خرمتو ماهاكه دوج به ورد :

استقلال مارشى

— فرمان اردومزه —

باصدنيك بولرى و طوبراق ! . ديهيرك بكمه مان !
 دوشون آلتدكم يسكلرجه كفننر پاتاي .
 سن شهيد اولغليس . اينجيشه . ياز قندر . آتاك !
 ورمه ، دنياي آلسه كده ، بو جنت وطني .
 كيم بو جنت وطنك اوغريشه اولماز كه فنا ؟
 شهدا فيشقيرمه حق طوبراغى صيتمك .. شهدا !
 جاني ، جاناي بوتون واريي آلسينده خدا ،
 اتمسين لك وطنمدي ني دنياده جدا .
 روحك سندن . الهى ، شودور اچيق املي :
 دكهمسين ممديك كوكسه نا عريم الي ؟
 بو اذاتلر سه كه شهادتلى دنيك تجلي —
 ابدى يوردنك اوستنده نيم اينكله املي .
 اوزمان وجد اللهيك سجده ايدور . ارسه . سلطانم ؟
 هر جرميمدن . الهى ، بوشاوب قاتل ياشم .
 فيشقيرد روح مجرد كي يردن نشم !
 او زمان يوكسه لرك عرشه دكر بلكياشم !
 دالنه لان سنده شفقو كه اي شالي هلال !
 اولسون آرتيق دوكون قانريك هپسي حلال .
 ابدآ سكا يوق ، عرقه يوق اشمجلال :
 حقيدر حر ياشاش بايرامك حريت ؟
 حقيدر حقه طابان مملتك استقلال .

قورقا ، سورن بو شفقرده بوزن آل سنجاق ؟
 سونممن يوردنك اوستنده تون لك صولك اوجاق .
 او بنم مملتك بيلدريدر : پارلايهچي ؟
 او بنم مملتكدر اچيق .
 چاتما . قرياز اولاييم ، جهرمك اي نازلي هلال !
 فرمان عرافه بر كول انه بوشدت ، بو جلال ؟
 سكا اولاز دوكون قانلريز صوكره حلال ؟
 حقيدر حقه طابان مملتك استقلال .
 بن ازلدن بربرد حر ياشادم ، حر ياشادم .
 هانكي چيلين بكا زنجير اووره جوش . . . ناشادم !
 كره مش سه . كيم : بندي جيكلر . آشارم ،
 بير نام طانغري . انكي نره صينام . طاشادم !
 غريك آقاي . مارمسه چلك زرهل ديوار ؟
 نيم ايمان لور كوكم كه سر حدم وار !
 اولسون ، قورقا ! نامليل بويه براياني بوغار ،
 مدنيت ! . . . يدنيك لك دشني قالش جاناور ؟
 آردماش برونجه آلمانلري اوغرايمه ساقين !
 سپايت كوككي . نلورسون بو حياضجه آقين !
 طوخه جقدر سا واد ايتديكي كولر حلك . . .
 كيم بيلور . بلكه . يارين . . . بلكه يارينده ياقين .

محمدصا كاك

“İstiklal Marşı” nın yayımlandığı Açık Söz gazetesinin 21 Şubat 1337 (1921) tarih ve 123 No.lu nüshası.

Maarif Vekâleti, Âkif'in de şiirinin içinde yer aldığı üç şiiri ordu komutanlıklarına gönderdi ve askerlerin en çok beğendiği eserin bildirilmesini istedi. Askerlerin en çok Âkif'in eserini beğendiğini öğrenen Hamdullah Bey, *Bunun üzerine karar verdim: Meclis'te önce Âkif Bey'in şiirini okuyacaktım*

diyecektir.⁷⁷⁹

Maarif Vekâleti, 26 Şubat 1921 günü Meclise bir tezkere vererek toplanan şiirlerin değerlendirilmesi için Maarif Encümenine gönderilmesini talep etti. Encümenin başkanı Mehmet Âkif olduğu için İzmir Mebusu Hamdi Namık [Gör] Bey, ayrı bir encümen kurulmasını teklif etti. Hasan Basri Bey, *Mehmet Akif o zilleti irtikâp etmez, katiyen ona tenezzül etmez* diyerek bu talebe tepki gösterdi. Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey ise uzmanlardan oluşan bir encümen oluşması gerektiği kanaatindeydi. Oylamada ayrı bir encümen oluşturulması teklifi kabul görmezken, Kırşehir Mebusu Yahya Galip [Kargı] Bey'in Maarif Vekâletinden gönderilen marşların birer kopyasının vekillere dağıtılması teklifi kabul edildi.⁷⁸⁰

İkinci yasama yılının ilk birleşiminde İstiklal Marşı, yeniden Meclis gündemine geldi. Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki 1 Mart 1921 tarihli oturumda Hasan Basri Bey, İstiklal Marşı güftesinin Hamdullah Suphi Bey tarafından okunmasına dair Meclise bir takrir sundu. Ancak İstiklal Marşı olacak şiir henüz seçilmediği için hangi marşın okunacağı sorusu Hasan Basri'ye yöneltildi. Maarif Vekâleti yedi şiir belirlemişti. Bu şiirler, Mehmet Âkif, Hüseyin Suat [Yalçın], A.S.⁷⁸¹, Kemalettin Kâmi [Kamu], İskender Hâki [Engin], Muhittin Baha [Pars] ve Mehmet Muhsin Beylere aitti. Hamdullah Suphi'nin hangisini okuyacağı soruldu. Hasan Basri, herhangi birisinin okunabileceği cevabını verdi. Yapılan oylamada Hasan Basri'nin teklifi Meclisçe kabul edildi. Aslında Hasan Basri'nin kimin marşının okunmasını istediği ve Hamdullah Suphi'nin de hangi marş okuyacağı belliydi. Nitekim birazdan kürsüye çıkan Hamdullah Suphi, yazılan şiirleri çok güçlü görmedikleri için Mehmet Âkif'ten ricada bulduklarını, kendisinin de çok güçlü bir şiir gönderdiğini ve bunu okumak istediğini belirtti. Diğer altı şiirin Meclisin dikkatine sunulacağını belirttikten sonra kendi oyunun Âkif'in eserine olduğunu söyledi. Ardından şiiri okudu. Şiir, vekillerin pek çoğu tarafından beğenildi. Her kıtası büyük alkışlar alan marş, Mecliste birkaç kez okundu.⁷⁸²

Diğer eserler okunmadı. Hamdullah Suphi Bey, Âkif'in şiirinin seçilmesini istiyordu ancak Birinci Meclisin çok sesli yapısı düşünüldüğünde işinin pek kolay olmayacağı ortadaydı. Bazı vekiller de şiirleriyle yarışmaya katılmışlardı. Gerçi Meclisteki görüşmelerden Âkif'in şiirinin çoğunluk tarafından benimsendiği anlaşılıyordu ama itirazlar da söz konusuydu. İtirazlar sadece hangi şiirin seçileceğine dair değildi. Marşın seçim şekli de anlaşmazlık konusuydu. 12 Mart günlü Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Meclis otu-

779 Nalbandoğlu, *age.*, s. 105.

780 TBMMZC, C 8, D 1, s. 434.

781 Yarışmaya katılan bazı şairler, kısaltma ya da takma ad kullanmışlardır.

782 TBMMZC, C 9, D 2, s. 13; Cemal Kuntay, kitabında, şiirin o gün 4 kez okunduğunu belirtmektedir. Bk. Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif Hayatı-Seciyesi-Sanatı*, 8. Baskı, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 148.

rumunda konu tüm yönleriyle tartışıldı. Besim Atalay Bey, şiirlerin beğenilen ya da acı duyulan olaylar üzerinden doğabileceği ve bu şiirlerin halk arasında yaşayabileceği düşüncesini dile getirdi. O, “ısmarlama şiir” yazılamayacağı kanaatindeydi ve ödül işini doğru bulmuyordu.⁷⁸³ Hamdullah Suphi, Atalay Bey’in şiirin oluşması için ortaya koyduğu şartları kabul etmekle birlikte, içinde buldukları şartların zaten bu duyguları uyandırdığını ve şairlerin bu duygularla şiirlerini yazdığı görüşündeydi. Kürsüdeki konuşmasında ayrıca para ödülünü kimsenin sormadığını hele Mehmet Âkif’in para mevzu bahis olduğu için marşı yazmaya yanaşmadığını ifade etti. Öte yandan şiiri ilk yediye kalanlardan Muhittin Baha, *Bu mesele öyle bir cereyan almıştır ki bendeniz bu müsabaka işinden sarfınazar ediyorum* diyerek şiirini çektiğini duyurdu. Konuşmasının devamında aynı nedenden ötürü Kemalettin Kâmi’nin de şiirini çektiğini söyledi.⁷⁸⁴ Konuyla ilgili söz alanlardan Trabzon Mebusu Celalettin [Akyar] Bey, kendi yazdığı şiirin okunmasını talep etti. Talep, bazı vekillerden destek gördü ise de yarışmanın süresi zarfında verilmediği için Meclisçe reddedildi. Bir diğer tartışma konusu marşı hangi kurulun seçeceğiydi. Şiirin, Meclisçe mi, Maarif Vekâletince mi yoksa bir encümen aracılığıyla mı seçileceğine karar verilememişti. En çok bu konu tartışıldı. Hatta tüm şiirlerin yeniden incelenmesi için bir encümen oluşturulması fikri dahi ortaya atıldı.⁷⁸⁵

Daha sonra, İstiklal Marşı’nın seçimine dair yapılan tartışmalar yeterli görülerek tavrilerin oylamasına geçildi. Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey’in Muhittin Bey’in şiirinin okunması yönünde verdiği tavrir reddedildi. İstiklal Marşının Maarif Vekâletince, özel bir encümence ya da şubelerce seçilmesi teklifleri de kabul görmedi. Böylece marşın Meclisçe seçileceği anlaşıldı. Ertuğrul Mebusu Necip [Soydan] Bey’in, seçilecek şiirinin besteye gelip gelmeyeceğinin tespiti için şairlerden ve bestekârlardan bir encümen oluşturulması talebi de Meclisten geçmedi. Kabul görmeyen dikkati çeken bir diğer önemli tavrir Maarif Vekâletinin, yedi şiirin ayrı ayrı oylanması talebiydi. Bu talebin kabul görmemesi, Mehmet Âkif’in eserinin seçileceğine işaret ediyordu. Nihayetinde Hasan Basri, Ankara Mebusu Şemsettin [Bayramoğlu] ve Kastamonu Mebusu Dr. Suat [Soyer] Beyler ile daha birkaç başka vekil, Meclise sundukları ayrı ayrı tavrirlerle Âkif’in şiirinin millî marş olarak kabulünü teklif ettiler. Yapılan oylama sonucunda şiir, oy çokluğuyla kabul edildi. Seçimden hemen sonra Hamdullah Suphi tarafından okunan marş, alkışlar eşliğinde ayakta dinlendi.⁷⁸⁶ Böylece Mehmet Âkif’in eseri, 12 Mart

783 Ödülü fazla bulan vekillerden Kütahya Mebusu Cemil [Altay] Bey, miktarın 100 liraya düşürülmesi için Meclise teklifte bulunmuş ancak teklifi reddedilmişti. **TBMMZC**, C 6, D 1, s. 436.

784 **TBMMZC**, C 9, D 2, s. 85.

785 **TBMMZC**, C 9, D 2, s. 86-88.

786 **TBMMZC**, C 9, D 2, s. 89-90.

1921 günlü Meclis oturumunda “İstiklal Marşı” olarak seçilmiş oldu.⁷⁸⁷

4.3. II. İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları*

I. İnönü Muharebesi'nde elde edilen başarı Türk milletinin geleceğe olan umudunu artırdı. Ancak İç cephede durum TBMM'yi hayli zorlamaktaydı: Batıda, Millî harekete karşı gruplar, Saray, hükûmet ve İtilaf Devletleri aracılığıyla, iç isyanları kışkırtmaktaydı. Kuzey Anadolu'da, Pontusçular çabalarına devam etmekteydi. Doğu Bölgesi'nde, İngiliz teşvikleri ile Kürt Teavün ve Teali Cemiyetlerinin girişimleri istenilen sonucu vermemekteydi. Refahiye, Kemah, Divriği de muhtar bir yönetim ve genel af istekleri çeteler tarafından TBMM'den rica edilmekteydi. Bu bölgedeki ayaklanmalar nedeniyle Merkez Ordusu kuvvetlerinin büyük bir bölümünü burada tutmak zorunda kalıyordu. Dicle ve Fırat Ovası'nda bazı aşiretler aralarında birleşerek çapulculuk yapıyorlardı.⁷⁸⁸

Ülke dışında ise Londra Konferansı'nın etkileri hâlâ devam etmekteydi. Özellikle Fransa ve İtalya'nın çekinceli tutumuna rağmen ileri sürülen tezler, İngiliz destekleri ve Yunan istekleri devam ediyordu. Bu yönüyle, Londra Konferansı'nın sonuçlarından biri de kimin savaşı, kimin barışı istediğini göstermesi oldu. Nitekim tarafların nüfusla ilgili istatistikler ileri sürdüğü oturumu *Le Petit Marseillais* gazetesi, “Yunanistan, Trakya'da anketi reddediyor; bu Doğu'da savaşın devamı demektir”⁷⁸⁹ başlığı ile vermişti. Aylık bir dergi de, “Yunanistan konferanstan yeni bir savaşçı şevkle çıkıyor”⁷⁹⁰ diyordu. Diğer taraftan İngilizler, yeni doğan, kuvvetli ve emin geleceğe aday görünen Türk Millî Hükûmetini bu amaca ulaşmadan boğmak, onun küçük ama fedakâr ordusunu ortadan kaldırmak istiyorlardı. Tahtını ve egemenliğini koruma pahasına her şeye göz yuman Osmanlı Padişahını bütün Türkiye'de egemen kılmak isteyen İngilizler, Londra Konferansı'nda istedikleri sonucu elde edemeyince Yunanları ikinci ve esaslı bir taarruza geçirdi.

Yunanistan'da yeniden kurulan Konstantin yönetimi, İtilaf Devletlerine bağlılıklarını I. İnönü ile ispat etmişlerdi. İngilizler de kendi amaçlarına hizmet eden Yunanları ve onların tezlerini her fırsatta desteklemeyi sürdürüyordu. Yunanlar ise, I. İnönü'de uğradıkları yenilgiyi her ne kadar “Taarruzi

787 Yarışma için belirlenen 500 liralık para ödülü Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesinden karşılandı. Mehmet Âkif bu parayı, Darü'l-Mesai adlı hayır kurumuna bağışladı. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30.18.1.1/ 3.23.8; “İstiklal Marşı”, **Sebilürreşâd**, 19 (472), 21 Mart 1337 (1921), s. 38.

* Prof. Dr. Zafer Koylu, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Öğretim Üyesi, zkoylu@ogu.edu.tr

788 **TİH.**, **Batı Cephesi**, II/3, s. 250-251.

789 **Le Petit Marsellais**, 1 Mars 1921, s. 1'den aktaran Akyüz **age.**, s. 179

790 **Larousse Mensuel Illustré**, Mai 1921, No: 171, s. 471'den aktaran Akyüz **age.**, s. 179.

Keşif” diye nitelendirse de, bu prestij kaybını düzeltmek, Sevr Antlaşması ile kazanacakları topraklara ulaşmak için büyük çapta taarruz hazırlıklarına başlamışlardı⁷⁹¹. Konstantin, yenilgisini unutturmak ve yeşil masa başına çok daha iyi durumda oturmak için, daha Türk Heyeti Ankara’ya dönmeden birkaç ihtiyat sınıfını silahaltına çağırdı. Konstantin’in alelacele bir saldırı planlamasının nedenleri arasında 11 Mart Anlaşması ile sükûna kavuşan Kilikya’daki Türk Kuvvetleri’nin Batı Cephesine gelecekleri endişesi vardı. Yunan Hükûmeti ve Genelkurmayının başka bir endişeleri ise, zamanın yeni kurulmakta olan Türk Millî ordusu yararına çalıştığıydı. Türk ordusu her geçen zamandan yararlanarak teşkilatlanıyor ve biraz daha kuvvetleniyordu.⁷⁹² 11 Mart’ta Bekir Sami Bey, Yunanların asıl kuvvetleriyle Eskişehir yönüne büyük bir kuvvetle saldıracağını sağlam kaynaklardan öğrendiğini şifreyle Mustafa Kemal Paşa’ya bildirdi. Paşa da bunu Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığına ilettili. Zonguldak İstihbarat Müdüriyetinin Fransız irtibat subayından aldığı aynı bilgi ile Yunanların taarruz edecekleri doğrulanmış oldu. Zaten Yunanlar, Londra Konferansı devam ederken şubat ortasından itibaren hem havadan hem de karadan keşif taarruzu denemeleri yapıyordu. 28 Şubat’tan başlayarak 6, 7, 8, 18, 19, 20 Mart’a kadar süren bu denemeler Yunanların yeni ve büyük bir saldırıya hazırlandıklarının işaretiydi. Batı Cephesi Komutanı da bu durumu test etmek için birliklerine gece baskınları yaptırdığında karşı tarafın savaşa tam olarak hazır olduğunu ve baskına hemen top ateşi ile karşılık vermesiyle anladı.⁷⁹³

Yunanlar, I. İnönü Muharebesi’nden iki ay 13 gün sonra 23 Mart 1921’de Bursa, Uşak, Eskişehir ve Afyon üzerinden yeni bir taarruza başladı. Tarafların kuvveti şöyleydi:⁷⁹⁴

	Tüfek	Ağır Mak.	Hafif Mak.	Top	Kılıç
Türkler	34 175	235	55	104	3 500
Yunanlar	41 550	720	3 134	220	3 100
Fark	7 375	485	3 079	116	400

Buna göre Yunan ordusunun ağır makineli tüfekte 3 kat, hafif makineli tüfekte 56,9 kat, topta 2,11 kat silah üstünlüğü vardı. Tüfekte de 7. 375 adetlik fazlalıkta kapatılacak bir sayı değildi.

791 TİH., Batı Cephesi, II/3, s. 277.

792 Akyüz age., s. 179; TİH., Batı Cephesi, II/3, s. 277.

793 TİH., Batı Cephesi, II/3, s. 283-290.

794 TİH., Batı Cephesi, II/3, s. 276.

Yunanlar, I. İnönü Muharebesi'nde olduğu gibi, bu kez de kesin sonuçlu muharebenin İnönü mevzisinde yapılacağını ve Batı Cephesi asıl kuvvetlerinin bu mevzide toplandıklarını ve ileride kendileriyle temasta bulunan kıtaların birkaç topla pekiştirilmiş zayıf örtme birliklerinden kurulu olduğunu tespit etmişlerdi. Bu nedenle 23 Mart'ta Bursa Cephesinden İnönü istikametine, Uşak'tan Afyon üzerine saldırıldı. 23/24 Mart 1921 gecesi Bilecik, Bakras, Gümüşdere, Küçükemalı hattında kaldı. Yunanlar, 25 Mart'ta Adapazarı kesiminde de taarruz ederek buradaki mürettep tümen birliklerini dağıttı. 26 Mart'ta Adapazarı Yunanların eline geçti. Aynı gün öğle vakti İnönü üzerinden Eskişehir'e uçan üç Yunan uçağı Eskişehir İstasyonu ve uçak hangarını bombaladı. İki tarafın da belirlediği gibi asıl savaş İnönü mevzisinde oldu. 27 Mart'ta çarpışmalar şiddetlendi. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan cephenin her durumu ile ilgili gerekli bilgileri İsmet Bey'den istemekteydi.⁷⁹⁵ 28 Mart'ta Yunan kuvvetleri İnönü mevzi ile temasa gelmeye çalışırken, Gündüzbey, Üçşehitler Tepesi ve Kanlısirt da yoğun ateş altındaydı. Aynı zamanda Metristepe doğrultusunda taarruz da geliyordu. Yunan bataryaları Metristepe'yi baskı altına almışlardı. Bir tarafta Yunan uçakları alçaktan uçarak makineli tüfikle taarruzu destekliyordu. Saat 16.00'da Kanlısirt Yunanların eline geçti. Saat 18.00'de ise Metristepe mevzilerini topçu ve uçaklarıyla baskı altında tutan Yunanların piyadeleri mevziye 700 metre yaklaşmışlardı. Türk ordusu da Metristepe ve gerisinde tedbirler almaya devam ediyordu. Bir kısım kuvvetler Metristepe'de konuşlandırılırken, bir kısmı da tepenin 200 metre gerisinde toplanmışlardı. 28 Mart'ta düşmanın ağır ateş baskısı etkisiyle Metristepe'deki kıtalar geri çekilmeye başladı ve tepe Yunanların eline geçti. Kanlısirt ve Metristepe'nin düşman eline geçmesiyle hemen her yerde süngüye dayanan ve gün boyunca 22 kez tekrarlanan şiddetli karşı taarruzların yarattığı sarsıntı ve yılgınlık Yunan Komutanlığına bu başarıdan faydalanma fırsatı vermedi. Metristepe'ye gece 03.00'te bir taarruz yapıp tepe ele geçirilse de, Yunan birlikleri uyanık bulunduğundan hemen karşı taarruza geçerek tepeyi geri aldı.

Yaşanan gelişmeler üzerine aynı (28 Mart) gün saat 17.55'te TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, bu günkü muharebeler sonunda Batı Cephesinin aldığı durumu ve Cephe Komutanının düşüncelerini sordu. Verilen cevap üzerine Mustafa Kemal Paşa: *Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburunu da yarın öğleye kadar cepheye yetiştirilecek olan diğer kuvvetlerle beraber emrinize girmek üzere şimdi gece yarısında hareket ettiriyoruz. Bu taburun subay ve erleri seçkin ve muharebe kabiliyetleri pek iyidir. Mevcudu 900 tüfek ve makineli tüfektir. En iyi bir alaya eşittir. Herhalde en önemli bir anda işinize yarayacağını ümit ediyorum* diyordu⁷⁹⁶.

795 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 14, Aralık 1965, S 53, Belge no: 1222.

796 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 14, Eylül 1965, S 53, Belge no: 1224; **TİH., Batı Cephesi**, II/3, s. 307-394.

Yunanlar 29 Mart 1921 sabahı 04.00'te Metristepe ve Gündüzbey'den şiddetli ateş desteği ile taarruza başladı. Akşama kadar çeşitli yönlerden devam eden saldırılara rağmen Metristepe'den daha ileriye gidemedi.

30 Mart'ta düşman baskısı çok şiddetli bir düzeye gelince İsmet Bey karargâhını daha geriye Çukurhisar'a çekmek zorunda kaldı. Muharebe üç gündür devam ediyordu. Bir aralık kanatlar sarsılır gibi oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın yerinde müdahalesi ve geride ne var ne yoksa hatta karargâhlardaki muhafızlara kadar cepheye sürüldü. Nihayet 31 Mart'ta düşman cephesinde sarsıntı başladı. O gün öğleden sonra yeniden bir piyade ve bir süvari alayı da cepheye yetişince, vaziyet Yunanlar aleyhine döndü. İşte o zaman İsmet Bey bütün İnönü cephesi boyunca taarruz emrini verdi. Akşama doğru düşman cephesindeki sarsıntı son haddine vardı. Sonuç artık belirlemeye başladı. Yunan cephesinde çekilme başlıyordu.⁷⁹⁷ 1 Nisan sabahı II. İnönü Muharebesi Türklerin galibiyetiyle sonuçlanmıştı. Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa Metristepe'den meşhur telgrafını yazdı⁷⁹⁸:

Sabah 6.30'da Metristepe'den görülen vaziyet:

Gündüzbey Kuzeyinde, sabahtan beri direnen artçı olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi, sağ grubun saldırılarıyla düzensiz olarak çekiliyor Yakından izleniyor. Hamidiye önünde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman, binlerce ölüleriyle doldurduğu savaş meydanlarını silahlarımıza terk etmiştir.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa da Batı Cephesi Komutanı ve Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya cevaben yazdığı uzun telgrafta özetle⁷⁹⁹: *Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Savaşlarında yüklendiğiniz görev kadar ağır bir görev almış kumandan azdır. ...Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İşgal altındaki topraklarımızla beraber tüm yurt başarınızı kutluyor diyordu.*

II. İnönü Muharebesi'nde iki tarafın kayıpları şöyledir: Türk ordusunda subaylardan 44 şehit, 102 yaralı, 4 esir, 2 subay kayıp, 4 subay da firar etmişti. Erlerden 637 şehit, 1720 yaralı, 2 esir, 1359 kayıp, 1076 firar olmak üzere toplam 4794 idi.

Yunan kayıpları ile ilgili rakamlar kendi kaynaklarında bile farklılık göstermektedir. Yunan kayıpları ile ilgili belirtilen rakamlar ATASE Arşivi'nde bulunan *Yunan Askeri Ansiklopedisi* ve *General Kondilis'in Anadolu Seferi İkinci Devre* kitabına dayanılarak *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*'nde ortaya konulmuştur. Buna göre, sadece 3. Yunan Kolordusunun kaybı; 53 Subay, 669 er ölü; 149 subay, 2478 er yaralı; 9 subay, 394 er kayıp. Bu kolordunun mu-

797 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 14, Eylül 1965, S 53, Belge no: 1232.

798 Atatürk, **age.**, s. 774-775.

799 Atatürk, **age.**, s. 776-777.

harebe kaybı 311 subay, 4248 er idi. II. İnönü Muharebesi'nde toplam Yunan kayıp sayısı 360 subay, 4920 er olarak belirtilmekteydi.⁸⁰⁰

İnönü zaferi ülke içinde ve dışında büyük yankı uyandırdı. Birçok ilde halk meydanlarda kutlamalar yaptı. Meclise kutlama telgrafları çekildi. 2 Nisan 1921 sabahı, evlerinden çıkan Ankara halkı kadın, erkek, çocuk ve ihtiyar Meclis binası önüne giderek zafer haberini almışlardı. O gün Fevzi Paşa Büyük Millet Meclisinden içeri girdiği sırada salondaki milletvekillerinin alkış tufanı ile karşılandı. Kürsüye çıkarak Londra Konferansı sonrası gelişmeleri anlattı: *11 gün önce Sakarya vadisinden Menderes vadisine kadar 400 km'lik bir cephe üzerinde 100.000 kişi ile hücum ettiler. Düşman kesin sonucun elde edileceğini, harbin bir aya kadar biteceğini sanyordu. Evet, bu bir ayda muharebe bitecektir. Fakat bizim lehimize inşallah.*

Fevzi Paşa'nın bu açıklamasından sonra birçok milletvekili söz alarak konuştu. Celalettin Arif Bey'in şu sözleri oldukça dikkat çekiciydi: *Güneş ışınlarından faydalanmak bizim de hakkımızdır. Biz bu hakkımızı Misak-ı Millî ile bütün dünyaya ilan ettik. Düşmanlarımız alay ederek bize güldüler. Fakat biz gülmedik. Demir kafes içine atılan aslanlar gibi kükredik. Ve o kafesin demirlerini birer birer kırdık. Bu gün yine bütün cihana ilan ederiz ki, Türk Milleti ancak Misak-ı Millî dairesinde yaşayabilir. Çünkü yaşayabilmemiz için en az tayin eylediğimiz hudut esas budur. Misak-ı Millî bizler için iman halini almıştır. Türk bunun üzerine ant içmiştir. Aynı oturumda Antalya Milletvekili Rasih Efendi, Eskişehir halkının hem İngiliz işgaline hem de 1. ve 2. İnönü Muharebelerinde, ...asrımızda İslam'ın ensarı vasfına layık bir haleti ruhiye gösterdiklerinden... Eskişehir adının Ensariye olarak isimlendirilmesini önerdi. Ancak Eskişehir Milletvekili Abdullah Azmi Bey'in çok eskilere dayanan bu ismin korunması gerektiğini dile getirmesi ile Rasih Bey önerisini geri aldı.⁸⁰¹*

Düşmanın takibi sürecinde iki önemli muharebe daha yaşandı. Mustafa Kemal'e göre Yunan ordusunun uyguladığı genel saldırı planında göze batan bir yanlış vardı:⁸⁰² Yunan ordusu Uşak Grubu'nun, Dumlupınar'dan sonra, Eskişehir genel doğrultusunda yürümesi gerekirdi. Afyon üzerinden Konya genel doğrultusuna yönelmesi, asıl kesin sonuç alanından kuvvetlerini uzaklaştırarak, onları iş göremez ve tehlikeli bir durumda bıraktı. İnönü'de başarı bizde kaldıktan sonra, bu kuvvetlerin kendilerini tehlikeden kurtarmak için bir an önce ve ivedilikle geri çekilmeyi sağlamaktan başka bir şey düşünemeyecekleri şüphesizdi. İnönü'de zafer kazanan kuvvetlerimizin Eskişehir,

800 Belen, *age.*, s. 316; **TİH.**, **Batı Cephesi**, II/3, s. 512; Garp Cephesi zayıatları için bk. **ATASE**, K 612, G 66; I. ve II. İnönü Muharebeleri'nde şehit olan ümera ve zabitanın künyeleri için bk. **ATASE**, K 599, G 1 (18 Adet Belge)

801 **TİH.**, **Batı Cephesi**, II/3, s. 471-474; **TBMMZC**, 2 Nisan 1337, İçtima 15, Celse 2, s.

802 Atatürk, *age.*, s. 779-781; Aydemir, *age.*, s. 175.

Altıntaş üzerinden Dumlupınar'a yönelerek, Afyonkarahisar'ın doğusunda bulunan Yunan grubunun geri çekilme yolunu kesmesi ve onları büyük bir yıkıma uğratması çok güçlü bir ihtimaldi. Nitekim bu plan hemen uygulamaya geçirildi. İlk serbest kalan tümenler hemen Güney Cephesi komutanı Refet Paşa'nın emrine verilerek gönderildi. Fahrettin Paşa, Çay ve Afyon'dan çekilen düşmanı kovalayıp zorlarken, Refet Paşa da emrine verilen üç piyade tümeni ve bir taburla saldırdı. Aslıhanlardaki Yunan alayı Refet Paşa'nın saldırısını durdurdu. Refet Paşa, yapılan bu saldırıda başarı kazanamadı ve çok kayıp verildi. Düşman, üstünlük sağlayarak Dumlupınar mevzilerine yerleşti ve orada kaldı. Aslıhanlar diye anılan çarpışmalar böylece son buldu.

Aslıhanlar Muharebesi'nden sonra Güney Cephesi Komutanı Yunanları Dumlupınar'da yenerek mevzisinden atmak ve bunları süvari birlikleriyle takip ederek diğer kuvvetleri geride yeniden düzenlemek kararı verdi. Oysaki Yunanlar, Dumlupınar Mevzisini elden çıkarmak istemiyor; ileride bu arazi parçasına dayanarak genel bir taarruz yapmayı planlıyorlardı. Nitekim bu mevzilerde inatçı bir savunma, hatta zaman zaman karşı taarruzla Türk kuvvetlerinin geriye atılması başarılıydı. Güney Cephesi Komutanlığının planının uygulanması için yeteri kadar kuvveti bulunmakla beraber bunlar tam mevcutlu ve teşkilatlı değillerdi. Ayrıca tümenlerin hemen hepsi İnönü ve Afyon Muharebelerine katılmış, yorgun bulunuyorlardı. Bu durumdaki birliklerle ancak kuvvetli bir mevzide durup savunma yapılması gerekirken, taarruza kalkışılması ve bu taarruzun cephe taarruzu şeklinde devam ettirilmesi muharebenin kazanılmasını engelledi.⁸⁰³

Yunan kuvvetlerinin sağlam bir savaş hattı tutmak için geri yürüyüşleri Refet Paşa'nın savaş sonucu hakkında yanlış yargıda bulunmasına yol açtı. Gerçekten Refet Paşa, kendisi yenildiği halde düşmanın yenilip kaçtığını kabul etti ve bunu beş gün süren Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde düşmana son yumruğun indirildiğini bildiren teliyle bildirdi. Sonunda anlaşıldı ki, düşman amacına ve genel durumuna uygun olarak Dumlupınar'da savunması kolay sağlam bir mevziye yerleşmişti.

Refet Paşa, güneyde bir fırsat kaçırmış, Dumlupınar mevzisini Yunanlara kaptırmıştı. Bununla birlikte bütün dünya, hedefini elde edemeyen Yunan ordusunu yenilmiş kabul ediyordu. Bu sonuç, içte ve dışta önemli gelişmelere neden oldu.

İnönü'de kazanılan zafer, ülkede büyük bir sevinçle karşılanmış ve kutluşa olan güveni artırmıştı. İstanbul başta olmak üzere her tarafta zafer törenleri yapıldı. Kızılay'ın öncülüğünde, şehit yakınları ve yaralılar için yardım toplanmaya başlandı. Rusya ile ilişkiler netleşti, aynı ve nakdî yardımlar gelmeye başladı. Sovyet Elçisi Mdivani tebriklerini hükûmete bildirirken *yakında kesin zaferi kutlamak mutluluğuna kavuşacağını ümit ettiğini* söyle-

803 TİH., Batı Cephesi, II/3, s. 579.

di. Yunanların tahrip ettikleri yerlerin onarımı için 9 Nisan 1921'de 30.000 altın rubleyi Mustafa Kemal'e takdim etti. İtilaf Devletleri arasında kopmalar başladı.⁸⁰⁴ 15 Nisan'da Abdülmecit, Ayasofya'da İnönü şehitleri için yapılan mevlide katıldı. 19 Nisan'da Lloyd George, Avam Kamarasında tarafsızlık lehinde demeç verdi. 28 Nisan 1921'de, İngilizler Malta'daki Türklerden kırk kişiyi serbest bıraktı. Fransa ve İtalya TBMM hükûmetiyle ikili ilişkileri artırdı. 1 Haziran 1921'de, İtalyanlar hiç baskı görmedikleri halde Anadolu'dan çekilmeye başladı. Fransa Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı ve Başbakan Briand'ın yakın arkadaşı Franklin Boullion, 9 Haziran'da gayriresmî görüşmeler için Ankara'ya geldi. 13 Haziran'da İnebolu'ya gelen iki İngiliz subayı, General Harrington'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediği mesajını ilettili. 18 Haziran'da İstanbul'dan Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey, İngiltere'nin İstanbul'daki en yetkili temsilcisinin Türkiye ile barış şartlarını görüşmeye hazır olduğunu, telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. 21 Haziran'da Fransızlar, Zonguldak'tan çekildiler.⁸⁰⁵

4.4. Yunan Taarruzu ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri

İki acı denemeden ve İstanbul'da İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerinin 18 Mayıs 1921'de Müttefik İşgal Kuvvetlerinin tarafsızlığını açıklamalarından sonra bile Yunanların, Batı Anadolu üzerindeki isteklerinden vazgeçmedikleri anlaşılıyordu. Ancak onlar, bu idealin gerçekleşmesi için Türk ordusunun yok edilmesi gerektiğini de biliyorlardı. Bu nedenle, I. ve II. İnönü Muharebelerindeki yenilgiyi unutturmak, aşamadıkları İnönü'yü geçip Ankara'ya ilerlemek ve TBMM hükûmetinin reddettiği Sevr Antlaşması'nı kabule zorlamak amacıyla geniş çaplı bir saldırıya geçmek için yoğun bir şekilde hazırlanmaktaydı. Onun için "bütün maddi ve manevi" kaynakları kullanarak amacı gerçekleştirme gayreti içine girildi. Yunanistan'da Genel Seferberlik ilan edildi. 18-45 yaş arasındaki tüm erkekler seferberliğe dahil edildi. Hatta uluslararası gelenekler çiğnenerek Batı Anadolu ve Trakya'nın işgal edilmiş bölgelerindeki Rum ahali silahaltına alındı. İngiltere, Yunan ordusuna silah, cephane, donatım ve uçak sağladı.⁸⁰⁶ Türk İstiklal Savaşı'nda kullanılan silah ve cephanenin Anadolu'ya giriş yollarından birisi olan İnebolu, Yunanların Kilkis (Osmanlıca metinlerde Kılıkış şeklindedir) adındaki zırhlı ve bir muhrip tarafından bombardıman edildi.⁸⁰⁷ Öte yandan Yu-

804 Sir Andrew Ryan, **Sonuncu Dragoman**, Çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, TTK Yay., Ankara 2015, s. 141.

805 Jaeschke, **age.**, s. 147-148; Belen, **age.**, s. 319-320; Selek, **age.**, s.1080.

806 Aybars, **age.**, s. 476-477; A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s. 256.

807 Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Merk Yay., İstanbul 1988, s. 948; Bombalama esnasında, Hükûmet Konağı, Osmanlı Bankası binaları ve 15 dükkân zarar görmüş, Rumlar-

nan Kralı Konstantin, ilk önce kendini Yunan Orduları Başkomutanlığına atadı. Konstantin halkına yayımladığı mesajda, *Ordumuzun başına geçmek için yola çıkıyorum... Yüce Tanrı'nın yardımı ile zafer, ırkımızın savaşçıları taçlandıracaktır* demektedir. Konstantin'in yanında Paul, Andre ve Nikola adındaki prensler, yeni Başbakan Gounaris ve Harbiye Nazırı ile beraber 11 Haziran 1921'de Atina'dan İzmir'e hareket etti. 12 Haziran 1921 günü İzmir'e vardı.⁸⁰⁸ Haçlı Seferleri sırasında Aslan Yürekli Richard'ın karaya çıktığı yerde karargâhını kurdu. Konstantin, Haçlı Seferlerinden sonra Anadolu'ya ayak basan ilk Hristiyan Kralıdır.⁸⁰⁹ Dönemin Fransız basınına göre; *Konstantin'in ateşli nutuklarına rağmen, Yunan askerlerinin morali hissedilir bir yükselme göstermemiştir. Yunan askeri, vatanın büyüklüğünden ziyade, tahtı sallanan bir kralın soy menfaatleri için dövüştüğünü anlıyor. (...) Güçlü disiplinli Türk askerleri ise vatan toprağının bütünlüğü için çarpıştıklarını bilmektedirler.*

İzmir Körfezi'nin karşı tarafında karaya çıkan Kral,⁸¹⁰ Yunan ordusunun, "Bizans'a Ankara'ya" bağirmaları ile karşılandı. İtilaf Devletleri bu arada İzmir'in Türk idaresi ve egemenliği altında muhtariyetinin kabulü karşılığında iki taraf arasında ara buluculuk yapmak istedi. Fakat Yunanistan "Sevr Antlaşması ile kabul edilmiş olan hukukun" savunulacağını, antlaşmayı reddetmiş Türklerle yeni bir savaşa girmenin askeri bir zorunluluk olduğunu belirterek teklifi reddetti.⁸¹¹

General Papulas, II. İnönü Muharebesi öncesi saldırı için elindeki kuvvetin yeterli olmadığını bildirmişti. Yapılan muharebeler Yunanlara, Türk ordusunun sandıkları kadar zayıf olmadığını, disiplinli ve dirençli olduğunu ve her geçen gün daha da kuvvetlendiğini göstermişti. Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Papulas, II. İnönü Muharebesi'nden sonra verdiği raporda, *Türklerin iki yıl içinde yapamadığı hazırlığı son iki ay içinde elde ettikleri kanısına vardığını; ...Türklerin kuvvetlenmesine meydan vermeden 15 gün içinde yeni bir taarruzun yapılmasının zorunlu olduğunu bildirdi. Böyle bir harekâtın yapılabilmesi için 52.000 kişiye ihtiyaç olduğunu; Yunanistan'dan iki, hiç olmazsa tam mevcutlu bir tümenin gönderilmesi gerektiğini* belirterek "birliklerin bütünlenmesi için üç ay önce istenen donatım, gereç, mühimmat, araç ve hayvanların hemen yollanmasını istedi. Ayrıca bu savaşlarda uyguladıkları strateji de yanlıştı. Yunan Genelkurmayı yeni bir strateji hazırladı. Yunan ordusu İnönü Muharebelerindeki cepheden taarruz planından vazgeç-

---

dan ölen ve yaralananlar olmuştur. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 15, Haziran 1966, S 56, Belge no: 1290.

808 Jaeschke, Yunan Kralı'nın İzmir'e çıkışını 13 Haziran olarak belirtmiştir. Jaeschke, *age.*, s. 153.

809 Akyüz, *age.*, s. 188.

810 Jaeschke, *age.*, s. 153.

811 Tansel, *age.*, C IV, s. 97-99.

ti. Yeni taarruz planına göre, Uşak ve Bursa Gruplarını, kuşatıcı bir ilerleyişle, meydan muharebesi sahasında birleştirecek ve Türk ordusu iki ateş arasına alınarak yok edilecekti. Yani “Türk kuvvetlerini cephede tespit edip, asıl kuvvetlerle Güney kanattan kuşatarak yok etmek”.

Emperyalizmin desteğindeki Yunanistan, bütün kaynaklarını seferber ederek iki ay süreyle yeni saldırıya hazırlandı. Hükûmet, aynı zamanda Yunan halkının heyecanından faydalanarak iç borçlanmaya gitti. Böylece sağlanan 625 milyon Drahmi ile sipariş edilen 1000 ağır makineli tüfek, 500 kamyon, 250 ambulansın satın alınmasına başlandı. Yunanistan'dan Anadolu'ya lokomotif ve vagon getirilerek demir yolu ulaşımı ıslah ve takviye edildi. Ordunun istediği insan gücünü sağlamak için, hükûmet dört sınıf yeni (1912-1915) ve iki sınıf yedek erleri silahaltına çağırdı. Yedeklerin katılımı hükûmetin beklentilerinin çok üzerindeydi. Çağrıya katılan er sayısı tahminden 13.000 fazlaydı. Bu suretle haziran başlarında ordunun mevcudu 220.000 insana ulaştı. Alınan tüm acil önlemlere rağmen, taarruzun mayısta yapılması mümkün görülmediğinden, temmuz başına alınması kararlaştırıldı.⁸¹²

27 Haziran 1921'de, İzmir Karşıyaka'da kurulan Harp Meclisinde yapılan uzun görüşme ve tartışmalardan sonra kralın sevk ve idareden uzak tutulması kararı verilmiş, böylece harekât planının düzenlenmesi ve sorumluluğu orduya ait bir görev haline almıştı. Ancak Yunan Anayasası'na göre kral aynı zamanda Başkomutan olduğundan, Ordu Komutanı, planı Başkomutanın onayına sunmak zorundaydı. Bu nedenle Ordu Komutanı Korgeneral Papulas, yanında Kurmay Başkanı Pallis ve Sarıyanis olduğu halde, hazırlanan harekât planını krala sunmuş; o da herhangi bir fikir ileri sürmeksizin sessizce bakıp durmuştu. Ordu Komutanlığı, bu plana göre hazırladığı harekât emrini birliklere yayımladı. Birlikler genel olarak 10 Temmuz 1921 günü harekâta başlayacaklardı.⁸¹³

Yunanistan bu düzeyde hazırlık yaparken Ankara yeni bir savaş için yeterince hazırlanmış değildi. Hatta “Genel Seferberlik” bile ilan edememişti.⁸¹⁴ Silah ve cephane konusunda ciddi sıkıntılar vardı. Kısıtlı kaynaklar nedeniyle ordunun silah, cephane, giyecek, yiyecek, ilaç ve taşıt ihtiyaçları karşılanamıyordu. Almanya ve İtalya'dan⁸¹⁵ silah alım işleri parasızlık yüzünden gecikmekteydi. Amerikalılar ise silah satmaya yanaşmıyorlardı.⁸¹⁶ Bu nedenle ordunun arka arkaya yaptığı üç muharebe sonrası derlenip toparlanması, ek-

812 **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi**, C II, K 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 94-96.

813 **TİH.**, **Batı Cephesi**, II/4, s. 94-101.

814 Atatürk, **age.**, s. 813.

815 Bir milyon liraya İtalya'dan satın alınacak tüfek ve fişekler için Müdafaa-i Milliye Vekaletinin yazısı. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 15, Haziran 1966, S 56, Belge no: 128.

816 Tansel, **age.**, s. 100-101; Aybars, **age.**, s. 478.

sikliklerinin giderilmesi önemli bir sorundu. Durumun keşif ve gözetleme ile farkında olan Yunanlar, uçakları ile hem cephe gerisi (Eskişehir),⁸¹⁷ hem de trenleri ve demir yollarını (Kütahya-Çekürler) bombalayarak,⁸¹⁸ Türk ordusunun toparlanmasına engel olmaya çalışıyordu.

Aslıhanlar-Dumluşınar Muharebelerinden sonra, Yunanların amacına ve durumuna uygun bir mevziye yerleştiği, Refet Paşa'nın ise biraz geride hattını tutmak zorunda kaldığı anlaşılmıştı. Refet Paşa'nın komutasındaki orduda kendisine karşı güven kalmadığı Mustafa Kemal Paşa tarafından fark edildi. Durumu yerinde incelemek için Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve Batı Cephesinden İsmet Paşa, Refet Paşa'nın karargâhına gitti. Mustafa Kemal Paşa, durumu yakından inceledikten sonra Refet Paşa komutası altındaki Güney Cephesini, Batı Cephesine bağlayarak İsmet Paşa komutasına verdi. Refet Paşa'ya da Ankara'da bir görev verilmek üzere, oraya dönmesi önerildi.⁸¹⁹ Bu sırada Müdafaa-ı Milliye Vekili Fevzi Paşa, İsmet ve Refet Paşalara gönderdiği yazıyla *Düşmanın her an taarruz olasılığı nedeniyle şifâhen kararlaştırıldığı gibi Refet Paşa'nın ayrılmasıyla birlikte Güney Cephesi emrindeki tüm kıtaların Batı Cephesinden alacakları emre göre hareket edeceklerini...* bildirdi.⁸²⁰ Sonrasında Garp Cephesi (ordusu) Kolordu kuruluşunu kaldırarak Grup Kurulunu kabul etti. Bu kurulda Grup Komutanları tümenlere ta'biye (hazırlama ve düzenleme) işlerinde komuta edecek, fakat tümenler idare ve ikmal bakımından cephe komutanına bağlı olacaktı. Her biri birkaç tümene kumanda edecek olan grup kumandanları, en güvenilir ve denenmiş subaylar arasından seçildi. Bu suretle yeniden düzenlenen ordu dört grup yapıldı⁸²¹:

Birinci Grup: Kurmay Albay İzzettin (Çalışlar) İnönü bölgesinde, Üçüncü Grup: Albay Arif (Ayıcı Arif) Kütahya'da, Dördüncü Grup: Albay Kemallettin Sami Kütahya Güneyi Çekürler'de, On ikinci Grup: Albay Halit (Deli Halit Paşa) Afyon bölgesinde bulundurulacak cephelerini tahkim savunma ile görevlendirildi. Kurmay Yarbay Şükrü [Naili] komutasındaki 15. Tümenle 14. Süvari Tümeni, cephe ihtiyatı olarak bulunduruluyordu.⁸²²

Ordu sayı ve silah bakımından zayıf, fakat maneviyatı yükselmiş, milisler kaldırılmış, disiplin tesis edilmiş, güven artmıştı. Cephe çok geniş olduğundan yeni gelecek tümenlerle eksikliğin tamamlanacağı düşünülmekteydi. Bunlar gelmeden genel bir saldırı olursa kesin savaşın kabul edilip edilmemesi zihinleri yoran bir soruydu. Askeri çekilmeye alıştırmak doğru bir yaklaşım değildi. Onu savaşmaya ve direnmeye hazırlamak, iki İnönü Savaşı'nın

817 ATASE, K 1312, G 47.

818 ATASE, K 1272, G 171

819 Atatürk, *age.*, s. 784-785.

820 **Harp Tarihi Vesikalari Dergisi**, Yıl: 15, Haziran 1966, S 56, Belge no: 1282.

821 Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, Evren Yay., Ankara 2008, s. 282.

822 Belen, *age.*, s. 327; Selek, *age.*, s. 1094-1095.

oluşturduğu zafer umudunu kırmamak, yükselen maneviyatı düşürmemek gerekiyordu.⁸²³ Ordunun sevk ve idaresi Genelkurmay Başkanlığında idi. Eksiklikler saptanarak olanaklar çerçevesinde tamamlanmaya gayret edilmekteydi. Ama yine de birçok açıdan Yunan silah gücüne yetişilemiyordu. İki tarafın karşılıklı silah ve insan gücü şöyleydi⁸²⁴:

	İnsan Mevcudu	Tüfek	Mak.Tüfek	Top
Türk Ordusu	120.000	60.103	852	162
Yunan Ordusu	136.142	66.300	423	460

Bu sayılara dâhil olan Ankara ile İnebolu ve Samsun ile Ankara arasında bulunan “20 bine yakın piyade tüfeği, 50 top, 66 makineli tüfek ve çok miktarda piyade ve topçu cephanesi” ise Ankara’ya ancak haziranda ulaşacaktı. Yeterli silah, cephane, ulaşım araç ve gereçlerine sahip olmayan, cephane ve yiyecek maddeleri Türk kadın ve çocukları tarafında, kağnılar ve buna benzer ilkel araçlarla taşınan Türk ordusu, Yunanların saldırıya geçecekleri tarihlerde, “İnönü-Kütahya-Döğür Genel Hattında dört grup halinde” toplanmış bulunuyordu. Bundan başka, Kocaeli Grubu adı altında Geyve çevresinde bir kısım Türk kuvvetleri, Menderes civarında da bir Türk tümeni vardı.⁸²⁵

Büyük bir sezgi gücüne sahip olan Mustafa Kemal Paşa, 9 Temmuz’da Eskişehir’e hareket etti.⁸²⁶

Yunanlar, 10 Temmuz 1921’de Türk ordusunun merkez ve sol kanadına saldırdı. Afyon-Altıntaş Muharebesi sırasında Yumruçal ve Çatal Tepelerinde çok şiddetli savaşlar oldu.⁸²⁷ Hızla gelişen saldırılar sonucunda Afyon 13 Temmuz, Kütahya 17 Temmuz’da Yunanların eline geçti. Türk ordusunun 21 Temmuz’da yaptığı karşı taarruz ise başarısızlıkla sonuçlandı. Yunan ordusunun baskısı artarak devam etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa işe karışma gereği duydu. 17 Temmuz geç saatlerde, *şimdi yola çıkarak sizinle görüşmek istiyorum. Sıkıntı verir miyim?* satırlarıyla ifade ettiği nazik telgrafına istekli bir cevap alınca Ankara’dan hareket etti. 18 Temmuz 1921 saat 05.00’te Eskişehir’de İsmet Paşa tarafından karşılandı. Paşa, Karacahisar’da bulunan karargâha giderek durumu yakından inceledi. Ordunun, yıpranmasını engel-

823 Altay, *age.*, s. 283

824 Daha detaylı bir liste için bk. **TİH.**, **Batı Cephesi**, II/4, Ek 1,2,3.

825 Tansel, *age.*, s. 101.

826 **ATASE**, D 859, K 672, G 106.1’den aktaran Zafer Koçlu, **Eski Bir Şehrin Hikayesi**, Eskişehir Ticaret Odası Yay., Eskişehir 2015, s. 28.

827 4. Tümen Komutanı Yarbay Nazım bu savaşta şehit oldu.

lemek, toparlanmasına zaman kazandırmak için *Sakarya'nın Doğusuna çekilmesini* önerdi.⁸²⁸ Gerekçe olarak da, *Düşman hiç durmadan ilerlerse hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden lojistik hatları kurmak zorunda kalacak... Buna karşılık, bizim ordumuz toplu bulunacak, daha elverişli koşullar içinde olacaktır. Bu yolda hareketimizin en büyük sakıncası Eskişehir'in kaybedilmesinden doğacak olan kamuoyundaki manevi sarsıntıdır. Ama az zamanda elde edeceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini duraksamadan uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyarız*⁸²⁹ demekteydi. Türk ordusunun 21 Temmuz'da yaptığı karşı taarruz ise başarısızlıkla sonuçlandı.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği telgrafta ... *Taraflar arasındaki güç dengesizliğinin giderilmesi, beş on gün zaman kazandırılması için, ordunun büyük kısmının Sakarya'nın Doğusuna çekilmesini zorunlu gördüğünü* belirtti. İsmet Paşa'nın yerine Genelkurmay Başkanlığına vekâlet eden Fevzi Paşa, verdiği cevapta ...*ordunun şimdiden kademe kademe Sakarya gerisine alınması uygundur* dedi. Sonrasında İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda düşmanla arasındaki mesafeyi koruyarak orduyu süratle Sakarya'nın doğusuna çekmeye başladı. İlerleyen Yunan ordusu, işgal bölgelerinde halka inanılmaz eziyetler, işkenceler, taciz ve tecavüzler uyguladı.⁸³⁰

Yunanlar kazanılan savaşı abartılı şekilde ilan ederken, Papulas, *Türkler yok edilmemişlerdir, yalnız kayıpları çoktur. Amacın gerçekleşmesi için Ankara ve Kızılırmak'a kadar gidilmek lazımdır. Türkler Eskişehir'den çekildikten sonra barış istemediler* diyerek zaferin büyük olmadığını ortaya koymaktaydı. Prens Andrea ise abartılı şekilde bahsedilen Türklerin kaçmakta olduklarına dair haberleri eleştirerek, Türklerin düzenli bir şekilde çekildiklerini söylemekteydi.⁸³¹ Yunan ordusu, Bursa'dan hareketlerini başlangıç kabul edersek, 8-24 Temmuz 1921 tarihlerinde gerçekleştirdiği Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinde Türk ordusunun bu çekilmesinden umutlansa da Türklere mağlubiyeti kabul ettirecek kesin bir darbe indirmeyi başaramadı. Ancak, yeni bir saldırıya hazırlık amacıyla Anadolu harekât bölgelerindeki ordularını takviye etmeye ve yeni durumlara göre konuşlandırmaya başladı.⁸³²

828 Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz. Rıdvan Akın, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014, s. 229; Atatürk, **age.**, s. 812-813; Tansel, **age.**, s. 102.

829 Atatürk, **age.**, s. 814-815.

830 Yunanların yaptıkları burada ifade edilemeyecek derecede ağırdır. Ancak yaşananların tümü belgeli ve yaşayanların tanıklıklarıyla Garp Cephesi Erkan-ı Harbiye İkinci Şubesi tarafından **Orta Anadolu'da Yunan Mezalimi**, Orhaniye Matbaası 1337 adıyla yayımlanmıştır. Eser ATASE Arşivi kütüphanesinde mevcuttur.

831 Tansel, **age.**, s. 104.

832 ATASE, K 1103, G 49, (Belge 1-5).

Savaş kayıpları açısından bakılınca durumun ağırlığı daha net anlaşıl-maktaydı. En büyük insan kaybını Sakarya'da verecek olan Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Muharebelerindeki kaybı, Büyük Taarruz da dâhil olmak üzere Kurtuluş Savaşı'nın bütün muharebelerinden daha fazladır.

4.4.1. Başkumandanlık Kanunu

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin kaybedilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun geri çekilmesi konusunda İsmet Paşa ile görüşmesinde ortaya koyduğu sıkıntılar hemen ortaya çıktı. İç cephede durumlar oldukça gergindi. Özellikle düzenli ordunun kuruluşu sonrasında yapılan iki savaş sonrası artan umutlar, yerini karamsarlığa bırakmıştı. Ordunun başarılı bir şekilde muharebeler verdiği günlerde, Meclis birlik içinde, duygulu, müsa-mahakâr ve cömertti. Fakat işler ters gitmeye başlayınca, Büyük Millet Mec-lisinde sert tartışmalar olmaya başladı. Özellikle muhalifler, karamsarlık dolu nutuklarla feryada başladı. *Ordu nereye gidiyor, Millet nereye götürülüyor? Bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz! Bu-günkü acıklı ve korkunç durumun gerçek etmenini ordunun başında görmek istedik...* diyorlardı. İçinde yaşanan şartlar, bütün zaafılar ve imkânsızlıklar, düşman kuvvetlerinin üstünlüğü ve firariler unutulmuştu. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, harbin sorumluluğunu omuzlarında taşıyanlar, gizli oturumlarda bile her gerçeği söyleyip açıklayamadı.⁸³³ Çünkü umutların kırılmaması gerekiyordu.

İcra Vekilleri Reisi Fevzi Paşa'nın *Biz burada Ankara'da buldukça ordu başka bir şey düşünemeyeceği için her halde merkezi hükûmetin tebdili zaruriyetindeyiz. Bunun için Heyeti Vekile yaptığı müzakeratta Kayseri'yi münasip görmüştür... Hükûmetin orada tesisini, ordunun harekâtı nokta-i nazarından, daha emin addediyoruz*⁸³⁴ şeklindeki sözleriyle Meclisin Kayse-ri'ye taşınması önerisi Mecliste top gibi patladı. Ömründe yemin merasimin-den başka kürsüye çıkmayan, özel meclislerde bile az konuşan Dersim Mebu-su Diyap Ağa söz alarak kürsüye geldi. Heybetli gözleriyle Meclisi süzdükten sonra söze başladı *Efendiler, biz buraya kaçmaya mı geldik yoksa kavga ede-rek ölmeye mi geldik?* deyip vakur ve korkusuz adımlarıyla kürsüden ayrıldı. Diyap Ağa'nın birkaç kelimeye sığdırdığı veciz hitabesi, Meclisi bir kat daha heyecana getirdi.⁸³⁵ 4 Ağustos tarihli Kapalı Oturumda (Gizli Celse), İstan-bul Milletvekili Ahmet Ferit Bey öncülüğünde, yine ordunun durumu, para meselesi, komutası, ihtiyaçları ve Başkomutanlık tartışıldı. Mersin Milletve-

833 Tansel, *age.*, s. 1110.

834 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 23 Temmuz 1337, İçtima 54, Celse 1, s. 102; Jaeschke, *age.*, s. 157'de bu oturumu 24 Temmuz olarak vermiştir. Bu yanlış birçok eserde aynen tekrar edilmiştir.

835 Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, 1961, s. 236.

kili Selahattin Bey, *ya şimdiye kadar olduğu gibi Başkomutanlık Makamına bağlı bir karargâhın yürütmesini, ya da Meclis Başkanının Kumandayı doğrudan ele almasıdır. Bu şeklen daha yüksektir...* diyordu.⁸³⁶ Bu noktada doğrudan Mustafa Kemal işaret edilmekteydi. Mecliste ilk kez lehte ve aleyhte olanlar, Mustafa Kemal'in ordunun başına geçmesi konusunda birleşiyorlardı. Ama her birinin farklı bir düşünce ve hesabı vardı. Muhalif olanlar Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmiş ordunun bir daha toparlanamayacağını, onun bu durumu düzeltmeyeceğini ve bu sayede Mustafa Kemal efsanesinin bitirileceğini ve böylece onu tasfiye edeceklerini düşünüyorlardı. Enver Paşa'yı getirip, Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçirmek için çalışanlar bu fırsattan özellikle yararlanmak istiyorlardı. Meclis içindeki ve Trabzon'daki İttihatçılar bu iş için uzun zamandır çalışıyorlardı. Meclisin çoğunluğu, yani Mustafa Kemal yanlısı olanlar, Yunan ordusunu ancak Mustafa Kemal'in durdurabileceğine inanıyor ve Başkomutan olmasını istiyorlardı. Bunlar, başarısızlık halinde Mustafa Kemal'in sorumlu tutulacağından endişe ediyorlardı.⁸³⁷ Meclisin çoğunluğunun kendisi hakkındaki kararına teşekkür eden Mustafa Kemal Başkanlığa bir önerge verdi.⁸³⁸ Bu önergede genel istek üzerine Başkomutanlığı kabul ettiğini, ordunun maddi ve manevi gücünün kısa zamanda artırılması için TBMM'nin sahip olduğu yetkileri üç aylık sınırlı bir sürede fiilen kullanmak koşuluyla üzerine aldığını belirtiyordu. Fakat onun bu isteği sert tartışmalara yol açtı. İlk önce Başkomutanlık kavramına itiraz edildi. Başkomutanlığın Meclisin manevi kişiliğinde olduğundan, Başkomutan Vekili denilmesi, Meclisin yetkilerinin kimse üzerinde toplanmasının doğru olmadığı ileri sürüldü. Fakat Mustafa Kemal isteklerinde direndi ve konuyla ilgili yorumlara açıklama getirdi. Görüşmelerin uzaması üzerine Sinop Mebusu Rıza Nur ve 9 arkadaşının önerisi ile kanun aciliyet kararı ile ad okunarak oya sunulması kabul edildi. Meclis, 5 Ağustos 1921 tarihinde, Meclisin sahip olduğu yetkileri şahsında toplamak ve Meclisin adına yürütmek üzere Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süreyle Başkomutanlık yetkisini veren kanunu kabul etti. İstiklal Mahkemeleri doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlandı. Yeni Mahkeme kurma yetkisi artık Başkomutana aitti.⁸³⁹

4.4.2. Tekâlifi Millîye Emirleri

Başkomutanlık Kanunu ile Meclis, hiçbir zorlama altında kalmadan, kendi özgür iradesiyle, üstelik oy birliğiyle yetkilerini tek bir kişiye bıraktı. Bu örneği olmayan bir yetki devriydi. Farklı gerekçelerle de olsa içinde bulunan durumdan ülkeyi ancak Mustafa Kemal'in kurtaracağına olan inancın

836 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 4 Ağustos 1337, İctima 61, Celse 3, s. 159.

837 Aybars, **age.**, s. 479; Selek, **age.**, s. 1138-1144.

838 Atatürk, **age.**, s. 816-817; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 5 Ağustos 1921, Celse 1, s. 164.

839 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 5 Ağustos 1921, Celse 1, s. 174-175; Aybars, **age.**, s. 482; Atatürk, **age.**, s. 817-821; Selek, **age.**, s. 1144; Tansel, **age.**, s. 107.

işaretiydi. Kanunun kabulü sonrasında teşekkür için yaptığı konuşmada⁸⁴⁰: *Efendiler, zavallı ulusumuzu tutsak etmek isteyen düşmanları ne olursa olsun yeneceğimize olan iman ve güvenim, bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu tam inancımı yüce kurulunuza karşı ve bütün dünyaya karşı ilan ederim* demektedir. Başkomutanlığı üzerine aldıktan sonra, birkaç gün Ankara'da çalıştı. Genelkurmay ve Millî Savunma Bakanlığının çalışmalarını Başkomutanlık katında birleştirdi ve diğer bakanlıklarla eşgüdümü sağlayacak yeni bir bürokratik yapılanmaya gitti. Ordunun; insan, taşıt, yiyecek, giyecek gereksinimlerini karşılamak için 7 Ağustos'ta Tekâlifî Milliye Emirlerini (Ulusal Vergi Buyrukları) yayımladı.⁸⁴¹ 8 Ağustos'ta, Tekâlifî Milliye Komisyonu (Ulusal Vergi Kurulu) kurulduğunu açıkladı. On ayrı emirle, halktan, elinde ordunun işine yarayacak ne varsa vergi olarak kurula teslim etmesini istedi⁸⁴²:

Bir numaralı emir: "Tekâlifî Milliye Komisyonları" kurulmaktaydı. Bu komisyonlar seferber ordunun ihtiyaçlarının toplanması görevini yapacaklardı. Ancak komisyonlarda görev alan aza ve memurlarda en ufak bir ihmal ve suistimal görülürse vatana ihanet suçuyla cezalandırılacaktır.⁸⁴³

İki numaralı emir: Ordunun elbise ve teçhizat eksiklerinin giderilmesi hedeflenmekteydi. Buna göre her hane, birer takım çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Tekâlifî Milliye Komisyonuna teslim edecektir.⁸⁴⁴

Üç numaralı emir: Tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırılık bez, kaput bezi, patiska, pamuk, yıkanmış ya da yıkanamamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye elverişli her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa,⁸⁴⁵ taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan,⁸⁴⁶ dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mih, yem torbası, yular, belleme,⁸⁴⁷ kolan,⁸⁴⁸

840 Atatürk, *age.*, s. 820-821.

841 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Maliye Bakanlığı 50. Yıl Yay., Ankara 1974, s. 377-379; Metin Aydoğan, **Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı**, Umay Yay., İzmir 2005, s. 299; Tansel, *age.*, s. 108; Lord Kinross, **Atatürk**, Altın Kitaplar, İstanbul 2012, s. 323; Atatürk, *age.*, s. 823-825.

842 Aybars, *age.*, s. 482; Aydoğan, *age.*, s. 299.

843 **ATASE**, K 1539, G 52, B 52-02, 52-02a; **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV**, ATAM Yay., Ankara 2006, s. 414-415.

844 **ATASE**, K 1539, G 52, B 52-03; **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV**, s. 415-416.

845 Bir nevi ince meşin (Suni deri)

846 Tabaklanmış cilalı deri/Keçi derisi

847 Atın belini örtmek için eyerin altına konulan fanila

848 Hayvanın eyer ve semerini üstüne bağlamak üzere belin altından geçirilerek bağlanan örme veya kayış bağ.

kaşığı, urganlardan yüzde kırkına parası sonra ödenmek üzere Tekalifi Milliye Komisyonlarınca el konulacaktır. Çocuk ve kadın elbiseleriyle lüks eşya almak kesinlikle yasaktır.⁸⁴⁹

Dört numaralı emir: Halkın elinde olan buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanlar, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay ve mumlarında yüzde kırkına komisyonlarca el konulacak, takdir edilecek fiyat üzerinden sahibine mazbata verilecektir.⁸⁵⁰

Beş numaralı emir: Ordu için halktan alınan taşıtlardan, geriye kalanların da ayda bir kez ve parasız olarak yüz kilometrelik bir uzaklığa dek askerî ulaştırma işlerinde çalıştırılması zorunlu kılınmıştır. Naklin devam ettiği sürece nakliye sahibi ve hayvanatı ordu ambarından iase olunacaktır.⁸⁵¹

Altı numaralı emir: Tekâlifi Milliye Emirlerinde tedariki bildirilen eşya ve erzak cinsinden çeşitli mahallerde terk edilmiş mallara el konulacaktır.⁸⁵²

Yedi numaralı emir: Halkın elinde bulunan savaşa elverişli bütün silah ve cephanenin (tabanca, tüfek, kasatura, süngü, kılıç, pala) üç gün içinde Tekâlif-i Milliye Komisyonlarına teslim edilmesi gerekmektedir.⁸⁵³

Sekiz numaralı emir: Benzin, vakum, gres yağı, makine yağı, don yağı, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, lastik yapıştırıcı, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan ve bunlara benzer gereçlerin yüzde kırkına el konulacaktır.⁸⁵⁴

Dokuz numaralı emir: Tekâlif-i Milliye Komisyonları, sınırları içinde var olan demirci, marangoz, dökümcü, tesfiyeci, saraç, arabacı esnafı ve imalathaneleri ile bunları üretim kabiliyetlerinin tespiti yapılarak, gerek bunlar ve gerekse kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek sanatkârların isim ve sayılarını Müdafaa-yı Milliye Vekâletine bildirecek.⁸⁵⁵

On numaralı emir: Tekâlif-i Milliye Komisyonları kendi sorumluluk alanlarında bulunan, dört tekerlekli yaylı arabalar, dört tekerlekli at, öküz ve kağnı arabaları (bütün teçhizat ve hayvanlarıyla beraber), binek ve top çeken hayvanlar, katır ve yük hayvanları deve ve eşeklerin yüzde yirmisine el ko-

849 ATASE, K 1539, G 52, B 52-04, 52-04a; Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 417-418.

850 ATASE, K 1539, G 52, B 52-05; Harp Tarihi Vesikalari Dergisi, Yıl: 15, Aralık 1966, S 58, Belge no: 1323; Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 418.

851 Harp Tarihi Vesikalari Dergisi, Yıl: 15, Aralık 1966, S 58, Belge no: 1324; Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 419-420.

852 Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 420.

853 Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 421-422.

854 Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 422.

855 Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 423.

nulacaktır.⁸⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa, yayımlanan emirlerin ve tebligatların yerine getirilmesi için oluşturulan İstiklal Mahkemelerini Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerine gönderirken, Ankara'da da bir mahkeme bulundurdu. Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin bu sert tedbirlerine rağmen bazı bozguncular ortaya çıktı. Ancak bunlar ilgili mahkemelerin sert hükümleriyle karşılaştı. Verilen emirleri yerine getirmeyen ve "sûistimâli görülen" devlet memurları da "Hiyanet-i Vatanîye" suçuyla yargılanarak cezalandırıldı. Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin zamanında ve eksiksiz olarak uygulanması, Sakarya'nın doğusuna çekilmiş ordunun ihtiyaçlarını gidermekte büyük faydalar sağladı. Fakat şurasını da belirtmek gerekir ki, Türk milletini büyük fedakârlıklara sevk eden sadece emirler, kanunlar ve cezalar değil, onun başka milletlerde görülmeyen nitelikleriydi. Bunlar vatanın tehlikeye düştüğü zamanlarda hemen kendini gösteriyor ve bu yüzden mucizeler meydana geliyordu. İşte Sakarya Savaşı öncesinde böyle şaşırtıcı bir hal oldu ve her sınıf halk, kendine düşen görevi gücünün üstüne çıkararak başarmaya çalıştı. Bundan dolayı Türk kadını mermi taşıdı, silah ve cephane yüklü kağnıların idaresini eline aldı. Bu kadınlar silah ve cephaneye, çocuklarından fazla değer veriyor; araba kırıldığında, üzerindeki silah ve cephaneyi gideceği yere kadar sırtlarında taşıyorlardı. Halk, minarelerden askere yazılmaya çağrıldığında hemen göreve koşmakta ve sevk edilecekleri yere yaya olarak gitmekteydi.⁸⁵⁷ İşte bu ruh savaşı başarıya ulaştıracaktı.

4.5. Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonuçları

Kütahya ve Eskişehir Muharebelerini kazanan Yunan ordusu, kendisini Türk ordusuna karşı üstünlüğünü kanıtlamış görmekteydi. Bu durum İşgal Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Papulas'ın, Millî Savunma Bakanına gönderdiği raporuna da yansımıştı. Papulas, 25 Temmuz 1921 tarihli raporunda, *21 Temmuz Muharebesinde düşmanın uğradığı telefatin çok ağır olduğunu, kuvvetlerin üçte birinin imha edildiğini ve geriye kalanlarında tam bir döküntü olduğunu* söylüyordu. Yunan Millî Savunma Bakanı Theotokis'in, abartılı ve gerçekle ilgisi olmayan bu raporu hükûmete göndermesi sonucunda hükûmette buna inanmıştı. Kütahya'da Kralın başkanlığında, Başbakan Gunaris, Savunma Bakanı Teotokis, Genelkurmay Başkanı Dusmanis vd. ile bir toplantı yapıldı ve Ankara'ya ilerlemeye karar verildi.⁸⁵⁸ Sakarya'da kazanıla-

856 Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 423-424.

857 Tansel, *age.*, s. 108-109.

858 Çiğdem K. Cihangir, "Sakarya Savaşı Öncesinde Yunan Savaş Meclisi'nin Kütahya Toplantısı", *Sakarya Zaferi ve Haymana III*, Yay. Haz. Temuçin F. Ertan-Sedef Bulut A.Ü. İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayın No: 51 AÜ Basımevi, Ankara 2015, s. 102-109; Belen, *age.*, s. 345.

cak bir zaferle, Türklerin Ankara istikametinde çekilmesi sonucunda Millî hükûmetin dayanak noktasının, hatta Anadolu'nun hemen hemen yarısının da ele geçirileceği, Sevr Antlaşması'nın daha ağırının imzalatılacağı düşünmekteydi.⁸⁵⁹

Kral Konstantin, “Türklerin işini bitirdik” diye açıklamalar yapıyor, Yunanistan'da şenlikler düzenleniyordu. Ancak gerçekte, kutlayacakları bir zaferle sonuçlanabilmesi çok zor bir savaşla karşı karşıyaydılar. Türk ordusunun “ne tümünü, ne de bir parçasını” yok edebilmişlerdi. Koskoca ordu “çabucak gözden kaybolmuş” Anadolu yaylasının “uzun ve yorucu yollarında ülkenin can evine”, Ankara'ya çekilmişti. Türk ordusu, kazanmış görünen Yunanlardan daha az kayıp vererek hemen tümüyle, “Ankara'nın 80 km önünde, Sakarya dirseğine” yerleşmişti. Burası Mustafa Kemal'in durulmasını istediği yeri.⁸⁶⁰

12 Ağustos 1921, Kurban Bayramı'nın ilk gününde Mustafa Kemal, Hacı Bayram Camisi'nin çevresine taşan “beş bin kişiyle Bayram namazını kıldı” ve o günlerde Ankara'da bulunan Amerikalı Gazeteci Laurence Show Moore'un saptamasıyla, “halkın görülmemiş sevgi gösterileri arasında” cepheye hareket etti.⁸⁶¹ Aynı Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile beraber Polatlı'daki cephe karargâhına geldi. Düşman ordusunun ne şekilde saldıracağı üzerinde konuşulduktan sonra, cepheden ilerleyerek sol kanattan kuşatma yapacağı kanaatine varıldı. Mustafa Kemal Paşa, bu görüş doğrultusunda önlemleri aldırdı.⁸⁶²

Ağustos başında Yunan Küçük Asya Birlikleri ileri harekâta başlamak için gerekli ikmal hazırlıklarını bitirmişlerdi. Düşünülen ve tasarlanan planın uygulanması için genel olarak hazırlıklarını tamamlamışlardı. Ordu Komutanlığı 10 Ağustos 1921'de birliklerine verdiği emirde ileri harekâta başlama günününün 14 Ağustos 1921 Pazar günü olduğunu bildirdi. Harekât planında herhangi bir değişiklik olmadı ve belirtilen günde saat 05.00'te bütün kolların öncüleri ileri emniyet hattını geçecekti.⁸⁶³

Bu süreç, Yunan ordusunun Sakarya mevzileri ile temas için ileri harekâtıydı. Yunan ordusu Komutanı, Türk ordusunun büyük kısmınının Sakarya'nın doğusuna çekildiğini kesin olarak anlayamamıştı. Bu Türk ordusunun

859 Cevdet Kerim İncedayı, **İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, Haz. Muhammet Safi, YKY, İstanbul 2007, s. 123; **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi**, C 2, 4. Kısım, I. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 24-25.

860 Aydoğan, **age.**, s. 298.

861 Metin Ergin, “Mustafa Kemal Anıları”, **Cumhuriyet**, 16.11.2004'ten Aktaran Aydoğan, **age.**, s. 300.

862 Atatürk, **age.**, s. 824-825.

863 Prens Andre, **Felakete Doğru**, Çev. Hüseyin Rahmi, Askeri Matbaa, İstanbul 1932, s. 89-90.

örtme birliklerinin görevini iyi yaptıklarının işaretiydi. Sakarya doğusunda ordumuzun yeni tuttuğu mevzi düşmandan oldukça uzaktı. Ordu burada yeniden kuvvetlenmeye ve tahkimata başladı. Düşmanın ilerlemesi durumunda Süvari Kolordusuna önemli vazifeler düşecekti. Nitekim bu görevi üstlenen gruplardan Süvari Kolordusu Komutanı (V.Grup) Albay Fahrettin [Altay] görevini şöyle tanımlamaktaydı: *Asıl görevimiz olan örtme işini düşmanın ilerlemesi halinde müteakip mevziler tutarak, sürekli muharebeler vererek, yavaş yavaş ordumuza çekilmekle başarmak gerekirdi.*

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, yanında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yla birlikte 12 Ağustos'ta, cephe durumunu yakından görmek, sevk ve idarede daha etkili olmak amacıyla Ankara'dan Polatlı'ya hareket etti. Cepheye varınca, savunma mevzisinin iyice görüldüğü Polatlı güneyindeki Karadağ'a çıkarak arazi ve mevzi durumunu görüp inceledi. Geri dönmek üzere atına bindiği sırada atın ürkmesi üzerine attan düşerek kaburga kemiği kırıldı. Paşa tedavi edilmek üzere Ankara'ya dönmek zorunda kaldı. Ankara'da istirahatte iken 14 Ağustos 1921'de Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafta, düşmanın ileri yürüyüşe geçtiğini, 14 Ağustos itibarıyla Beylikköprü, Dudaş-Kaymaz hattına ulaştığını, 3-4 gün sonra meydana muharebesinin başlamasının beklendiğini belirttikten sonra; bu süreçte ordunun istifadesine verilebilecek ne varsa hemen verilmesini rica etti. Aynı telgrafta talim görmemiş askerlerin gönderilmemesini, talim görmüş ikmal askerlerinin silahlı olarak gönderilmesinin önemli olduğunu belirtti.⁸⁶⁴ Bir gün sonra da savaşın yaz aylarında olması askerinin matara vs. yokluğunu gidermek için ilgili kurumlara gönderdiği yazıda, *3-4 gün sonra Batı Cephesi en ciddi muharebeleri verecektir. Su araç ve gereçlerine pek çok ihtiyaç vardır. Ankara'da ve halk elinde bulunan gaz tenekesi, fiçı, kırba vesairenin iki gün içinde cepheye gönderilmesini... istedi.*⁸⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa, kırık kaburga kemiğinin verdiği ağrıya ve doktorların kesin istirahat tavsiyesine rağmen *savaş bitince hiçbir şeyim kalmaz* diyerek 17 Ağustos'ta tekrar cepheye döndü. Başkomutan ve Genelkurmay Başkanının cephe karargâhında birlikte çalışmaları ve her an için değişen durumlara göre etkili olmaları; özellikle Başkomutanın kişisel azmi, dayanıklılığı, geniş kavrayış ve kararlarındaki isabet Sakarya ve sonrasındaki muharebelerde yapıcı bir rol oynayacak ve Türk ordusunun kesin sonuca ulaşmasını sağlayacaktı.⁸⁶⁶

Yunan orduları, on gün süreyle karşılarında büyük bir güç görmeden, sonsuz bir bozkırda ve alışık oldukları deniz kıyılarından, vadilerden git-

864 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C 11, 1921, s. 327.

865 **Türk İstiklal Harbi -İdari Faaliyetler-**, C VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s. 374.

866 **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, C II, V. Kısım, I. Kitap, s. 230.

tikçe uzaklaşıyorlardı. Havanın kuraklığı ve sıcaklığı, bundan önceki seferlerinde karşılaştıkları dondan da, kar fırtınalarından da daha kötüydü. Beraberlerinde içme suyu için tanker getirmediklerinden, fena halde susuzluk çekiyorlardı. Modern kamyonları Anadolu'nun bozuk yollarında arızalanıyor, parçalanıyor, eşyalarını, öküz arabalarıyla, develerle ve sırt çantalarıyla taşımak zorunda kalıyorlardı. Çoğu kez kızarmış mısırdan başka yiyecek bulamıyorlardı. Çıplak ve yaban arazide yeşil bir şerit gibi akan Sakarya'ya doğru ilerlerken, askerlerin nefesi tozdan tıkanıyor, çoğu da yaylanın amansız sıtmasına tutulup saf dışı kalıyordu.⁸⁶⁷

Sakarya Savaşı'nın birinci evresi (14-22 Ağustos 1921), tarafların bu hareketleriyle geçirilmişti. 23 Ağustos 1921 günü Beylikköprü-Haymana hatından Yunan ordusunun taarruzu ile savaşın asıl önemli olan ikinci evresi başlamış oldu.⁸⁶⁸ Bu tarih itibarıyla tarafların kuvvet durumu şöyleydi⁸⁶⁹:

	Piyade Tüfeği	Hafif Mak. Tüfek	Ağır Mak. Tüfek	Çeşitli Top	Kılıç	Uçak
Türk Ordusu	63.416	344	524	181	1.309	2
Yunan Ordusu	75.900	2.084	684	386	1.380	18

Mustafa Kemal ise sayısı az, donanımı eksik ve esas gücünü inanç ve kararlılığın oluşturduğu "yoksul" ordusuyla düşmanı bekliyordu. Karargâh olarak kullandığı bina, Alagöz Tepesi'nde Ali Çavuş adında köylüye ait, yarım kalmış kerpiç bir evdi. Karalar giyinmiş Kara Denizli koruyucuları yanından hiç ayrılmıyordu. Şimdi bunlar çoğalmış ve tek başına savaşa katılacak bir birlik haline gelmişlerdi Paşa bunları bile cepheye sürmüştü. Mustafa Kemal, askerlikten istifasından beri üniformasındaki işaretleri çıkarmıştı. Kırık kaburga kemiği hala sarılı olduğu için savaşı, at sırtında cephenin bir bölümünden ötekine koşarak yerinde yönetemiyor, trenden sökülüp getirilmiş bir koltukta oturarak idare ediyordu.⁸⁷⁰

23 Ağustos günü saat 10.00'da 1.Yunan Tümeni Mangal Dağı'nda⁸⁷¹ bı-

867 Kinross, *age.*, s. 327.

868 Jaeschke, *age.*, s. 160

869 **TİH.**, **Batı Cephesi**, II/5, 2. Kitap, s. 484-485.

870 Kinross, *age.*, s. 327; Aydoğan, *age.*, s. 301.

871 Üzerinde siper bile kazılamayan volkanik bir yapıya sahip Mangal Dağı'nda yapılan savaşlar için bk. Zafer Koşlu, "Haymana, Sakarya Savaşı ve Mangal Dağı", **Sakarya Zaferi ve Haymana III**, Yay. Haz. Temuçin F. Ertan-Sedef Bulut, AÜ İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayın No: 51, AÜ Basımevi, Ankara 2015, s. 151-174.

rakılan alaya taarruz etmeye başlayarak,⁸⁷² 24 Ağustos sabahı Mangal Dağı'nı ele geçirdi.⁸⁷³ Birçok kanlı ve bunalımlı evreler ve dalgalanmalar oldu. Yunan ordusunun üstün grupları Türk Savunma hattının birçok bölgesini aşti. Böylece ilerleyen düşman gruplarının karşısına hemen yeni kuvvetler yetiştirilmişti. Meydan Savaşı 100 kilometrelik bir cephe üzerinde gerçekleşiyordu. Türk ordusunun sol kanadı Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordunun yönü batıya iken güneye döndü, arkası Ankara'ya dönük iken kuzeye verildi. Yani yön değiştirilmiş oldu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa bunda bir sakınca görmedi: *Savunma hattına (Hatt-ı Müdafaa) çok umut bağlamak ve onun kırılmasıyla ordunun büyüklüğü oranında çok gerilere çekilmek kuramını çürütmek için yurt savunmasını başka türlü anlatmayı ve bu anlatımda direnmeyi ve üstelemeyi yararlı ve etkin buldum. Dedim ki*⁸⁷⁴:

Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatan-dır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her birlik ilk durabildiği noktada yeniden düşmana karşı cephe kurup muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda kaldığı birlikler ona uymaz. Bulunduğu mevzide sonuna dek dayanmak ve direnmekle yükümlüdür.

23-26 Ağustos çoğu zaman gündüz ve gece olmak üzere Yunan taarruzları devam etti. 26-27 Ağustos Türk ordusunun sevk ve muharebe üstünlüğü ile geçti. 28 Ağustos'ta ise bütün cephede şiddetli muharebeler ve mevzi çarpışmaları oldu. Türk ordusu Başkomutanından erine kadar, büyük bir azimle direndi. Düşman ise son kozunu oynadığının farkında olduğu için, bütün gücü ile gece ve gündüz Türk cephesinin sol kanadını çökertmeye ve Ankara yolunu açmaya çalışmaktaydı. Çarpışmaların yoğun geçmesinden dolayı ağırlıklı olarak subay kaybının fazlalığı da cephe raporlarına yansdı.⁸⁷⁵ 29 Eylül, Sakarya Muharebesi'nin şiddetle devam ettiği bir gündü. Yunan ordusu her türlü koşulda ilerlemeye çalışırken, Türk ordusu da aldığı emir gereği tuttıkları mevzileri bırakmıyordu. 30-31 Ağustos Yunan ordusuna pahalıya mal olan taarruzlar ve Türk ordusunun karşı saldırıları ile geçti. 1 Eylül muharebenin en kritik günlerinden biriydi. Yunan taarruzunun Haymana ve Çal Dağı'nda önemli başarılar kaydetmesi üzerine, Türk Başkomutanlığı ihtiyat kuvvetlerini de muharebe alanına sürdü. Özellikle Haymana'nın elden çıkarılmaması için kanlı muharebeler yapıldı. Yalnız bu noktadaki muharebede Türk ordusu, üç alay komutanı, beş tabur komutanı, 82 subay, 900 er kaybetmiş ve taburlar teğmenlerin idaresine kalmıştı. Alınan esirlerin verdiği

872 ATASE İSH., S 9216, K 1277, G 1.

873 ATASE, İSH., S 9224, K 1284, G 18; Belen, *age.*, s. 351; Erikan, *age.*, s. 245-247.

874 Atatürk, *age.*, s. 825.

875 Org. İzzettin Çalışlar, *İstiklal Harbinde Batı Cephesi*, Haz. İzzettin Çalışlar, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009, 266-280; Selek, *age.*, s. 1152-1157.

bilgilere göre Yunanlar da bitkin vaziyetteydi. Hem açlık hem de muharebeye karşı bıkkınlık başlamıştı. Kayıplar da yüksekti. Yüz ellişer kişilik bölükler otuzar kişiye inmişti. Mustafa Kemal Yunanları sol kanatta durdurmuş ve böylece Ankara'yı kurtarmıştı.⁸⁷⁶ Yunan ordusundaki genel bozukluk sevk ve idarede de kendini göstermekteydi. Durumun farkında olan Başkomutan düşmanın oldukça zayıf anında olduğunu, sol kanada bir taarruz yapıp işinin bitirilebileceğini söyledi. 8 Eylül, yapılması planlanan taarruz hazırlıklarıyla geçti.

Yunan ordusunda ise Başkomutan Papulas'ın morali oldukça bozuktu. Bursa'da bulunan Harbiye Nazırı Teotakis'e "acele bir mütareke yapılmazsa Yunan ordusunun kötü bir duruma düşeceğini" raporladı.

9 Eylül, Türk ordusunun sağ kanattan yapacağı taarruz hazırlıklarıyla geçti. 10 Eylül'de Türk ordusunun taarruzu başladı. 11 Eylül'de Dua Tepe'ye doğru yapılan taarruz cephe boyunca devam etti. 12 Eylül itibarıyla Yunan ordusunda çekilme başladı. 13 Eylül 1921'de Sakarya'nın doğusunda hiçbir düşman askeri kalmamıştı⁸⁷⁷. Böylece 22 gün gece gündüz devam eden, Atatürk'ün deyimiyle Türk ordusu "Sakarya melhame-i kübrası (Büyük ve kanlı Sakarya Savaşı)⁸⁷⁸"nı her türlü yoksulluk ve yoksunluğa rağmen kazandı.

Başkomutan, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'dan gelen 13 Eylül 1921 tarihli cephe raporunu TBMM'ye gönderdi. Hemen arkasından Millî Savunma Bakanlığı ve Cephe Komutanlığına gönderdiği yazılarla orduyu yeniden düzenlemeye koyuldu. Batı Cephesi Komuta Grubunda yeni düzenlemeler yapıldı. Başkomutanlık emirlerine göre ordunun yeniden düzenlenmesi ve Yunan ordusunun Sakarya'nın batısında takibi için "Cephe Komutanlığı", 13 Ağustos gece 22.10'da bir emir yayımladı. 14 Eylül günü Harp Karargâhı'ndan "Millette Beyanname" yayımladı. Bu beyanname şu şekildeydi:

*Mukaddes topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek ve istiklal-i memleketin fedakâr muhafızı olan ordumuzu imha etmek isteyen Yunan ordusu, 21 gün devam eden pek kanlı muharebelere sonra avn-i Hakla mağlup edilmiştir. Ordumuzun mukabil taarruza geçmesi üzerine yüz geri etmek suretiyle kahraman Türk Askerinin süngülerinden kurtulmak isteyen düşman ordusuna esna-yı ricatında aman verilmemiş ve mühim kuvvetleri Sakarya şarkında imha olunmuştur.*⁸⁷⁹

14-15 Eylül 1921 gece yarısından itibaren "Genel Seferberlik" ilan edildi.⁸⁸⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Savunma Bakanı Refet Paşa'ya gönder-

876 Kinross, *age.*, s. 333.

877 Erikan, *age.*, s. 254-265; Vandemir, *age.*, s. 81-106; **TİH.**, **Batı Cephesi**, II/5, 2. Kitap, s. 225-282; Selek, *age.*, s. 1152-1163; Tansel, *age.*, s. 113-115; Belen, *age.*, s. 356-360.

878 Atatürk, *age.*, s.826-827.

879 **ATASE**, **İSH.**, S 9216, K 1082, G 6.

880 **ATABE**, C 11, s. 386.

diği yazıya göre bu seferberlik, ...*sadece hariçte siyasi bir tesir yapmak amacına...* yönelikti.

Aslında Sakarya Muharebesi, Yunan stratejik harekâtının son aşamasıydı ve savaş sonunda Yunan ordusu yenildi. Kayıplar şöyleydi⁸⁸¹:

	Şehit ve Ölü	Yaralı	Tutsak ve Kayıp
Türk Ordusu	3.713	18.480	805
Yunan Ordusu	3.958	18.955	14.450

Bu savaşta, başta Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa olmak üzere tüm subaylar en ön saflarda askerleriyle birlikte omuz omuza bir mücadele verdi. Savaş boyunca özellikle cephe gerisinde eksikliklerin giderilmesi ve bunların cepheye ulaştırılması (lojistik) konusunda Refet Paşa harikalar yarattı. Anadolu insanı, kadın-erkek, genç-yaşlı demeden elinden ne geliyorsa yaptı ve Viyana kapılarından başlayan Avrupa karşısındaki geri çekilmeye Sakarya'da dur denildi.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın iradesiyle kazanılan bu zaferden sonra, Meclis Fevzi (Kozan) ve İsmet (Edirne) Paşalar tarafından cepheden telgrafla verilen önergeyi⁸⁸² kabul ederek, kendisine 19 Eylül 1921'de Gazilik unvanı ve Mareşallik rütbesi verdi.⁸⁸³ Böylece Erzurum'da iade ettiği Osmanlı rütbe unvanının yerine, şimdi halka dayalı Meclis, ona hakkı olan unvan ve rütbeyi veriyordu.⁸⁸⁴

Sakarya zaferi, Türkiye ve Yunanistan'ı iç politikaları bakımından büyük ölçüde etkilediği gibi, dış ilişkilerde de önemli etkileri oldu. Yunanların Sakarya'da yenilmesi Mustafa Kemal Paşa'nın dıştaki durumunun güçlenmesine yol açtı. Savaşı takip eden süreçte Fransızlarla Türkler arasında sıcak yaz günlerinden beri uzayıp giden gizli görüşmeler Türk ve Fransızları birbirine daha da yaklaştırdı. 9 Haziran 1921'de Franklin Bouillon'un Ankara'ya gelmesiyle başlayan görüşmelerde⁸⁸⁵ üzerine en çok konuşulan konu Misak-ı Millî ve bunun içeriğindeki yabancılara verilmiş kapitülasyonların kaldırılması ve tam bağımsızlığın sağlanması oldu. Bu arada Kâzım Karabekir başkanlığındaki heyetin (Veli, Muhtar ve Mahmut Şevket Beyler) Kaf-

881 Erikan, *age.*, s. 267; **TİH., Batı Cephesi**, II/5, 2. Kitap, s. 491; Şamsutdinov, *age.*, s. 260'ta Yunan kayıplarının azaltılmış rakamlarla ölü sayısının 18.000 kişi olduğunu belirtir.

882 **ATASE, İSH.**, S 9216, K 1141, G 49.

883 **ATASE, İSH.**, S 9216, K 1150, G 11.

884 Aybars, *age.*, s. 485

885 Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK, Ankara 1991, s. 92-93; Atatürk, *age.*, s. 827-837; Jaeschke, *age.*, s. 153.

kas Cumhuriyetleri ile (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) 26 Eylül'den beri Kars'ta yaptığı görüşmeler antlaşmayla sonuçlandı (13 Ekim 1921 Kars Antlaşması).⁸⁸⁶ Moskova Antlaşması'nın tekrarı gibi görünen bu antlaşmayla Türkiye'nin Doğu sınırı güvence altına alınmış oldu. Ortaya çıkan bu yeni gelişme de Fransızları uzlaşmaya zorladı. Türk tezlerinin kabulüyle sonuçlanan 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması⁸⁸⁷ İngilizleri fena halde öfkeliendirdi.⁸⁸⁸ Bu antlaşma, Dış işleri Bakanı Bekir Sami Bey ile Fransa Başbakanı Briand arasında Londra'da imzalanan 11 Mart 1920 ile 20 Ekim 1921 arasında iki hükûmet temsilcileri arasında yapılan görüşme ve anlaşma taslaklarının bir sonucuydu.⁸⁸⁹ Önemli bir diğer faktör de Kuva-yı Milliye'nin Güney Doğu Anadolu'daki destansı direniş ve elde ettiği başarılarıdır.

Ankara İtilafnamesi ile Türkiye ilk olarak kendisini ortadan kaldırmak isteyen emperyalist devletleri bölmüş ve birbirinden ayırmış oluyordu. İkinci olarak bir savaş cephesi kapanıyor ve Türkiye'nin güney sınırı çizilerek güvenlik altına alınıyordu. Üçüncü olarak bölgeden kuvvetlerini çeken Fransa, silah ve cephanesinin büyük bir kısmını Türkiye'ye bırakıyordu. Bir kısmı hibe olan bu malzemelerin parasını ileride ödeyecekti.⁸⁹⁰

Moskova Antlaşması ve sonrasında imzalanan Kars ve arkasından yapılan Ankara Antlaşmaları TBMM'nin 1921 yılı içerisinde dış politikada önemli başarılarıydı. 1922 yılının hemen başında yine Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'in etkisi ve yönlendirmesiyle 2 Ocak 1922'de Ukrayna ile de Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı.⁸⁹¹

Böylece, Doğu ve Güney sınırlarını güvenlik altına alan TBMM hükûmeti, düşmana son darbeyi vurmak amacıyla, kuvvetlerin önemli bir kısmını Batı Cephesine kaydırma olanağı sağladı.

886 Soysal, *age.*, s. 39-47.

887 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945)*, C I, TTK, Ankara 2000, s. 50-56.

888 Kinross, *age.*, s. 337.

889 Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C VIII, Mart 1992, S 23, s. 273; Mustafa Budak, "Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XIII, Temmuz 1997, S 38, s. 401-402.

890 Selek, *age.*, s. 1184.

891 Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s. 151; Soysal, *age.*, C I, s. 61-68.

4.6. Türk-İngiliz Esir Mübadelesi*

I. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri ile birlikte girmiş olan Osmanlı Devleti savaşta yenilmiş ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Mütareke'de İtilaf Devletleri esirleri ve Ermeni esirlerin serbest bırakılması kararlaştırılmışken Türk esirlerden sadece hastaların ve askerlik yaşı geçmiş olanların serbest bırakılması kararlaştırılmıştı. Diğer Türk esirlerin bırakılması, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasına bırakılmış gibiydi. İtilaf Devletleri elindeki Türk esirlerle ilgili sağlıklı ve net bilgiler de yoktu. Mütarekenin imzalanmasından sonra İtilaf Devletlerinin işgallerine karşı Türk hukukunu korumak için bazı bölgelerde başlayan yerel örgütlenmeler ve direnişler, İtilaf Devletlerinin Türkiye'yi beklentilerine uygun şekilde paylaşmasını zorlaştırmış, yerel direniş unsurları ileriki dönemlerde Millî Mücadele hareketine dönüşmüştü.

İstanbul hükümetlerinin ve bir kısım çevrelerin İtilaf Devletlerinin dümen suyuna girerek çıkmazdan kurtulma çabaları da sonuçsuz kalmıştı. Millî Mücadele Hareketi bir bakıma Mondros Mütarekesi'ni bozan, İtilaf Devletleri ile savaşı bıraktığı yerden yeniden başlatan bir konum kazanmıştı. Bu şartlarda İtilaf Devletleri ve özellikle de İngiltere, Türk esirlerini bırakmadığı gibi Mütareke döneminde icat ettiği yeni suçlar kapsamında tutuklamalar da gerçekleştirmişti. Bunlar, Millî Mücadele taraftarlarını sindirmeye yönelik icraatlar olmuştu.

Osmanlı meselesinin çözümünde ve imzalanacak barış antlaşması konusunda çıkan pürüzlere ve yaşanan karmaşaya rağmen yine de İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı'nda aldıkları bir kısım Osmanlı esirlerini serbest bırakmışlardı. 1921 Şubat ayı ortalarına kadar İngiltere 7626 subay ve 102.950 asker, Fransa 24 subay ve 772 asker, İtalya 41 subay ve 53 asker, Rusya 634 subay ve 18.926 asker olmak üzere toplam 8.326 subay ve 122.701 asker esiri serbest bırakmışlardı.⁸⁹²

İngiltere, esirlerin salıverilmesi konusunda veya genel bir antlaşma yapılmamış olmasına rağmen elindeki esirlerden bazılarını 1918 Kasım ayından itibaren aralıklarla salıvermişti. Haziran 1920 itibarıyla İngiltere'nin serbest bıraktığı Türk esirlerin sayısı 110.576 olmuştu⁸⁹³. Bu durum 1921 yılına kadar devam etmiş, elindeki Türk esirleri bıraktıklarında Anadolu Hareketine katılacakları korkusuyla bazı esirleri, 1922 yılına kadar serbest bırakmamıştı. Bazı esirlerin serbest bırakılmasında da bunların İstanbul yanında Millî Mü-

* Prof. Dr.Rahmi Doğanay, Elazığ Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi, rdoganay@firat.edu.tr

892 ATASE, K 626, D 242, F 52-2,52-3.

893 Ulvi Keser, **Kıbrıs (1914-1923)**, KKTC, 2000, s. 10.

cadele'ye karşı değerlendirilmesi yönünde bir beklenti⁸⁹⁴ etkili olmuştu.

Bu dönemde serbest bırakılan esirlerden 10.000 kadarı Mısır kampında tutulanlardı. Esarettten kurtulan esirlerin Millî Mücadele'ye katılacakları endişesini taşıyan Yunanistan bu esirlerin bırakılmaması hususunda İngiltere'yi ikna etmeye çalışmıştı. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bu konuda 3 ve 23 Kasım 1920 tarihlerinde iki müracaatta bulunmuştu.⁸⁹⁵ Yunanlılar, zaman zaman serbest bırakılan ve yurtlarına dönmekte olan Türk esirlerini tutuklayıp yeni bir esir hayatına mahkûm etmişlerdi.⁸⁹⁶

Fransa ise Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk esirleri bırakmaya başlamış, işgal bölgelerindeki Türk direnişleri üzerine bırakma işlemini durdurmuştu. Sakarya zaferi kazanıldıktan sonra 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilafnamesi ile esirlerin karşılıklı salıverilmesi kararlaştırılmış,⁸⁹⁷ esirler konusu çözüme bağlanmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında Ruslara esir düşen Türklerin dönüşü de Millî Mücadele yıllarında gerçekleşmişti. Rusya'da 1917 Ekim İhtilali ile yönetime gelen Sovyet yönetimi Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekilmesine rağmen, çok sayıda Türk esir Rusya'da kalmıştı. Rusya'daki iç savaş esirlerin tahliyesini olumsuz etkilemişti. 15 Mayıs 1918'de esirlerin sevki hakkında yapılan antlaşma ile bir kısım esirler Batum üzerinden dönmüştü. Mütarekeden sonraki dönüşler ise düzensiz ve birçokları da kayıt dışı olarak gerçekleşmiştir.⁸⁹⁸ Ankara, Rusya'daki esirlerin iade edilmesi konusunda da elinden geleni yapmıştır. Rusya'daki esirlerin iadesi, Gümrü (3 Aralık 1920), Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (13 Ekim 1921) Antlaşmalarıyla gerçekleşmişti.⁸⁹⁹ Bu gelişmelere rağmen Rusya'daki Türk esirler konusu, Türkiye ile Rusya arasında 1927 yılına kadar zaman zaman gündemin ve iki devlet arasındaki ilişkilerin konusu olmuştur.

894 Özkan Karaca, **Dövüşüler, Götürüldüler, Dönmediler: Esarete Kalanlar**, İstanbul 2017, s. 87.

895 Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C II, Ankara 1975, s. 390.

896 Hindistan ve Asya'nın değişik bölgelerinde tutulmakta olan 571 kişilik Türk esir kafesi bir Japon gemisiyle Türkiye'ye dönerken Ege'de tutuklanmış, Cemiyet-i Akvam aracılığıyla İtalya'ya götürülmüşlerdi. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C II, s. 2.

897 Cengiz Atlı, "İngiliz Belgeleri Işığında Osmanlı Coğrafyasında İngiliz Esirler (1915-1921)", **III. Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresi**, 17-18 Ekim Ankara 2019, s. 39.

898 Mahmut Akkor, "Birinci Dünya Savaşı'nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya 2006, s. 202.

899 Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul 1967, s. 224 vd.

4.6.1. Millî Mücadele'de Esirler

Millî Mücadele sırasında cephelelerde çok sayıda savaş esiri alınmış, cephe gerilerine sevk edilmişlerdir. I. Dünya Savaşı sırasında esir düşen Türklerin dönüşü de Millî Mücadele dönemine sarkmıştır. Millî Mücadele'nin zor şartlarında ve tam bir merkezî kontrolün sağlanamadığı Kuva-yı Milliye döneminde olaylar kontrol edilememiş, kayıtlar muntazam olarak tutulamamış, esirlerin sayısı da sağlıklı bir şekilde tespit edilememiştir. 1921 yılı başlarında TBMM hükûmeti nispeten kontrolü sağlamış, düzenli orduya geçilmiş olmakla, esirlerle ilgili istatistiki bilgiler de daha sağlıklı olarak kayıt altına alınmıştır.

Güney cephesinde, Fransız işgal güçlerine karşı verilen mücadelede tarafların birbirine esir verdiği ve aldığı, tespit edilmiş örneklerle görülmektedir. Mücadelede yer alanların önceleri Heyet-i Temsiliye, sonra TBMM hükûmeti ile yaptıkları yazışmalarda dile getirdikleri, alınan ve verilen esirlerden bahsettikleri görülürse de,⁹⁰⁰ Fransa ile Ankara hükûmeti arasında imzalanan 21 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'na kadar resmîyete geçmiş bir esir mübadelesi olmamıştır. Bu Antlaşmada ise tarih ve gerekçeler ve hatta coğrafya ifade edilmeksizin, bütün esirlerin karşılıklı olarak salıverilmesi, masrafların ilgili tarafça karşılanması şeklinde bir karar alınmıştı.⁹⁰¹ Fransızlar da ellerindeki Türk esirlerle ilgili rakam vermemişlerdir.

Fransa ile TBMM hükûmeti arasında esirlerle ilgili bir uzlaşma olmuş, belli bir yol izlenmeden, eldekilerin serbest bırakılmasıyla yetinilmiştir. Yazışmalardan Türk esirlerin güneyden iade edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, 42 Türk esir önce Beyrut'a oradan İskenderun'a nakledilip, salıverilmişlerdir.⁹⁰²

Millî Mücadele'de en uzun süre savaşılan ülke Yunanistan olmuştur. İki taraf birbirinden çok sayıda esir almıştır. Diğer devletlerle savaş sırasında çözülen esirler meselesi, Yunanistan ile bu dönemde gündeme getirilmemiş, sonraya bırakılmıştır. Konu Lozan Konferansı sırasında ele alınmıştır.

Millî Mücadele'de yaklaşık 22 bin Türk, 21 bin Yunanlı asker ve sivilin esir düştüğü tespit edilmiş, esirlerin mübadelesi söz konusu olduğunda sayılar farklılaşmış,⁹⁰³ önemli ölçüde esir kaybı yaşandığı görülmüştür.

900 Urfa'da ele geçirilen Fransız askerlerin Kayseri garnizonuna sevk edildiği, esir düşen 8 Türk'ün bunlarla mübadele edilmesi talebi. 9 Mayıs 1921 tarihinde 19 subay ve 80 askerın Fransızlara esir düştüğü, Fransız esirlerle takas edilmesi istenmiştir. Ahmet Erbil, "Yirmi Türk Mücahidinin 500 Fransız'ı Esir Alması", **Yakın Tarihimiz**, C 4, İstanbul 1962, s. 90; **ATASE**, K 1175, D 28, F 1-2, 5-3.

901 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C 1, Ankara 1989, s. 50. **TBMM ZC.**, 1 Kasım 1921, I. Dönem, C 14, s. 51-52.

902 **ATASE**, K 1650, D 35, F 41-1.

903 Detaylı bilgi için bk. Cemalettin Taşkırın, **Millî Mücadele'de Türk ve Yunan Esirleri**

Mübadeleye kadar Yunanistan'ın elindeki Türk esirlerin sayısı ve vasıfları bilinmemiştir. Yunanistan bu konuda ya bilgi vermemiş ya da yanlış bilgi vermiştir. Esirlerin sayısı ne kadar? Ne kadarı sivilidir? Verilen rakamlar sivillerin ve askerlerin karışımı mıdır?⁹⁰⁴ Siviller savaş halinde mi alınmışlar yoksa işgal bölgelerinden mi toplanmışlar? Belli değildir.

Lozan görüşmeleri sırasında esirlerin gündeme geldiği sıralarda, Millî Savunma Bakanlığı, Yunan Kızılhaç teşkilatından Türk esirlerle ilgili bilgi almış ve 4 Ocak 1923 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığına bildirmişti. Bu bilgilere göre, Yunanlıların elinde bulunan esir Türk sayısı, 453 subay, 5699 asker ve 201 sivilden oluşmak üzere toplam 6353 olarak bildirilmiş, daha sonra bu listeye 57 subay, 313 asker ve 108 sivil eklenmişti.⁹⁰⁵

Diğer Yunan kaynakları da yaklaşık rakamlar vermişlerse de rakamlar birbirini tutmamıştı. Rakamların farklı olması, hatta sık sık değişmesi konu üzerinde anlaşma sağlanmasını zorlaştırmıştı.

30 Ocak 1923 tarihinde taraflar arasında esirlerin hemen salıverilmesi hususunda anlaşma sağlanmış olmasına rağmen, rakamlardaki çelişkiler yüzünden salıvermelerde gecikmeler yaşanmış, bırakılan ilk Türk esir kafilesi, İzmir'e 31 Mart 1923 tarihinde gelebilmişti. Peyder pey geri dönen Türk esir sayısı 28 Haziran 1923 tarihi itibarıyla 15.741 olmuştu.⁹⁰⁶ Çeşitli hesaplara göre olması gereken sayıdan daha az esir teslim edilmiş, bazı kayıpların olduğu da görülmüştü.

Türkiye'nin elindeki Yunan esirlerin sayısı da kesin olarak tespit edilememişti. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey, 1922 Aralık ayında konuyla ilgili bilgi isteyen Lozan'daki İnönü'ye, ellerinde 116 subay, 16.648 asker, 74 sivil, 34 kadın ve 3 çocuk Yunanlı esir bulunduğunu bildirmiş,⁹⁰⁷ listelerin tetkik edilmesi tavsiyesinde de bulunmuştu. Yunan harp esirlerinin sayısı ile ilgili farklı kaynaklarda değişik rakamlar verilmesi⁹⁰⁸ gerçekten de tam sayının bilinmediğini göstermektedir. Rauf Bey'in İnönü'ye gönderdiği listenin

---

(1919-1923), Ankara 2018.

904 Ahmet Özdemir, "Savaş Esirleri ve Millî Mücadele", *Atatürk Yolu*, C 2, Yıl: 3, Kasım 1990, s. 5.

905 ATASE, K 1812, D 325, F 1-9.

906 Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, C 2, İstanbul 2002, s. 89-91.

907 Şimşir, *Lozan Telgrafları(1922-1923)*, Ankara 1990, s. 154-155. Özdemir, "Millî Mücadele'de Yunan Harp Esirleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 18, S 34, Şubat 1994, s. 159.

908 Akandere Yunan esir sayısını kesin rakam olmadığını belirterek, 3ü general 381 subay, 14.385 asker, 10.527 sivil olmak üzere toplamda 25.299 olarak vermektedir. Osman Akandere, "1923 Yılı Ortalarında Uluslararası Kızılhaç Komisyonunca Görevlendirilen Heyetin Anadolu'daki Teftiş Gezileri ve Hazırladıkları Rapor", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 18, Temmuz 2002, s. 447.

tetik edilmesini istemesi, bu konuda resmî makamların da sağlam bir listeye sahip olunmadığını kabul ettiğini göstermektedir.

Millî Mücadele Dönemi'nde İngiltere ile yaşanan esirler meselesi ise cephelelerdeki vuruşmalar sırasında esir alınanlardan öte bir boyutta gelişmişti. Esirler bir ölçüde diplomasi alanındaki mücadelenin malzemesi olmuşlardı. Bu da doğal olarak esir mübadelesi görüşmelerinin bir diplomasi savaşına dönüşmesi sonucunu getirmişti. Bu konuda, Malta sürgünleri ile Anadolu'da gözaltına alınan İngilizlerin mübadelesi meselesi önemli bir örnek teşkil etmişti. Başka bir ifadeyle bu mücadele, Ankara'nın Malta sürgünlerini kurtarmak için harcadığı mesainin hikâyesinden oluşmuştu.

Mücadele, 30 Ekim 1919 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra başlamıştı. Osmanlı topraklarını fiilî veya resmî olarak işgal etmeye başlayan İtilaf Devletleri ve özellikle de İngiltere, 1918 Aralık ayından itibaren, 1915 Ermeni olaylarına atıf yaparak savaşın ve “tehcirin” sorumlularının “insanlık namına” cezalandırılması için bazı adımlar atmışlardı. Bu konudaki ilk adım, İstanbul'daki İngiliz Dış işleri temsilcisinin, Ermeni Patrikhanesi'nin de yardımıyla çoğunluğu İttihat Terakki mensubu olan bir liste hazırlayıp, listedekilerin kendilerine teslim edilmesini istemesi olmuştu.

İstanbul hükûmeti baskılara boyun eğmiş, listedeki 112 zanlıyı tutuklayarak “Bekirağa Bölüğü” olarak anılan Harbiye Nezareti hapishanesine koymuştu. Diğer taraftan da yargılanmaları için Divan-ı Harb-i Örfiler (Sıkıyönetim Mahkemeleri) kurulmaya başlanmıştı.⁹⁰⁹ Tutuklamalar devam ederken İngilizler bazı zanlıları da Ermenilere kıyım yapmak, İngiliz esirlerine kötü davranmak, Mütarekenin uygulanmasını engellemek, savaş kanunlarına muhalif davranmak gibi suçlarla itham ettiği fikir ve siyaset adamları ile askerleri yargılamak üzere Malta'ya sürgün etmeye de başlamıştı.

Aralık 1918'de başlayan tutuklamalar ve sürgünler, 1919 yılı başlarında yoğun olarak uygulanmış, ileriki dönemlerde de üçer beşer devam etmişti.⁹¹⁰ 1920 yılında ise İstanbul resmen işgal edilmiş, Meclis basılmış, Anadolu'daki Millî Hareket için önemli bazı şahıslar, Rauf Bey de dâhil olduğu halde tutuklanarak Malta'ya sürülmüşlerdi.⁹¹¹ Mütarekenin imzalanmasıyla başlayan devr-i sabık yaratma ve İttihatçı avı, Müttefik işgal güçleri desteğiyle yapılan sıkıyönetim yargılamaları ve Malta sürgünü ile devam etmişti. Bu politikaların temel amacının, “Doğu Sorununu” İngiliz çıkarlarına göre çözmek oldu-

909 Feridun Ata, “Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamalarına İstatistiksel Bir Bakış (1919-1921)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S 62, C 25, Temmuz 2005, s. 309.

910 Sürgünlerle ilgili detaylı bilgi için bk. Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İstanbul 1985, s. 44, 58, 68, 81, 108-110, 170.

911 Rauf Bey, Kara Vasıf ve 8 kişiyi daha 18 Mart 1920 tarihinde Malta'ya sürülmüşlerdi. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 170.

ğu anlaşılmıştı.⁹¹² İngilizlerin ve İstanbul hükümetlerinin hedefe koydukları yeni bir suçlu kitlesi oluşmuştu.

İstanbul'un işgalinden iki ay kadar önce Mustafa Kemal Paşa da olanları ön görerek, Konya'daki 12., Sivas'taki 3. ve Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanlıklarını çektiği telgraflarla uyarmıştı. 22 Ocak 1921 tarihli kişiye özel telgraflarda, saldırılarını arttıran İngilizlerin, nazır veya mebuslardan bazılarını ve özellikle Rauf Bey'i tutuklaması durumunda, bunlara karşılık olmak üzere bölgelerindeki İngiliz subaylarının tevkifi için şimdiden gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'yı, Albay Rawlinson konusunda özellikle uyarmıştı.⁹¹³ Bu gelişmeler üzerine gereğinin yapılması konusunu hatırlatmış, 16-17 Mart tarihlerinde valilere ve komutanlara gönderdiği alınacak tedbirlerle ilgili talimatlarında Anadolu'daki İngiliz görevlilerin rehin olarak tutulmasını bildirmişti.

Erzurum'daki İngiliz İtilaf Komiseri Yarbay Rawlinson ve askerleri ile birlikte Yüzbaşı Campbell, Teğmen Bowring, diğer 2 yüzbaşı, 4 teğmen, 1 asteğmen, 15 kadar er, 4 tercüman İngiliz görevlisi⁹¹⁴ tutuklanmıştır.

Bu tutuklamalar, tutuklanan ve Malta'ya sürülen Türklerin serbest bırakılmasını sağlayacak bir misilleme olmuştur. Beklendiği gibi Malta sürgünleri kurtarılmış, İngilizler ile Ankara arasında diplomatik ilişkilerin başlamasını da sağlamıştır.

4.6.2. Mübadele İçin İlk Girişimler

Malta sürgünlerinin kurtarılması konusu, İngilizlerin savaş suçlusu, Ermenilere zulüm, İngiliz esirlere kötü davranmak gibi suçlamalarla tutuklayıp, yargılamak üzere Malta'ya sürmesi üzerine, daha Anadolu'daki İngilizler tutuklanmadan önce, 1919 Ekim ayında yapılan Amasya görüşmelerinde gündeme gelmişti. İstanbul heyeti ile Heyet-i Temsiliye arasında imzalanan protokolde Malta sürgünlerinin ilgili Osmanlı mahkemelerinde yargılanmak üzere İstanbul'a getirilmeleri için çalışılması da eklenmişti. Bu madde gizli tutulmuştu.⁹¹⁵

Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı topraklarında yakalanıp İngiliz mahkemelerinde yargılanmaları devletin egemenliği yönünden taşıdığı sakınca-

912 Rıdvan Akın, "İttihat ve Terakki Hükümetlerinin Divan-ı Harb-i Örfide Yargılanması ve Malta Sürgünleri (1918-1921)", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2014/1, s. 59.

913 Kemal Atatürk, **Nutuk**, MEB Yay., İstanbul 1982, C 3, s. 1194. Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1969, s. 500.

914 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 178, Özdemir, "Savaş Esirlerinin Milli Mücadele'deki Yeri", **Atatürk Yolu**, Yıl: 3, C 2, Eylül 2013, s. 1; Karabekir, **age.**, s. 531.

915 Atatürk, **Nutuk**, C 1, s. 247.

lardan başka, İngilizlerin niyetlerinin fark edilmesi bakımından da önemliydi. İngiltere'nin sürgünler için icat ettiği suçlar göz önüne alındığında, bunun bir sindirme hareketi olduğu açıkça görülmüştü.

İstanbul hükûmeti Amasya Görüşmelerinde kararlaştırılan çerçevede bir gelişme kaydedemediği gibi yeni tutuklama ve sürgünlerin de önüne geçememişti. 1920 yılı başlarında İngilizler tutuklamaları arttırmışlar, Mebusan Meclisini basıp bir kısım milletvekilini de Malta'ya sürmüşlerdi. Misilleme olayı da bu günlerde gündeme gelmiş, 1920 yazında, İngilizler üzerinde beklenen etkiyi yaratmıştı. İngiltere'de, Anadolu'da tutuklu bulunanların akrabaları ile Savunma Bakanlığı yetkilileri, tutsakların kurtarılması konusunda hükûmete baskı yapmaya başlamışlardı. Anadolu'daki İngilizlerin Malta'daki Türklere karşılık olarak tutuldukları anlaşılmıştı.

29 Mayıs 1920 tarihinde, İngiltere Savunma Bakanı Winston Churchill, Dışişleri Bakanlığına başvurmuş, Türklerin eline düşen İngilizlerin rehin olarak tutulduklarını ve ancak Malta sürgünleri serbest bırakılınca kurtarılacaklarını söylemişti. Eski İzmir Valisi gibi bazı İngilizlere yakın sürgünlerin serbest bırakılarak pazarlık konusu yapılmasını da önermişti.⁹¹⁶ Askerlerin bu yaklaşımlarında Anadolu'daki tutsak İngilizlerin genelde asker olmalarının önemli bir payı olmuştu. Ayrıca özellikle Yarbay Rawlinson, İngiliz aristokrasisinden bir ailenin çocuğuydu ve abisi Lord Rawlinson İngiliz parlamentosundaydı. Karabekir Paşa'ya göre de, Rawlinson'un 3. ve 15. Kolorduları denetlemek görevi dışında, Mustafa Kemal Paşa ve kendisiyle görüşmeler yapmak, irtibat kurmak gibi bir gizli görevi de vardı.⁹¹⁷

Askerlerin bu düşüncesi diplomatlar tarafından kabul edilmemiş, bazı Türklerin serbest bırakılmasının İngiltere'ye itibar kaybettireceğini ileri sürmüşlerdi. İngiliz Dışişleri, Malta'daki Türklerin hiçbirinin bırakılmayacağını Churchill'e bildirmişse de, 17 Haziran'da Churchill yeni bir başvuruda bulunmuş ve Anadolu'daki İngilizlerin Türklerin elinde bir koz olduğunu vurgulamıştı.⁹¹⁸

Diplomatlar ise daha sonra Türk tezini kabul etmek zorunda kalacaklarını hesap edememişler, konuyu sürüncemede bırakmışlardı. O an için Türklerle isteklerini bir şekilde kabul ettirebileceklerini düşünmüşlerdi. İngilizlerin kurtarılması konusunda Churchill'den başka Erzurum'da askerleriyle birlikte tutuklanan Yarbay Rawlinson'un kardeşi Lord Rawlinson da hükûmete müracaatta bulunmuş, sonuç alamamıştı.

Londra'daki siyasetçiler konuyu bir onur meselesi olarak değerlendirirken, İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı, Haziran ayı başında, Ahmet İz-

916 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 327.

917 Karabekir, **age.**, s. 531.

918 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.327.

zet Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiş esirlerin durumunu görüşmek istemişti.⁹¹⁹ Ahmet İzzet Paşa da, insanlığa ve geleceği yararlı olabileceği düşüncesiyle ara buluculuk yapabileceğini belirttiği ek bir mektupla, 5 Haziran 1921'de, Yüzbaşı Muzaffer Bey ile Ankara'ya göndermişti. Muzaffer Bey yolda Yunanlılara yakalanıp İstanbul'a geri gönderilmiş, Ahmet İzzet Paşa da Muzaffer Bey'i yeni bir mektupla 15 Haziran'da yeniden Ankara'ya göndermişti. İngiliz karargâhı, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e, ya da yetkili bir İngiliz subayının Anadolu'ya gelmesiyle konunun görüşülmesini teklif etmiş, görüşme yerini Mustafa Kemal Paşa'ya bırakmıştı. İngilizler adına mektubu Binbaşı Wey imzalamıştı.⁹²⁰ Londra'daki siyasetçi ve bürokratlar mübadeleye karşı çıkarken, İstanbul'daki askerlerin bu girişimi Türk tarafında güven sorunu oluşturmuş, tutuklamaların ve sürgünlerin devam ediyor olması da girişimin samimiyeti konusunda şüphelere sebep olmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, bu mektuba 12 Ağustos 1920'de, böyle bir görüşmenin öncelikle hükûmet işi olduğunu, resmî talep olması, İngilizlerin Türkleri hor görmekten vazgeçmeleri, işgalcilerin topraklarımızı boşaltması gerektiğini bildirmişti. Bu şartlarda yeni bir teklifin değerlendirilebileceği⁹²¹ cevabını vermişti.

Tam bu sıralarda Urfa eski Mutasarrıfı İstanbul'da idam edilmişti. İngilizlerin Malta'da tuttıkları Türklerden 15 kişiyi İstanbul'a getirip idam edecekleri söylentileri de yayılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, mektubunda bu konulara da değinmiş, yargılama ve idamların devam etmesi durumunda, Anadolu'da ellerinde bulunan İngiliz tutsakların tümünün idam edileceğini⁹²² de belirtmişti.

Bu aşamada konu, esirlerin insani sebeplerle mübadele edilmesi yaklaşımından uzaklaşmıştı. İngiliz siyasi çevreleri, Malta'da tuttıkları Türkleri, Türkiye'ye Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmek için kullanacakları bir koz olarak görmeye başlamışlardı. Türk tarafı ise elindeki tutsakları, İngilizlerin Ankara yönetimini resmen tanımalarını sağlamak için kullanmak istemişlerdi.

İngiliz Savunma Bakanlığı, Lord Rawlinson ve diğer tutuklu İngilizlerin aileleri Temmuz, Ağustos aylarında da, İngiliz Dışişleri ve hükûmetine, Anadolu'da rehin tutulan İngilizlerin kurtarılması konusunda yeni müracaat-

919 Serpil Sürmeli, "Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü", *Atatürk Dergisi*, C 3, S 4, s. 67.

920 Sürmeli, agm., s. 67.

921 *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1919-1923)*, Ankara 1994, C 1, s. 169.

922 Rıdvan Akın, "İttihat ve Terakki Hükûmetlerinin Divan-ı Harb-i Örfide Yargılanması ve Malta Sürgünleri (1918-1921)", *Galatasaray Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2014/1, s. 99; Cengiz Çetintaş, *TBMM Tutanaklarında Kurtuluş Savaşı: Malta Sürgünleri ve İngiliz Esirleri*, 2018, s. 8.

larda bulunarak baskıyı arttırmışlardı.⁹²³ 16 Ağustos'ta, Lord Rawlinson Lord Curzon ile bizzat görüşmüş, kardeşi için kaygılandıklarını, Mustafa Kemal Paşa'nın Malta'daki Türkleri kurtarmak için çok istekli olduğunu, bu sebeple mübadeleye sıcak bakacağını belirtmişti.⁹²⁴ Curzon, çözüm için çabaladıklarını söyleyip Lord Rawlinson'u savmıştı. Çünkü Dış işleri ve siyasi çevreler, Ankara ile muhatap olmamakta, Malta sürgünlerini hedeflerine ulaşmak için koz olarak kullanmakta ısrarcıydılar. Yine de Curzon, 20 Ağustos 1920'de, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine mübadele konusundaki görüşlerini soran bir yazı göndermişti.

Mübadele konusu, yani Anadolu'da tutulan İngilizlerle Malta sürgünlerinin takas edilmesi meselesi TBMM'nin gündemine ilk olarak, 1920 Temmuz ayında gelmişti. Erzurum'da tutulmakta olan Yarbay Rawlinson, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya bir mektup yazmıştı. Erzurum'da 4 aydır tutuklu bulunduğu sırada yaşanan gelişmelerden habersiz olmakla birlikte Kuva-yı Milliyecilerden Malta'da tutuklu bulunanların olduğundan haberdar olduğunu, mevcut şartlarda İngiltere'nin bir mübadeleyi kabul edebileceğini, İngiliz hükûmeti ile bu konuda yapılacak görüşmelere aracılık edebileceğini belirtmişti. Karabekir Paşa da mektubu TBMM'ye göndermişti.⁹²⁵

Görüşmelerde Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, bunun bir fırsat olduğunu, Rawlinson üzerinden sonuç alınabileceğini belirtmiş, Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey ise Dışişleri Bakanlığının görüşü alınarak karar verilmesini önermişti. 7 Ağustos'ta Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey, Dışişlerinin görüşünü açıklamıştı. Dışişleri, teklifin Malta'daki vatan evlatlarının kurtarılması için kabul edilebileceği, ancak bu konuda İngiliz hükûmetinin tavrının önemli olduğunu söylemiş, İslam âlemine karşı hakaret teşkil eden davranışlarıyla dikkat çeken İngiliz hükûmetine ve hareketlerine meşruiyet kazandıracığı için böyle bir mübadeleye Dışişlerinin sıcak bakmadığını belirtmişti. Rawlinson'a karşılık birkaç Türk'ün salıverileceğini ancak İngilizlerin yeni tutuklamalar yapabileceğini söylemiş, İngilizlere güvenilmediğini de ekleyip, Rawlinson elde tutularak daha fazla taviz koparılması, başka pazarlıklarda kullanılması⁹²⁶ tavsiyesinde bulunmuştu. Bu görüş, TBMM tarafından da kabul edilmişti. Bir mübadele olacaksa da "tüme tüm" esasında olmalıydı.

Londra'da ise Savunma Bakanlığı, 16 Ekim 1920'de, Dışişlerine Rawlinson ve diğer esirlerin kurtarılması için ne yapıldığını sormuştu. Curzon da 25 Ekim'de, kurtarılması için çalışıldığını, ancak Mustafa Kemal Paşa ile diyalog kurmanın zor olduğunu, İngiliz rehinelere karşılık Malta sürgünlerinin

923 Sürmeli, agm., s. 65.

924 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 330.

925 **TBMM ZC**, 18 Temmuz 1920, I. Dönem, C I, s. 11.

926 **TBMM ZC**, 7 Ağustos 1920, I. Dönem., C II, s. 14.

bırakılmayacağını bildirmişti. Bu cevaba rağmen İngiliz Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığına 10 Kasım'da yeni bir girişimde bulunarak, Malta'daki sürgünlerin sayısının azaltılmasının, yeni sürgünler yapılmamasının, barındırma ve maliyet bakımından gerekli olduğunu⁹²⁷ bildirmişti.

Londra'da siyasi çevrelerde bu hava hâkimken, İstanbul'daki Yüksek Komiserlik Ankara ile bir diyalog kapısı açmak için girişimlerde bulunmuştu. 1920 sonlarında Tefrik Paşa hükûmeti Ankara ile bir uzlaşma yolu aramış, Anadolu'ya Ahmet İzzet Paşa heyetini göndermişti. Yüksek Komiser Rumbold da Ankara'nın elindeki İngilizleri kurtarabilmek için bu girişimden faydalanmayı düşünmüş, Ahmet İzzet Paşa'dan bu konuda elinden geleni yapmasını istemişti. Rumbold'a göre, Ankara elindeki İngilizleri bırakırsa itibar kazanacaktı.⁹²⁸ Malta sürgünlerinden hiç bahsetmemişti ama Ahmet İzzet Paşa da⁹²⁹ İngilizler konusunu muhataplarına açamamıştı.

1920 yaz aylarından itibaren başlayan konuyla ilgili girişimler, Ankara-Londra diyalogunu başlatamamıştı. Sevr Antlaşması'nın kabulünü sağlamak için Malta'daki Türklerin bir kısmının Anadolu'ya gitmemek kaydıyla serbest bırakılacağı teklifi de, tutsak değişimi konusunda "tüme tüm" ü savunan Ankara'yı kararlılığından caydıramamıştı.

Konuyu sürüncemede bırakan İngiltere, Sevr şartlarının belirlenmesinden sonra bu konuyu Ankara'ya Sevr'i kabul ettirmek için bir pazarlık konusu yapmaya çalışmıştı. 3 Aralık 1920'de Anadolu'ya gönderilen Ahmet İzzet Paşa heyeti de bir gelişme sağlayamamıştı. Konu ancak Londra Konferansı sırasında yüz yüze görülebilecekti.

Tarafların masaya oturması kolay olmamıştı. İngiltere Savunma Bakanlığı ve Churchill'in çabaları yaz boyu devam etmişti. Askerî çevrelerin bu çabaları, siyasi çevrelerde itibar görmemişti. Malta sürgünlerinin İstanbul hükûmetinin isteğiyle yapıldığını söyleyen İngiliz hükûmeti, salıverilmeleri durumunda İstanbul hükûmetinin itibar kaybedeceği ve Sevr'i imzalamayacağını, Kemalistlerin ise durumu bir zafer kazandıkları şeklinde değerlendireceklerini ileri sürmüştü.

İngiliz siyasetçileri mübadele konusunu savsaklamaya çalışırken, Malta'daki sürgünlerden Tahir Cevdet Bey ve Acenta Mustafa (Tüccar Mustafa Kırzade) kaçmayı ve izlerini kaybettirmeyi başarmışlardı.⁹³⁰ Malta Valisi H.

927 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 337-338.

928 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 338.

929 3 Aralık'ta İstanbul'dan hareket eden heyet, 5 Aralık'ta Bilecik istasyonunda Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş, heyettekiler emrivaki yapılarak Ankara'ya götürülmüşler ve Millî Mücadele'ye katıldıkları ilan edilmişti. Bir ay kadar sonra siyasete karışmamaları şartıyla serbest bırakılmışlardı. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C III, İstanbul 1919, s. 188-189.

930 Sürmeli, agm., s. 67.

Plumer, olayı 14 Aralık günü İngiliz yetkililere bildirmişti. Bu olay, İngilizleri telaşlandırmış, bir güvenlik sorunu ile karşı karşıya olduklarını hissettirmişti.

Sevr Antlaşması imzalanmış ancak uygulanamamış, Millî Mücadele'nin gelişmesini de önleyememişlerdi. İngilizler Malta'daki sürgünlere isnat ettikleri suçlarla ilgili yeterli delil toplayamamış, yargılama konusunda da somut bir ilerleme sağlayamamışlardı.⁹³¹ İngiliz esirlerin ailelerinin baskısı ve I. İnönü zaferi (10 Ocak 1921) İngiltere'yi mübadele konusunda uzlaşmacı adım atmaya ve Ankara ile temas kurmaya zorlamıştı. Ankara hükûmeti Londra Konferansı'na davet edilmişti.

4.6.3. Londra Konferansı'nda Mübadele

Londra Konferansı'na davet edilen Ankara hükûmeti, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında oluşturduğu heyeti Londra'ya göndermişti. Türk ve İngiliz esirlerin mübadelesi meselesinin gündeme geleceği de taraflarca ön görülmüştü. Beklenildiği gibi, esirlerin mübadelesi konusundaki ilk resmî Türk-İngiliz görüşmesi de bu konferans sırasında gerçekleşmişti. 16 Mart 1921 tarihinde de iki taraf temsilcileri arasında mübadele anlaşması imzalanmıştı.⁹³²

Konferans öncesinde, İngiliz Savunma Bakanlığı, 17 Ocak 1921 tarihli yazısıyla Dışişlerinden mübadelenin uygulanmasını istemiş, Avam Kamarası üyelerinden Yarbay Walter Guinness de Malta sürgünleri konusunun İngiliz çıkarlarına zarar verdiğini dile getirmişti. Konu, 17 Şubat'ta İngiliz parlamentosunda görüşülmüş, bazı parlamenterler İngiliz siyasetini eleştirmişler, İngilizlere yakın duranların bile neden hâlâ sürgün durumda olduğunu sormuşlardı.⁹³³ Hükûmet sözcüsü Harmsworth, bu konunun Türk barış antlaşmasının bir parçası olduğunu söylemişti.⁹³⁴ İngiltere, sürgünleri istediği şartlarda bir anlaşmayı kabul ettirebilmek için koz olarak kullanıyordu. Bunları tutuklayıp sürgüne gönderirken de bir sindirme hareketi olarak düşünmüştü. Londra'da toplanacak konferansta, sürgünlerin durumunun İngilizlerin pa-

931 Malta sürgünlerinin yargılanması konusunda Kraliyet Başsavcılığı, sürgünlerden yalnızca İngiliz esirlere kötü davrananların yargılanabileceği görüşünü sunmuş, bu kapsamda 8 sürgün Türk olduğunu bildirmişti. Akın, agm., s. 97. Uluç Gürkan, "Malta Yargılaması, Malta'yı Sulandırmak", **Milliyet**, 22 Nisan 2014.

932 Anlaşmayı Türk tarafı adına Ankara hükûmeti temsilcisi Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, İngiltere adına da Dış işleri yetkilisi Robert Vansittard imzalamıştı. Gotthard Jaescke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara 1986, s. 188-189.

933 İngiliz Parlamentosunda bazı parlamenterler mübadelenin bir an önce yapılması konusunda hükûmeti baskı altına almaya çalışmışlardı. Konuyla ilgili bir rapor üzerinden, bir tek İngiliz esirin bir gemi dolusu Türk'e degeceği yönünde yaklaşımlar dillendirilmişti. Varteks Yeghiayan, **Malta Belgeleri**, İstanbul 2007, s. 106.

934 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 347.

zarlık gücünü arttıracacağı düşünölmüştü.

İngiliz askerî ve siyasi çevreleri ile İstanbul'daki temsilcileri Konferans öncesinde Malta sürgünleri ile ilgili hazırlıklar ve tasnifler yapmışlardı. Değişik makamların farklı tasniflerine rağmen İngilizler, Malta'daki Türklere 20 kadarının salıverilebileceği noktasında birleşmişlerdi.

Konferans öncesinde İstanbul hükümeti de kendince hazırlıklar yapmış, 3 Şubat 1921 tarihinde İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliğinden Malta'da bulunan sürgünlerin tam listesini istemişti. Verilen sürgün listesinde 109 kişi vardı. Ankara'nın elinde de 22 İngiliz tutsak vardı.⁹³⁵ Bu, Ankara için alınan bir liste olmalıydı. Çünkü sürgünler işini Ankara üstlenmişti.

21 Şubat'ta toplanan Konferans sırasında İngiltere, elinde bulunan bütün kozlarını oynamaya çalıştı. Sürgünler konusundan başka, Yunan ordusunun Anadolu'daki durumu ve Türk politikası hakkında bilgiler de toplanmıştı. 2 Mart 1921 tarihinde İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhından (General Harington) Askerî İstihbarat Başkanlığına gönderilen şifre tel ile Londra bilgilendirilmişti. Telde; İngiliz casus örgütü Black Jumbo'nun ele geçirdiği gizli Türk şifresi hakkında bilgi verilmiş, Mustafa Kemal'in Bekir Sami Bey'e, tutsakların değiş tokuşunun barış antlaşmasının imzalanmasından sonra yapılacağı konusunda talimat verdiği bildirilmişti.⁹³⁶

7 Mart 1921'de, Malta sürgünleri konusunda ilk oturum yapılmıştı. Ankara'yı Dış işleri Bakanı Bekir Sami Bey, İstanbul'u Londra temsilcisi Mustafa Reşit Paşa temsil etmişti. İngiltere'nin temsilcileri ise Dışişlerinden R.C. Lindsay, D.G. Osbourne ve W.S. Edmonds olmuşlardı. İngilizlerin tasarısında Anadolu'da tutsak olan 21 İngiliz'e karşı Malta sürgünlerinden bazılarının bırakılmasını öngörmüşlerdi. Malta sürgünlerini iki kısma ayırmışlardı. Bir bölüm salıverilecekti. Diğer grup ise savaş suçlusu sayıldıkları için yargılanmaları için ellerinde tutulacaktı. Bekir Sami Bey ise Ankara'dan "tüme tüm" esasında bir mübadele yapılması talimatı gereğince, sürgünlerin tümünün serbest bırakılmasını istemişti. Sınıflandırmayı kabul etmemişti. Sürgünler içinde suçlular varsa bile Türk mahkemelerinde yargılanmaları gerektiğini savunmuş ve bunların da Ankara'ya teslim edilmelerini istemişti.⁹³⁷ İlk görüşme başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

İngilizler Bekir Sami Bey'in heyeti içinde kendi şartlarına uygun bir anlaşma yapma taraftarlarının bulunduğunu keşfederek bu konuda ısrarlı davranmıştı. 11 Mart tarihli oturumda, Bekir Sami Bey "tüme tüm" esastan vazgeçmiş, Ankara'nın talimatına rağmen inisiyatif olarak bazı sürgünlerin Malta'da kalmasına razı olmuştu. Ancak bunların sayısını azaltmaya çalış-

935 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 345.

936 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Ankara 1979, C III, s. 202.

937 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 349.

mış, İngilizlerin bırakmak istemedikleri 27 kişinin daha mübadeleye dâhil edilmesini istemişti. İngilizler bu 27 kişiden 17'sini serbest bırakmayı kabul etmişti. Cemal Paşa, Yakup Şevki Paşa, Cevat Paşa ve Albay Şevket Bey'i de Türkiye'ye dönmeleri şartıyla serbest bırakmayı kabul etmişlerdi.⁹³⁸ Bunların Türkiye'ye dönmeleri durumunda Millî Mücadele'ye katılmalarından korkan İngilizler böyle bir tedbir almışlardı.

Bu şartlarda, 16 Mart 1921 günü anlaşma imzalanmış, ancak Bekir Sami Bey yetkisini aşmış, Ankara'nın talimatına uymamıştı. Anlaşmanın şartları şunlardı;

1-Kendi isteklerine aykırı olarak Türkiye'de alıkonulan Britanya savaş tutsaklarıyla öteki Britanya yurttaşları, ya da Britanya kuvvetleri üyeleri hemen salıverilip İstanbul'a gönderileceklerdir. Bunların taşınmaları Türk makamlarınca yapılacak, masrafları karşılanacaktır.

2-Şu sırada Britanya makamlarının elinde bulunan Türk savaş tutsaklarıyla sivil sürgünlerin yurtlarına geri gönderilmesine hemen başlanacak, elden geldiği kadar hızla devam edilecektir. Bu madde savaş suçlusu sayılanlara uygulanmayacaktır. Britanya hükûmeti barışın kurulmasına kadar gerekli gördüğü bazı sürgünlerin İstanbul'a gelmemesini isteyebilir. Buna aykırı davranışları tutuklayıp hapsedebilir.

3-Bu anlaşma imzalandığı tarihte yürürlüğe girecek, elden geldiği kadar ivedilikle uygulanacaktır.⁹³⁹

Antlaşmaya bu maddelerden başka tutsakların listesi ve durumları ek olarak konulmuştu. Ayrıca İngilizler, mübadele edilecek 22 kişilik İngilizlere 7 kişi daha eklemiştir.

Antlaşmanın uygulanması kararlaştırıldığı gibi hemen gerçekleşmedi. Hatta TBMM anlaşmayı onaylamadığı gibi Bekir Sami Bey, yetkilerini aşır, "tüme tüm" esasına uymayan bu anlaşmayı imzaladığı, hükûmetin talimatı dışına çıkıp, kişisel tasarrufla bulunduğu gerekçesiyle sert eleştirilere maruz bırakılarak istifaya zorlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa da konuyla ilgili bir açıklama yapmış, "tüme tüm" esasında mübadeleyi kabul ettiklerini ancak İngilizlerin bir kısım vatandaşımızı yargılamak üzere mübadele dışında tuttuğunu, egemenlik haklarımızla uyuşmayan bu durumun kabul edilmeyeceğini söylemişti.⁹⁴⁰ Bekir Sami Bey'in istifası İngilizleri muhatapsız bırakmış, Ankara hükûmeti anlaşmayı geçersiz saymıştı.

938 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 349-350.

939 İngilizlerin mübadele kapsamı dışında tuttukları Sürgünler, "savaş halinin sürdüğü müddetçe, 1 Ağustos 1914 tarihi itibarıyla Osmanlı topraklarında işlenen savaş suçu ve adam öldürmelerden sanık olanlar" ifadesiyle tanımlanmıştı. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C III, s. 364.

940 Atatürk, **Nutuk**, C II, s. 186.

Londra'da anlaşmanın imzalandığı sıralarda, Erzurum'da tutsak bulunan Rawlinson ve ekibi de Erzurum'dan Trabzon'a yola çıkarılmıştı.⁹⁴¹ Rawlinson'un Trabzon'a gönderilmesi, Türk tarafının bütün sürgünlerin serbest bırakılacağı bir anlaşma yapıldığına inanmış olmasıydı. Londra'da imzalanan anlaşmanın muhtevası tam olarak öğrenilmeden bu tür hazırlıklara girişilmişti.⁹⁴²

General Harington, 26 Mart'ta İngiltere Savunma Bakanlığını uyararak, bu anlaşmayı Mustafa Kemal'in uygulamayacağını, ellerini çabuk tutmalarını gerektiğini, İngiliz tutsakların bir Karadeniz limanında toplanmasını bildirmiştir.⁹⁴³ Nitekim 28 Mart'ta Erzurum'dan yola çıkarılan Rawlinson ve ekibi, 17 Nisan'a kadar Trabzon'da tutulup tekrar Erzurum'a götürülmüştür. Rawlinson da Hatıratında, Rauf Bey ve benzer Türklerin Malta'da tutulduğu sürece kendilerinin serbest bırakılmayacağını fark ettiğini belirtmiştir.⁹⁴⁴

İstanbul'daki İngiliz yetkililer, Malta'daki Türk sürgünlerin serbest bırakılmamasını Londra'ya bildirmişlerdi. Yunan taarruzunun sonucunu görmek istemişlerdi. Londra'da yapılan anlaşmanın Ankara'da tanınmadığını henüz bilmiyor olsalar da, hoş karşılanmadığını öğrenmiş olmalıydılar. Yunanlılar İnönü'de ikinci kez yenilip, İkinci İnönü zaferi kazanıldıktan sonra General Harington ve Yüksek Komiser Rumbold, 6 Nisan 1921 tarihinde Londra'ya, Malta'daki sürgünlerden salıverilmesi kararlaştırılan 40 Türk'ün serbest bırakılmasını bildirmişlerdi. 29 Nisan'da, 3 kişi daha önce serbest bırakılmış olduğu için, 37 kişi İngilizlerce serbest bırakılmıştı.⁹⁴⁵ Bunlardan 21 kişi, 19 Mayıs 1921 tarihinde İstanbul'a gelmiş, Kars İslam Şûrası üyesi 9 kişi de ertesi gün Batum'a gitmişlerdi.⁹⁴⁶

İngilizler, salıverdikleri 40 Türk'e karşılık Ankara'nın elindeki İngilizlerin bırakılmasını bekliyordu. Bu konuda Londra ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğinden sıkça talepler olmuş, kendilerinin sözlerinde durduğunu, Türk tarafının da anlaşma gereğince elindeki İngilizleri serbest bırakacağına

941 A. Rawlinson, *Adventures In The Near East*, London 1923, s. 317.

942 Ankara ile Londra'daki heyeti arasında çok seri ve sağlıklı iletişim sağlanmadığı, TBMM'nin 17 Mart 1921 tarihli gizli oturumundaki konuşmacıların beyanlarından da anlaşılmaktadır. Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmaların mahiyeti ile ilgili beyanlar çok net olmamakla birlikte, Misak-ı Millî hedeflerine uymadığı hususunda imalar da beyanlarda yer almıştır. **TBMM ZC**, 17 Mart 1921, C 9, s. 132-133.

943 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C III, s. 270.

944 Rawlinson, *age.*, s. 328.

945 Mesut Çapa, "Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler", **Atatürk Yolu**, Yıl: 2, S 3, Ankara 1989, s. 401. Önceden bırakılan 3 kişi, Şeref Bey, Mithat Bey, Faik Bey idiler. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 368.

946 **İleri**, 20, 21 Mayıs 1921.

inandıklarını ifade etmişler⁹⁴⁷ ama olumlu bir cevap alamamışlardı. İngilizler Türk tarafından bir adım atılmadığı için 64 kişilik listeden ellerinde kalan 24 Türk'ü serbest bırakmayacaklarını açıklamışlardı.

Gerginliği arttıran başka bir etken de Mustafa Sagir olayı olmuştu.⁹⁴⁸ İngilizler adına casusluk yaptığı tespit edilerek tutuklanan ve 1 Mayıs'ta Ankara'da yargılanmaya başlanan Mustafa Sagir de İngilizler tarafından mübadeleye dâhil edilmek istenmiş,⁹⁴⁹ Mustafa Sagir, yargılanması sonucunda idama mahkûm edilerek infaz edilmişti.

1921 yılı Mayıs ayının 28'inde, Mübadele konusu TBMM'de görüşülmüştü. Edirne milletvekilleri Faik ve Şeref Beylerin, İngilizlerin haksız işgal ve mezalimlerinden bahseden, Malta'da tutulan insanların devlet kademelerinde üst düzey görev yapmış vatansever olduklarını belirtilen ve TBMM hükûmetinin bunların kurtarılması için girişimde bulunmasını isteyen önergesi görüşülmüş, Rawlinson gibi İngilizlerin Türkler teslim edilmedikçe bırakılmaması istenmişti. Konya Milletvekili Vehbi Bey, memleketi bu hale getirenlerden de insanlar bulunduğunu ifade ederek sürgünlerin kurtarılması konusunda en azından seçici davranılmasını ima etmişti. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey ise bir kısım sürgünler bırakılmışken diğerlerinin hangi sebeplerle tutulduğunu sormuş, önerge hükûmete sevk edilmişti. Malta'daki memurların verilmesi gibi bir yaklaşım da dillendirilmişti.⁹⁵⁰

Ankara hükûmeti, anlaşmayı kabul etmemesine ve yaşanan gerginliğe rağmen, 1921 Haziran ayı başında İngiliz Yüksek Komiserliğine serbest bırakacağını bildirdiği 12 İngiliz esiri, 4 Temmuz'da, 2'sini Trabzon Limanı'nda ve 10'unu Antalya Limanı'nda İngilizlere teslim etmişti.⁹⁵¹

İngiliz hükûmeti, mübadelenin uygulanmasını sağlamak için Londra'da yaşayan Hint Müslümanları lideri Ağa Han'ı da devreye sokmuş, Ağa Han, 7 Haziran 1921'de İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği üzerinden Ankara hükûmetinin Dışişleri Bakanlığına bir mektup yazmıştı.⁹⁵² TBMM, 27 Haziran tarihli oturumunda, mübadele konusundaki İngiliz girişimlerini görüşmüş, Yusuf Kemal Bey açıklamalar yapmış, Mustafa Sagir'in de mübadeleye tabi tutulmasını istediklerini ve hükûmetin görüşünün "tüme tüm" esasında ısrar etmek olduğunu belirtmişti. Aynı oturumda Mustafa Kemal Paşa'nın

947 İleri, 11 Haziran 1921.

948 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 376; Çapa, agm., s. 401.

949 Cengiz Çetintaş, **TBMM Tutanaklarında Kurtuluş Savaşı: Malta Sürgünler ve İngiliz Esirler**, [byy] 2018, s. 8.

950 **TBMM ZC**, 28 Mayıs 1921, I. Dönem, C 10, s. 19.

951 Atatürk, **Nutuk**, C II, s. 587; M. Cemil, **Lozan**, İstanbul 1933, s. 418.

952 Mektup için bk. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 376.

Ağa Han'a telgraf çekmek için TBMM'den istediği onay da kabul edilmişti.⁹⁵³ Bu telgraf, 7 Haziran'da Ağa Han'ın yazdığı mektuba cevap olmalıdır.

Mübadele konusunda İngilizler tarafından gerçekleştirilen başka bir girişim de İstanbul'daki Müttefik orduları Başkomutanı General Harington'un girişimi olmuştu. Harington, Mustafa Kemal Paşa ile görüşme sağlanması talebiyle Binbaşı Hanry'yi İnebolu'ya göndermiş, Hanry, 13 Haziran'da Refet Bey ile görüşmüştü. Harington bu girişimini hükûmetine de bildirmiş, fakat Lord Curzon, "Kemalistlerin peşinden koşmamak" adına görüşmeye karşı çıkmıştı.⁹⁵⁴ Harington yine de 5 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa'ya görüşmek için yazılı talepte bulunmuş, Mustafa Kemal Paşa görüşme için Misak-ı Millî esaslarının kabul edilmesini şart koşmuştu.⁹⁵⁵ Bazı görüş ayrılıkları ve Londra'nın olumsuz tavrı yüzünden Mustafa Kemal Paşa Harington görüşmesi sağlanamamış olsa da, Refet Paşa ile Harington'un temsilcileri arasında, İnebolu'da alt düzeyde gizli olarak görüşmeler yapılmıştı.⁹⁵⁶ Harington, bu girişiminin tamamen Anadolu'daki İngiliz tutsakların serbest bırakılmasını sağlamaya yönelik olduğunu belirtmiş, bunun değişik yorumlarla engellenmesinden şikâyet etmişti. İstanbul'daki Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey Ankara ile Harington arasında ara bulucu rolünü üstlenmişti. Haziran-Temmuz ayları boyunca sürdürülen diplomasiiden sonuç alınamamıştı.⁹⁵⁷

1921 Ağustos ayında da bir dizi yazışmalar yapılmış, konunun halli için uğraşılmıştı. 1 Ağustos'ta Hariciye Nazırı İzzet Paşa da Rumbold'a mübadelede ölçü "tüme tüm" olmalıdır cevabını vermişti.⁹⁵⁸ 8 Ağustos'ta ise İngilizler, Mustafa Kemal'in ne istediği konusunda, Anadolu'da tutuklu bulunup salıverilen Teğmen Bowring'in ağzından şu bilgileri aktarmışlardı; Mustafa Kemal Paşa, Malta'da sürgün bulunan Ali İhsan Paşa'nın ve birkaç sürgünün daha kurtarılmasına özellikle önem veriyordu.⁹⁵⁹ Aynı dönemlerde, Rawlinson da Trabzon'dan Erzurum'a dönerken İstanbul'a yazdığı mektupta, kıyıya gönderilecek İngiliz gemilerince kaçırılmalarını önermişti.

Ankara, Malta'daki Türkler bırakıldıkça elindeki İngilizlerden bazılarını serbest bırakacağını, bütün Türk tutsaklar bırakılmadıkça İngilizlerin hepsi-

953 TBMM GCZ., 27 Haziran 1921, I. Dönem, C 2, s. 90-96.

954 Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 383.

955 Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C II, Ankara 1987, s. 155.

956 A. Rawlinson, *age.*, s. 247. Ayrıca bk. Y. Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara 1973, s. 96, TBMM GCZ, C II, s. 242.

957 Mustafa Kemal-Harington görüşmesi girişimi ile ilgili detaylı bilgi için bk. Rahmi Doğanay, "Kurtuluş Savaşının Diplomatik Bir Cephesi-İnebolu (Mustafa Kemal-Harington Görüşmesi Meselesi)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 11, C 6, S 21, Mayıs Ankara 1998.

958 Jaescke, *age.*, s. 193.

959 Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C III, s. 586.

ni bırakmayacağını sık sık ve ısrarla vurgulamıştı.⁹⁶⁰

Sakarya Muharebesi öncesi başlayan Yunan taarruzu üzerine yeni bir umuda kapılan İngilizler, Türk zaferi üzerine hayal kırıklığı yaşamışlar ve Ankara nezdinde yeni girişimlerde bulunmuşlardı. Savaşın devam ettiği günlerde, 6 Eylül'de, İngilizlerin çok önemsedikleri ve yargılamak istedikleri 16 sürgün de kaçmayı başarmıştı.⁹⁶¹ Mevcut şartlar, İngilizleri mübadele konusunda yoğun mesai harcamaya yöneltmişti.

4.6.4. İstanbul Anlaşması ve Mübadele

Sakarya'da Türk ordusunun kazandığı zafer o zamana kadar Ankara'ya tepeden bakan Londra'yı biraz yumuşamaya zorlamıştı. Ama hâlâ Ankara hükûmeti ile doğrudan ilişkiye girmiyorlar, İstanbul hükûmetini araya sokmaya çalışıyorlardı. Ankara'ya göre kendi politikasına çok daha yakın gördüğü İstanbul'u devre dışı bırakarak küstürmek istemiyordu. Ankara'yı muhatap kabul etmesinin kendisine itibar kaybettirmesi ve İngiltere'nin yenilgisi şeklinde yorumlanmasından korkuyordu. Bu nedenlerle notalarını İstanbul hükûmeti aracılığıyla Ankara'ya ulaştırıyordu.

Sakarya zaferinin kazanılması ve Malta'dan 16 Türk'ün kaçması, İstanbul'daki İngiliz yetkililerinin Malta sürgünlerinin serbest bırakılması konusunda Londra'yı uyarmalarını sağlamıştı. Müttefik orduları Başkomutanı General Harington 14 Eylül'de, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold da 15 Eylül'de, 8 kişi dışında bütün Malta sürgünlerinin serbest bırakılmasını önermişlerdi. Lord Curzon, 8 Türk'ün yargılanmasından da vazgeçildiğini, Malta'daki bütün esir Türklerin salıverilebileceğini, İstanbul Yüksek Komiserliğine 19 Eylül'de bildirmiş, mübadele için çalışmalara başlanması talimatını vermişti.⁹⁶² İngilizler mübadele konusunda Ankara'nın şartlarını kabul etmeye hazırmış gibi görünse de, Ankara ile doğrudan bir temastan kaçınmıştı.

Harington ve Rumbold, 21 Eylül'de, İstanbul Hükûmeti Hariciye Nazırı İzzet Paşa'dan Ankara hükûmeti ile kendileri arasında mübadele konusunda aracılık etmesini istemişlerdi. Harington'a göre meselenin siyasal bir anlamı da kalmamıştı. 23-24 Eylül günleri İngiliz Yüksek Komiserliği ve Başkomutanlığı İzzet Paşa'ya birer nota daha verip aracılık konusunda taleplerini yenilemişlerdi.⁹⁶³

Başkomutanlık ayrıca kendilerinin Malta sürgünlerini Türkiye'ye getirmek için gemi aradıklarını, İngilizler için ne yapıldığını sormuştu. Rumbold

960 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C II, s. 373-374

961 Sürmeli, agm., s. 71; Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 390.

962 Çapa, agm., s. 403; Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 390.

963 Sürmeli, agm., s. 71.

ise mübadele edilecek İngiliz tutsaklara Söke’de bulunan üç kişinin de eklenmesini istemişti. İzzet Paşa, bu notaları İstanbul’daki Ankara hükûmeti temsilcisi Hamit Bey’e iletmış, Ankara hükûmeti İstanbul hükûmetinin aracılığıyla kabul etmemiş, Hamit Bey ile görüşülmesini kendisinin yetkili olduğunu bildirmişti. Hamit Bey’in mübadele konusunda yetkili kılındığı Rumbold’a da bildirilmişti.⁹⁶⁴

TBMM, 29 Eylül’de yaptığı gizli oturumda mübadele meselesini görüşmüştü. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey o zamana kadar mübadele ilgili gelişmeleri anlatmış, İngilizlerin İzzet Paşa aracılığıyla ilettikleri teklif hakkında bilgi vermişti. İngilizlerin bırakmak istemedikleri 8 kişi için ısrarcı olmalarının 51 kişinin kurtulmasını tehlikeye düşüreceğini, hükûmetin ısrarda direneceğini ancak irtibatın kopmasını göze almayacağını açıklamıştı. İnebolu’da İngilizlerle gizli görüşmeler yapan Refet Paşa’nın, mübadelenin süratle yapılmasının siyasi çıkarlarımıza uygun olduğunu belirttiği rapor tartışılmış,⁹⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa da aynı kanaatte olduğunu belirtmiş, ekim ayı ortalarında mübadelenin gerçekleşebileceğini söylemişti.

Rumbold ile Hamit Bey, görüşmelere 29 Eylül’de başlamışlardı. Hamit Bey, Anadolu’daki İngilizlere karşılık, Malta’daki 75 Türk’ün salıverilmesi yolundaki dolaylı teklifin Ankara hükûmeti tarafından kabul edildiğini, yargılanması gerekenler varsa Türk mahkemelerinde yargılanacaklarını bildirmişti. 1 Ekim 1921 günü yapılan toplantıda da Rumbold, bütün sürgünlerin geri verileceğini açıklamıştı. 5 Ekim tarihli *Times* gazetesi, Britanya hükûmetinin Malta’da tutulan 51 Türkün Anadolu’da tutsak bulunan 17 İngiliz vatandaşıyla değiştirilmesine karar verdiği haberini yayınlamıştı.⁹⁶⁶

Mübadelenin teknik ve mali şartları ve uygulama şekli ile ilgili teferuatların belirlenmesi için görüşmeler sonrasında, 23 Ekim 1921 tarihinde Hamit Bey TBMM adına imzaladığı belgeyi Rumbold’a göndermişti. Mektupta; Anadolu’daki her cins İngiliz esirlerinin, Malta’daki her sınıf Osmanlı esirleriyle “tüme tüm” esasına göre 1, 10 ve 21 Ekim tarihli notalarda belirtilen şartlarla, İngiliz Yüksek Komiserinin 4 Ekim’de kendisine verdiği mektuptaki şartlara uygun olarak değiştirilmesini TBMM hükûmeti adına kabul ettiğini bildirmişti.⁹⁶⁷ Böylece mübadele Antlaşması, 23 Ekim 1921 tarihinde İngiltere adına Yüksek Komiser Rumbold, TBMM hükûmeti adına da Hamit Bey tarafından imzalanmıştı.

Mübadele 30 Ekim 1921 tarihinde İnebolu’da yapılacaktı. İngilizler bütün Türk sürgünleri İnebolu’ya getirmeye razı olmuşlardı. Hamit Bey bütün

964 Çapa, agm., s. 401.

965 TBMM GCZ., 29 Eylül 1921, I. Dönem, C 2, s. 258-261.

966 G. Jaescke, *age.*, s. 193.

967 Özdemir, agm., s. 2; Çapa, agm., s. 404; Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 395.

İngiliz tutsakların İnebolu'ya getirilmelerinin zaman alacağını, Söke'de bulunan üç İngiliz'in İzmir'e ya da Antalya'ya yollanmasını, Erzurum'da bulunan Rawlinson ve arkadaşlarının da Trabzon Limanı'nda teslim edilmesini önermişti. İngiliz listelerinde adı bulunmayan İngiliz tutsakların da ilerde bulunmaları halinde teslim edileceğini bildirmişti.⁹⁶⁸

Bu aşamada artık mübadele konusunun çözüme bağlanacağına kanaat getiren Ankara, Anadolu'daki İngiliz esirlerini daha anlaşma imzalanmadan, mübadele noktalarına sevk etmeye başlamıştı. Yüzbaşı Champbell 12 Ekim'de Kayseri'den İnebolu'ya, 5 Ekim'de Erzurum'dan yola çıkarılan Rawlinson ve ekibi de 14 Ekim'de Trabzon'a getirilmişti. Diyarbakır'daki birkaç Hintli mülteci sayılmış, Türkiye'ye sığınmışlardı.⁹⁶⁹ Rawlinson ve grubu, Trabzon'da İngilizlere teslim edilecekti. Mübadele tarihi olarak belirlenen 30 Ekim'de Somme zırhlısı ile Trabzon'dan alınana kadar burada kalmışlardı.⁹⁷⁰ İngilizlere teslim edilmesi planlanan 18 kişi de Zonguldak'ta teslim edilecekti.

Malta sürgünleri de, 25 Ekim 1921 tarihinde Chrysanthemum ve Montenol adlı gemilerle Malta'dan yola çıkarılmışlardı. Bunların sayısı 59'du. Chrysanthemum'da 17 Montenol'da 42 kişi yolculuk yapmıştı. Gemiler, 30 Ekim sabah vakti İstanbul'a gelmiş, Haydarpaşa Limanı'na demir atmışlardı. Sürgünlere teveccüh coşkulu olmuş, gemilerin etrafı kayıklar, motorlar, hatta vapurlarla dolmuştu. Yakınlarıyla görüşmelerine izin verilmemiş, yalnızca Hamit Bey ve Anadolu Ajansı muhabiri Sırrı Bey'in gemilere çıkmasına izin verilmişti.⁹⁷¹ Gemiler, aynı gün ikindi vakti İnebolu'ya hareket etmişlerdi.

İngilizlerin talebi üzerine, Malta'daki sürgün Türkleri getirecek olan gemilerin seyr-ü seferi ve İnebolu ve Trabzon limanlarının güvenliği konusunda Türk makamlarınca güvence verilmişti.⁹⁷²

Bir taraftan tutsakları kıyıya götüren Ankara hükûmeti, diğer taraftan mübadele için seçilen İnebolu'daki yetkililerle irtibata geçmiş, yetkilileri uyarılmıştı. Millî Savunma Bakanlığı, İnebolu İrtibat Subaylığını, 26 Ekim 1921 tarihinde gönderdiği telgrafla gerekli hazırlıkların yapılması konusunda uyarılmıştı.⁹⁷³ Aynı gün, konu ile ilgili olarak İnebolu İrtibat Subaylığı Savunma Bakanlığından, mübadelenin hangi şartlarda yapılacağı konusunda bilgi istemişti. Ayrıca gelen İngiliz heyetinin karaya çıkmak istemeleri durumunda ne yapılacağını, bunların ikametinin ve ağırlanmasının hangi kaynaktan sağ-

968 Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C II, İstanbul 1981, s. 658.

969 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 394.

970 Rawlinson, **age.**, s.347-348.

971 Karşılımlarla ilgili bk. **İkdam**, 31 Ekim 1921. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz (1888-1922)**, C I, İstanbul 1997, s. 658-659.

972 **ATASE**, K 1389, D 173, F 13-30.

973 **ATASE**, K 1389, D 4, F 13-7.

lanacağına sormuştu. Hava şartlarının bozuk olması durumunda, mübadele heyeti limanda uzun süre kalırsa, İstanbul'dan gelecek askerî malzemenin bunların gözü önünde indirilemeyeceğini de belirtmişti.⁹⁷⁴

Daha sonra İngilizlere teslim edilecek İngiliz tutsakları; Trabzon'daki Yarbay Rawlinson ve üç arkadaşı ile Zonguldak'taki 18 kişiden başka, İnebolu'daki Yüzbaşı Chambell olmak üzere 24 kişi olarak belirlenmiş ve İnebolu'ya gönderilmişti. İngilizlerden teslim alınacak Türkler ise tahminen 13 mebus, 12 mülki memur, 25 asker olmak üzere toplam 59 kişiydi.⁹⁷⁵

28 Ekim günü, Millî Savunma Bakanı Refet Bey, Trabzon, İnebolu, Zonguldak Fırka Kumandanlıklarını mübadelenin uygulanma şekli hakkında bilgilendirmişti. 30 Ekim'de Trabzon ve Zonguldak'a hareket edecek birer destroyer oralardaki İngiliz esirlerini İnebolu'ya getirecekti. 31 Ekim'de Malta'dan gelen gemilerle İnebolu'da buluşacaklar, önce Türk esirleri teslim alınarak karaya çıkarılacak, sonra Yüzbaşı Campbell ve 2 sivil İngiliz esiri teslim edilecekti. Bu gemiler limanda olduğu sürece limana askerî eşya çıkarılmayacaktı. İngiliz esirleri teslim edilinceye kadar iskân, ikmâl ve iaşeleri karşılanacaktı. Türk esirlerin karaya çıkarılması, iaşe ve iskânları da Savunma Bakanlığı tarafından karşılanacaktı. Ordu mensuplarına masraflarına karşılık birer maaş verilecekti. Sivil memur ve mebuslar için ilgili bakanlıklarca alınacak kararlar beklenecek, askerler Anadolu'da istedikleri yere gidebilecekler, ancak bu konudaki emri bekleyeceklerdi. Her birine harcırah ödenecekti.⁹⁷⁶

Mübadele için taraflar heyetlerini de oluşturmuşlardı. 26 Ekim'de Hamit Bey İnebolu'ya gelerek İngiliz mübadele heyetinin isimlerini Savunma Bakanlığına bildirmişti. İngiliz heyeti, General Franks, Büyükelçilik askerî ataşesi Albay Baird, Yüzbaşı Amstrong, Binbaşı Johnson ve Hintli askerler için Yüzbaşı Chide Han'dan oluşturulmuştu. Türk heyeti ise Hüsnü Paşa başkanlığında Binbaşı Kemal Bey, Savunma Bakanlığının görevlendireceği bir subay, Samsun'dan Rawlinson ile birlikte İnebolu'ya gelecek olan Bahriye Yüzbaşı Rıza Bey'den oluşacaktı. Trabzon'da Deniz Nakliye Kumandanı Fahri Bey, Dr. Nihat Bey, Zonguldak'ta ise Liman Başkanı Selahattin Bey yanlarına verilecek 2 subayla⁹⁷⁷ mübadeleyi gerçekleştireceklerdi.

28 Ekim günü, Trabzon'daki Yarbay Rawlinson ve arkadaşlarını alarak İnebolu'ya getirmek üzere Albay Baird ile Kızılay temsilcisi Macit Bey, Som-

974 ATASE, K 1389, D 4, F 13-16.

975 ATASE, K 1389, D 4, F 13-33.

976 ATASE, K 1389, D 173, F 13-19.

977 Çapa, agm., s. 405. İnebolu'daki Türk heyetinin sonradan 6 kişiye çıkarıldığı anlaşılmaktadır. 30 Ekim 1921 tarihinde Kemal Bey'in bilgi için Ankara'ya gönderdiği listede önceliklere ek olarak Eczacı Yüzbaşı Kemal ve Teğmen Zeki'nin eklendiği görülmektedir. ATASE, K 1389, D 173, F 13-8.

me adlı İngiliz gemisiyle Trabzon'a hareket etmişlerdi. 30 Ekim'de Trabzon'a İngiliz esirleri alarak aynı gün geri dönerek 31 Ekim sabahı İnebolu'ya gelmişlerdi.

Trabzon'da teslimat sırasında bilgi eksikliğinden oluşan bir gecikme de yaşanmıştı. İngilizlerin teslimi ile ilgili detaylar Trabzon Fırka Kumandanlığına ulaşmamış olduğu için Ankara'dan bilgi almak zorunda kalınmış, teslimat gecikmişti. Ankara'dan konuyla ilgili emri alan Fırka Kumandanı Fahri Bey, karaya çıkan Albay Baird ile Macit Bey'e Rawlinson ve 3 askerini teslim etmişti.⁹⁷⁸

İngiliz Mübadele Heyeti, İnebolu'ya gitmek için Centaur adlı savaş gemisi ile 29 Ekim günü İstanbul'dan hareket etmişti. Zonguldak'taki esirler de Centaur ile İnebolu'ya götürülecekti.⁹⁷⁹ Zonguldak'a uğrayan gemi, buradaki hazır bulunan 4 esiri almış, 14 esir hazır olmadıkları için dönüşte alınarak İstanbul'a götürülmeleri kararı verilmişti.⁹⁸⁰ İngiliz Heyeti ve Centaur da 31 Ekim'de İnebolu'ya ulaşmışlardı.

Mübadele için 30 Ekim 1921 günü kararlaştırılmış olmasına rağmen, Malta'dan Türkleri getiren Montenol ve Chrysanthemum gemileri, Trabzon'dan Rawlinson ve arkadaşlarını alan Somme ve İstanbul'dan İngiliz heyetini getiren Centaur, 31 Ekim'de İnebolu'da buluşabilmişlerdi. Hava muhalefeti yüzünden ve mübadele sırasında ortaya çıkan uyumsuzlıktan dolayı da 30 saat kadar bir gecikme olmuştu.

Hava muhalefetine rağmen Centaur'dan gönderilen bir motorla Kızılay temsilcisi Macit Bey, İngiliz heyetinin bulunduğu Centaur'a çıkmıştı.

Teslim edilecek İngilizlerin sayısı üzerinde Macit Bey ile General Franks arasında bir anlaşmazlık çıkmıştı. Generalin elindeki listeye göre, 8 subay, 4 asker, 6 Hintli kendisine teslim edilmeliydi. Ankara'nın elindeki İngiliz esir sayısı, Trabzon'dan alınan Rawlinson ve 3 asker ile İnebolu'da bulunan Yüzbaşı Campbell ile 2 sivilden ibaretti. Macit Bey tekrar karaya çıkarak Hüsnü Paşa'ya durumu iletmış, Hüsnü Paşa da Ankara ile görüşüp, Ankara'nın elinde başka İngiliz esir olmadığı bilgisini almıştı. Dışişleri Bakanlığı, anılan kimselerin ortaya çıkması durumunda daha sonra iade edileceğini de bildirmişti. Macit Bey'in durumu Franks'a bildirmesi üzerine Franks, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a sorması gerektiği cevabını vermişti.⁹⁸¹ İstanbul'dan gelecek haberin beklenecek olması mübadeleyi ertesi

978 "Osmanlı ve İngiliz Üserasının Mübadelesi", **Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası**, 15 Aralık 1921, No: 4, s. 82.

979 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 395, 402.

980 Çapa, agm., s. 407.

981 Sürmeli, agm., s. 80; Rawlinson, age., s. 338. Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e**, İstanbul 1989, s. 85.

güne ertelemişti.

Ertesi gün, Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold, Türklerin elindeki bütün İngiliz esirlerin değiştirilmesi güvencesi sağlanarak Türk esirlerin teslim edilmesini emrini vermişti. Centaur'a çıkan İnebolu Mevki Kumandanı Kemal Bey ile General Franks arasında teslim ve tesellüm tutanakları imzalanarak, Malta sürgünleri İnebolulu kayıkçılar tarafından kıyıya taşınmış, Yüzbaşı Campbell ile 2 sivil İngiliz esir de Centaur'a çıkarılmışlardı.⁹⁸² Nihayet, 1 Kasım 1921 tarihinde mübadele gerçekleşmişti.

Serbest bırakılarak İnebolu'ya çıkan sürgünler, Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'ye teşekkür telgrafları çekmiş, Mustafa Kemal Paşa da "hoş geldiniz" telgrafı ile karşılık vermişti. Teşekkür telgraflarında yer alan ifadelerden en etkilisi, *Ankara hükümeti'nin ve TBMM'nin, evlatlarını düşünme konusunda İstanbul hükümetlerine ders verdiği* cümlesi olmalıydı.⁹⁸³

Malta'dan getirilen 11 Türk, İngiliz gemileri ile İstanbul'a dönmüştü. Bunlar: Süleyman Nazif, Celal Nuri, Aka Gündüz (Enis Avni), Yarbay Adil, Bnb. Burhanettin, Numan Usta, İzmitli Rıfat Hoca, Muammer Bey, Mithat Şükrü, Ahmet Emin idiler. İstanbul'a dönenlerden Ayan üyesi Seyit, Numan Usta, Celal Nuri de TBMM Başkanlığına teşekkür telgrafı çekmişler ve en kısa sürede Ankara'ya döneceklerini bildirmişlerdi.⁹⁸⁴

İnebolu İrtibat Subaylığı gelişmeleri, aynı gün Ankara'ya Millî Savunma Bakanlığına telgrafla şöylece bildirmişti: *Havanın muhalefetine rağmen gemilere gidilerek ilişki kuruldu. Belirtilen şahıslar teslim edildi. 11 Türk İstanbul'a dönmek istedikleri için İnebolu'ya çıkmadılar. Diğerleri salimen İnebolu'ya çıkarak ihtiyaçları ve istirahatleri temin edildi.*⁹⁸⁵

İngilizler ise 2 Kasım'da Zonguldak'taki 10 mübadili alarak İstanbul'a dönmüşlerdi. Kızılay Cemiyeti adına mübadeleye nezaret eden Macit Bey de İstanbul'a dönmüştü.⁹⁸⁶

İngilizlere teslim edilen tutsaklar içinde en önemlisi olarak değerlendirilen Rawlinson da tutsak değişimi konusuna hatıralarında yer vermiş, kendi cenahından olayları şöylece anlatmıştır:

İnebolu'ya varır varmaz Centaur kruvazörü ile işaretle muhabere ettik. Baird de raporunu vermek üzere kruvazöre gitti... Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold bütün Türklerin serbest bırakılmasını fakat buna

982 "Osmanlı ve İngiliz Üserasının Mübadelesi", **Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası**, 15 Aralık 1921, No: 4, s. 83.

983 **TBMM ZC**, 13, 14, 15, 26 Kasım 1921, I. Dönem, C 14, s. 51-52, 205, 28, 338.

984 Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.402-403. Sürmeli, **age.**, s. 80.

985 **ATASE**, K 1389, D 4, F 13/40

986 Çapa, agm., s. 210.

karşılık Türklerin elinde sağ kalan bütün Britanya vatandaşlarının muhakkak alınmasını bildiriyordu. Türklerin elinde 140 kadar Britanyalı ve Hintli esir olduğunu doğrulamış ve makamlara bu adamların bir listesi verilmiş. Bu listeye göz atınca, çoğunun en az bir yıl önce ölmüş olduğunu hatırladım... Türkler değişim için ancak dört esir verebiliyorlardı. Başka esir bulunduğundan katiiyen haberleri olmadığını söylüyorlardı.... General sözünü yerine getirmek için benim yerime kendisi Türklere teslim olmağı ve bütün kafilenin Türk esirleriyle birlikte İstanbul'a hareket etmesini teklif etti... Kabul etmedim. Durumu Yüksek Komisere (İstanbul'a) bildirdi. Rumbold bütün Türklerin serbest bırakılmasını, sağ olan bütün İngilizlerin alınmasını bildirdi... Bütün Türk esirlerin yerli kayıklara bindiğini nefretle gördük. Bunlara karşılık biz, benim kafilemden başka Yüzbaşı Chambell ve Britanya vatandaşı olduklarını iddia eden fakat başka milliyetten oldukları açık iki sivil almıştık.⁹⁸⁷

Malta sürgünleri ile Anadolu'daki, yani Ankara hükûmeti elindeki İngiliz esirlerin değiştirilmesi, bazı insanların hürriyetine kavuşmasından çok daha geniş çaplı ve o derece önemli bir gelişme olmuştu. Tutuklama ve sürgünlerin gerçek sebebi, İngiliz siyasetinin önündeki engellerin temizlenmesiydi. Kurtarılmaları konusu da, Türk milletinin hukukunun korunması yolunda verilen mücadelenin diplomasi cephesinde avantajlar sağlamaktı.

Öncelikle içeride, sürecin başından itibaren, milleti temsil etme yetkisi üzerinden İstanbul-Ankara arasında yaşanan meşruiyet mücadelesinde tevecühün Ankara'ya, TBMM hükûmetine yönelmesinde önemli bir etken olmuştur.

İngilizlerin, Türk makamlarının yargılamakta olduğu bir kısım tutukluyu, yargılamak iddiasıyla, Osmanlı yönetiminin rızasını dikkate almadan alıp Malta'ya götürmesi, devletin egemenlik haklarına keyfi bir müdahale olmuştu. İstanbul yönetimlerinin bunlar karşısındaki tepkisi susmak, hatta kendilerine muhalif olanların bu kapsama alınması için katkı yapmak olmuştu. İstanbul yönetiminin milletin hukukunu koruyamadığı net olarak ortaya çıkmıştı. Tutuklananların ve sürülenlerin çok büyük kısmı da İtilaf ve İstanbul siyasetine karşı istiklal ve bağımsızlığı savunanlardı. TBMM ve hükûmeti Türk esirlerin değişimi konusuyla ısrarla ve inatla ilgilenmiş, Anadolu'daki bir kısım İngiliz'i rehın olarak alıkoymuş, bunları Malta sürgünleri ile mübadele etmeyi başarmıştı.

987 A. Rawlinson, *age.*, s. 355-357.

4.7. Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi*

Sakarya Muharebesi'nin kazanılmasından hemen sonra yeni bir taarruzla Yunanları bu topraklardan atmak için hazırlıklara başlandı. Bu doğrultuda taarruz planları hazırlandı (Sad Planı).⁹⁸⁸ Ancak ordu istenen seviyeye belirlenen sürede gelemeyince plan ertelendi.⁹⁸⁹ Düşmana son darbeyi vurup yurttan atılması ve bunun siyasi, iktisadi ve askerî hazırlıklarının yapılması kısa sürede gerçekleşecek bir durum değildi. Bunun üzerine hazırlıkların geniş çaplı olmasına, toplumun tüm kesimlerinin düşünce ve eylem birliğinin sağlanmasına önem verildi. Mustafa Kemal Paşa yaklaşık bir yıl süren bu hazırlık döneminde 3 unsurun savaşa her yönüyle hazırlanması ile uğraştı: Millet, meclis ve ordu. Paşa bu tür durumlarda İç cephenin sağlam olması gereği üzerinde dururken şöyle diyordu:⁹⁹⁰ *Temel olan 'İç Cephedir'. Bu cephe bütün ülkenin, bütün ulusun meydana getirdiği cephedir. 'Görünürdeki Cephe' doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir; ama bu durum hiçbir zaman bir ülkeyi, bir ulusu yok edemez. Önemli olan ülkeyi temelinden yıkan, ulusu tutsak ettiren iç cephenin düşmesidir.* Paşa, bu sözleri Meclisteki bazı muhalif milletvekillerinin karşıt ve karamsar tutumları dolayısıyla söylemekteydi. Mecliste bazı milletvekilleri, ordunun Sakarya Muharebesi'nden beri kıpırdayamadığını belirtiyor, bir kısmı da bu sözleri alkışlıyordu.⁹⁹¹

Sakarya Muharebesi kazanılmakla beraber, Yunan ordusu bütünüyle yok edilememişti. Bununla birlikte Yunan ordusu geri çekildiği bölgede tutunabilmek için çok güçlü bir savunma hattı oluşturmuştu. Ana vatani düşmandan kurtarmak amacıyla olan Ankara hükümeti, girişeceği harekâta, eksiklikleri giderilmiş, en azından düşmanın imkânlarına yaklaşmış bir orduya sahip olmalıydı. Daha önceki muharebelerde büyük kayıplar veren, silah, araç ve gereçler yönünden eksik olan ordu, bu eksikliklerini tamamlamalıydı.⁹⁹² Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra girişilen takip harekâtının ve muharebenin durduğu 10 Ekim 1921'den 1922 Ağustosuna kadar geçen 10 aylık sürede kurslar, talimler, tatbikat ve manevralarla subaylar, hem kendilerini

* Prof. Dr. Zafer Koşlu, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Öğretim Üyesi, zkoylu@ogu.edu.tr.

988 Ordunun taarruz için hazırladığı plana gizlilik sağlamak için Sandıklı (Afyon)'nın batısında toplanılacağı için Arap harfleriyle Sandıklı'nın baş harfinden esinlenerek "SAD" adı verildi. *ATBD*, Yıl: 64, Ocak 2015, S 134, Belge No: 14.

989 Tansel, *age.*, s. 142; Belen, *age.*, s. 367-369; Erikan, *age.*, s. 285-290.

990 Atatürk, *age.*, s. 853.

991 Atatürk, *age.*, s. 883.

992 *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz*, C 2, 6. Kısım, 2. Kitap, Genkur Basımevi, Ankara 1995, s. 1

hem de askerlerini taarruza hazırladı.⁹⁹³

Genelkurmay Başkanlığı tarafından Batı Cephesi Komutanlığına 15 Ekim 1921 tarihinde taarruz hazırlıklarının en kısa zamanda tamamlanması emri verildi.⁹⁹⁴ Taarruz planının esası 1921 sonbaharında hazırlanan “Sad” planıydı. Aradan geçen uzun zaman içinde arazide yapılan incelemeler, düşman hakkında alınan bilgiler, komutanların etraflıca görüşmeleri sonucunda bazı değişiklikler yapıldı. Muharebeye katılacak kuvvet sayısı 10 tünden 12 tüme çıkarıldı.⁹⁹⁵ Sad harekât planı hava şartlarının uygun olmaması, hazırlıkların tamamlanamaması ve komutanlar arasındaki fikir ayrılıkları yüzünden uygulanmamakla birlikte yapılan değişikliklerle; seferber edilen ordunun hazırlıkları bu plan çerçevesinde son hızla devam etti. Ordunun yiyecek, giyecek, silah ve cephane, mühimmat ihtiyacı giderilmeye çalışıldı.⁹⁹⁶ Batı Cephesi Komutanının üzerinde ısrarla durduğu en önemli noktaların başında askerin giysi ve çarık eksikliğiydi. İsmet Paşa, Genelkurmay'a gönderdiği şifrede⁹⁹⁷, *...Ancak en mühim mesele gayr-i kabil-i mutasavver derecede çıplaklıktır* demektedir. Daha sonra İsmet Paşa ile Beylikköprü'de görüşen Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da durumu Millî Savunma Bakanlığına gönderdiği yazıda askerin çıplaklığı şöyle teyit ediliyordu.⁹⁹⁸ *İsmet Paşa Hazretleriyle Beylikköprü'de mülaki olarak ordunun vaz'iyet-i âtiyesi hakkında görüşüldü. Ordunun çıplaklığı bâis-i endişe verici halde olduğu anlaşıldı.*

Hazırlık dönemi, ülkenin ekonomik durumu ve imkânsızlıklarına bağlı olmakla birlikte, birtakım siyasi huzursuzlukları da beraberinde getirdi. Özellikle Başkomutanlık ve sürenin uzatımı konusu eleştirilere ve tartışmalara neden oldu. Mecliste ortaya çıkan şiddetli muhalefet Mustafa Kemal Paşa'nın İç cephe konusundaki düşüncelerini haklı çıkarmaktaydı. Tüm eleştiri ve tartışmalara rağmen Başkomutanlık süresi ilk olarak 31 Ekim 1921'de, ikinci defa 4 Şubat 1922'de, üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de uzatıldı, 22 Temmuz 1922 tarihinden itibaren de süresiz hale getirildi.⁹⁹⁹

İçeride bu hazırlıklar ve çatışmalar devam ederken İtilaf Devletlerinin yakında “Şark Meselesi Konferansı” toplayacaklarına dair duyumlar gelmeye başladı. Mustafa Kemal Paşa, kazanılan savaşlar ve arkasından yapılan antlaşmaların yurt dışındaki yankılarını ölçmek için Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i nabız yoklamak için Avrupa'ya gönderdi.¹⁰⁰⁰ Yusuf Kemal Bey'in

993 Selek, *age.*, s. 1213.

994 *ATBD.*, Yıl: 64, Ocak 2015, S 134, Belge No: 7.

995 *TİH.*, *Batı Cephesi*, II/6, 2. Kitap, s. 19.

996 *ATBD.*, Yıl: 64, Ocak 2015, S 134, Belge No: 17, 18, 20, 49.

997 *ATBD.*, Yıl: 64, Ocak 2015, S 134, Belge No: 17-1.

998 *ATBD.*, Yıl: 64, Ocak 2015, S 134, Belge No: 17-2.

999 Atatürk, *age.*, s. 871; *TİH.*, *Batı Cephesi*, II/6, 2. Kitap, s. 2.

1000 Tansel, *age.*, s.122.

burada olmasını fırsat bilen İngiltere ve Fransa hükümetleri “Doğu Sorunu”nu halletmek istiyordu. İngiltere hükümeti ise, bir barış konferansı toplanmadan önce Türkiye ile Yunanistan arasında savaşa son veren bir mütareke yapılmasını istiyordu. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ise Lord Curzon ile yaptığı görüşmelerde Yunanlar Anadolu’yu boşaltmadan önce barış görüşmelerine geçilmesinin bir yarar sağlamayacağı fikrini savunmuştu. Fakat İtilaf Devletleri Türkiye ve Yunanistan’a 22 Mart 1922 tarihinde verdikleri nota ile Mütareke şartlarını bildirdi.¹⁰⁰¹ Mütareke, taraflar arasında 10 km’lik bir alan bırakılması, orduların takviye edilmemesi, konumlarının değiştirilmemesi, iki taraf ordularının İtilaf Devletleri komisyonun denetimine tabi olması gibi savaşın durdurulmasına yönelik bir içerik taşımaktaydı.¹⁰⁰² Mütareke Antlaşmasının, Yunanistan’ı açıkça gözetenek hazırlandığı anlaşılıyordu. Nitekim Yunan hükümeti öneri yapılıp yapılmaz bunu kabul ettiğini açıkladı. Ankara daha sağlıklı ve ayrıntılı bir değerlendirme yapmaya çalışırken, Paris Konferansı’nı sürdüren 3 Dışişleri Bakanı, 26 Mart 1922’de barış önerisinde bulundu. İleri sürülen barış önerisine göre, Yunanistan Anadolu’yu tahliye edecek, Trakya’da Tekirdağ Türklerde, Babaeski ve Edirne Yunanlarda kalacak, Doğu’da bir Ermeni yurdu oluşturulacak, Boğazlar silahsızlandırılacak, barışın imzalanmasından sonra İtilaf Kuvvetleri İstanbul’u boşaltacak, Sevr Antlaşması ile 50.000 kişi olarak belirlenen Türk Silahlı Kuvvetlerinin sayısı 85.000’e yükseltilecek. Türk ordusu ücretli askerlerden kurulacak, adli ve iktisadi kapitülasyonlarda değişiklik yapılacaktır.¹⁰⁰³ Ankara hükümeti, her iki notaya 5 Nisan 1922 tarihinde, mütareke teklifini esas itibarıyla kabul ettiklerini, ancak mütareke başlangıcından 15 gün içinde Eskişehir-Kütahya Afyon Hattının, 4 ay içinde de işgal altındaki bütün yerlerin boşaltılmasını istedi. Notaya verilen cevap elbette olumsuzdu.¹⁰⁰⁴

Türk ordusunun ve kurmay heyetinin çok ciddi bir şekilde taarruza hazırlanmış, eksikliklerini tamamlamaya çalıştığı bu süreçte böyle bir teklifin gelmesi tesadüf değildi. İtilaf Devletleri yine emperyalist politikalarını dış politika argümanlarıyla süsleyip sunuyordu. Böylece Türk tarafında barış yapılacak umudu yaratmaya, iç cephede gedikler açmaya, büyük bir ivme kazanmış askerî hareketleri rehavete düşürmeye çalışılmaktaydı. Malta’dan dönen vekillerin ikinci grupla birlikte hareket etmesi, Başkomutanlık Kanunu’nun uzatılma süreçleri TBMM’de ciddi sıkıntılar yaratmıştı. Yaşanan bu olumsuzluklara rağmen, ilan edilen seferberlik ile çoğaltılan askerlerin eğitimine hız verildi. Subay ihtiyacı, İstanbul’dan çeşitli yollarla Anadolu’ya gelenlerle Ankara Talimgâhından yetişenlerden ve köylerinde, kasabalarında

1001 Atatürk, *age.*, s. 864-869; Erikan, *age.*, s. 301-302; Özalp, *age.*, s. 228 (Ateşkes teklifini 23 Mart olarak belirtmektedir).

1002 Selek, *age.*, s. 1187.

1003 Selek, *age.*, s. 1190; Tansel, *age.*, s. 129.

1004 Atatürk, *age.*, s. 871.

oturan savaş görmüş, tecrübeli yedek subaylarla giderilmeye çalışılıyordu. Asker sayısı ilan edilen Seferberlik gereği, o anda silahaltında bulunanların “Bakayası” ve 1315, 1316, 1317 (1899-1900-1901) doğumluların askere alınması ile tamamlandı.¹⁰⁰⁵ Doğu, Güney ve İzmit bölgesinden de Batı Cephesine kuvvetler kaydırıldı. İstiklal Harbi'nin başından beri Batı Cephesinde ilk defa 8.658 subay, 199.283 er bir araya getirilebilmişti. Bunların giyim-kuşam ihtiyaçları yurt içinden, İtalyan ve Fransızlardan temin edilmeye çalışıldı. Orduya yeni katılmış askerler için oluşturulan yedi piyade, bir süvari depo alayı ve bir topçu, bir de makineli tüfek kıtasında eğitimler verildi. Küçük manevralar ve uygulamalar yaptırılmak suretiyle bir taarruz savaşına hazır hale getirilerek Batı Cephesine gönderildi. Ayrıca İstanbul'daki depolardan kaçırılan silahlar Karadeniz yolu ile İnebolu'ya oradan da Çankırı üzerinden Ankara'ya getirildi. Ruslardan alınan 30.000 ton civarında cephan ve mühimmat Anadolu limanlarına taşındı, oradan da Batı Cephesine ulaştırıldı. İsmet Paşa da, I. Dünya Savaşı'ndan kalma 15'lik ağır topu (obüs) Kars Kalesi'nden öküzlerle taşıyarak Batıya getirmeye ve ağır top sayısını arttırmaya çalışılıyordu. Ancak bu durum aylarca sürebilmekteydi.

Savaşa hazırlık için atılacak her adım için paraya gereksinim vardı. Fakat Trakya'dan, İstanbul Bölgesinden ve İzmit-Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar çizgisinin batısında kalan geniş bölgeden asker ve vergi alınamıyordu. Bütün yük Anadolu'nun fakir kısmına ve yaklaşık 7.000.000 insana düşüyordu.¹⁰⁰⁶

1922 ilkbaharında, TBMM'de, birçok milletvekili bir an önce taarruza geçilmesini istiyordu. Onlara göre mademki barış reddedilmişti ve son söz silahlara bırakılmıştı, o halde bir an önce silahlar konuşmalıydı. Derhal taarruza geçilmesini isteyenlere cevap vermek üzere kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa: *Taarruza geçilmesi için önce askerî hazırlığı ikmal etmek lazımdır. Askerî hazırlığın ikmalinde 15.000.000 lira lazımdır* demişti. Oysa o dönemde memur ve subay maaşları bile gecikmeli ödenmekteydi. Böyle bir durumda bu kadar paranın bulunması imkânsızdı. Bir çare olmak üzere, ordu mevcudunun azaltılmasını ileri sürenler oldu. Yeniden kürsüye gelen Başkomutan, *...vardır veya yoktur. Muvaffak olmamız için ordu vardır ve olacaktır* dedi. Paşanın bu yaklaşımı üzerine ülkede gelir artırıcı birtakım tedbirlere başvurulmuş, on gün içinde on kanun çıkarıldı. Bu kanunlarla belli malların üzerindeki vergi yükü artırıldı.¹⁰⁰⁷

1005 Cevdet Kerim İncedayı, **İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, Haz. Muhammet Safi, YKY, İstanbul 2007, s. 167; **TİH., Batı Cephesi**, II/6, 2. Kitap, s. 2; Tansel, **age.**, s. 143.

1006 Selek, **age.**, s. 1189, 1200.

1007 Şeker, çay, kahve, sigara ve sigara kâğıdı, tütün, su ve kara avı vergileri ve konsolosluk harçları vb. arttırıldı. Ayrıca 6 Mayıs, 3 Temmuz, 21 Ağustos 1922 Avans Kanunlarıyla Millî Savunma Bakanlığına para aktarıldı. Müderrisoğlu, **age.**, s. 442-460, 479-482.

Yunan ordusu ise Sakarya'dan çekildikten sonra, Eskişehir-Afyon hattını tutarak savunma muharebesine hazırlanıyordu. Başkomutan Papolas, ilk zamanlardan itibaren Anadolu'nun içlerine akın yapmaya taraftar değildi. Sakarya'da uğranılan yenilgi, sonra tekrar geri çekilme orduyu hem yormuş, hem de yıpratmıştı. Ağır kayıplara uğrayan Yunan ordusunda savaşma isteği en alt seviyelere inmiş bulunuyordu. Üstelik Başkomutanın morali daha da bozuktu ve 1922 Haziran'ında emekliliğini isteyince yerine Hacıanestis tayin edildi. Tarafların kuvvet durumları şöyleydi¹⁰⁰⁸:

	Subay	Er	Tüfek	Hafif Mak.	Ağır Mak.	Top	Kılıç	Uçak	Kamyon	Oto ve Ambulans
Türk	8.658	199.283	100.352	2.025	839	323	5.282	10	198	33
Yunan	6.418	218.205	90.000	3.139	128	450	1.280	50	4.036	1.776

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz kararını daha haziran başlarında verdi. Bu karardan sadece Cephe Komutanı (İsmet Paşa), Genelkurmay Başkanı (Fevzi Paşa) ve Millî Savunma Bakanı Kazım Paşa [Özalp] haberdardı. Fakat bunu kimseye açıklamadan gerekli hazırlıkları sürdürdü. 15 Haziran 1922'de Adapazarı ve İzmit'e yapacağı gezi için Ankara'dan ayrıldı. Amacı Kocaeli Grubunu denetlemek, Annesi Zübeyde Hanım'la buluşmak ve İzmit'te Claude Farrere¹⁰⁰⁹ ile görüşmekti. Mustafa Kemal Paşa, bu görüşme şerefine halka yaptığı konuşmada, ...*Efendiler! Türkiye Halkı asırlardan beri hür ve bağımsız yaşamış ve bağımsızlığı hayati bir gereklilik kabul etmiş bir kavmin kahraman evlatlarıdır. Bu millet bağımsızlık olmadan yaşamamıştır, yaşayamaz ve yaşamayacaktır....*¹⁰¹⁰ sözleriyle tam bağımsızlıktan ödün verilmeyeceği kararlılığını da yineledi.¹⁰¹¹ Ordunun ihtiyaç ve eksiklikleri büyük oranda tamamlanmak üzereydi. Yurt dışındaki genel yaklaşımı görmek ve belki de barış arıyor imajı vererek hazırlıkları gizlemek üzere Dışişleri Bakanı Fethi Bey, Bakanlar Kurulu Kararıyla Avrupa'ya gönderildi.¹⁰¹² Başkomutan, hazırlıkları teftiş etmek üzere 23 Temmuz'da Konya'ya gelmiş olan General Towshend'in görüşme isteği bahanesiyle 23 Temmuz akşamı Ankara'dan ayrılıp Batı Cephesi Karargâhının bulunduğu Akşehir'e gitti. Yapılan

1008 **TİH.**, **Batı Cephesi**, II/6, 2. Kitap, s. 16-17; Selek, **age.**, s. 1214; Belen, **age.**, s. 419; Özalp, **age.**, s. 233-234; İncedayı, **age.**, s. 167-168.

1009 Akyüz, **age.**, s. 204-205.

1010 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C 13, Kaynak Yay., İstanbul 2004, s. 94.

1011 Aybars, **age.**, s. 561.

1012 Fethi Bey, izlenimlerinin olumlu olmaması üzerine hükûmete gönderdiği raporda, *Milli maksatlarımızın sağlanması ancak askerî faaliyetlerle kabil olabilecektir* demektedir. Bk. Tansel, **age.**, s. 158.

görüşmelerde Genelkurmay Başkanının da olması gereği üzerinde duruldu. Konya dönüşü Fevzi Paşa da gelmişti. 27/28 Temmuz gecesi birlikte yapılan görüşmeler sonunda belirlenen plan doğrultusunda 15 Ağustos'a kadar hazırlıkların tamamlanmasına karar verildi. 28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra yapılacak olan bir futbol maçını görmeleri ileri sürülerek ordu ve kolordu komutanları Akşehir'e çağrıldı. 28/29 Temmuz gecesi, saldırının nasıl yapılacağı ve ayrıntıları görüşüldü. Millî Savunma Bakanı da cepheye çağrıldı. Ankara'dan Konya'ya geçerken ordunun beslenmesi yolları üzerinde incelemeler yapıldı ve bu konuda Millî Savunma Bakanlığına düşen görevler saptandı.¹⁰¹³ Batı Cephesi komutanı 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak saldırıya hazırlık emri verdi.¹⁰¹⁴ Ayrıca, taarruz bölgelerinde orduların toplanma hareketlerinin Yunanlar tarafından anlaşılmaması için alınacak önlemler de ilgili komutanlıklara ayrıntılı olarak bildirildi.¹⁰¹⁵

Cepheden Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa, hükûmeti planlanan taarruz hakkında bilgilendirdikten sonra 17/18 Ağustos gecesi tekrar Konya'ya hareket etti. 20 Ağustos günü *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin ilk sayfasına şöyle bir ilan verildi: *Gazi Paşa Hazretleri Ağustosun 21. Pazartesi günü köşklerinde ricalı siyasiyeye bir çay ziyafeti verecekler.* Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Elçisi Aralov'dan da elçilikte kendisinin de katılacağı büyük bir kabul töreni düzenlemelerini, bunu Ankara'ya yaymalarını, öteki devlet elçilerini de kabul törenine çağırmalarını rica etti. Herkes toplanıp Mustafa Kemal'in gelişini beklediği sırada Paşa'nın yaveri gelerek Mustafa Kemal'in biraz rahatsız olduğunu ve gelemeyeceğini bildirdi.¹⁰¹⁶ Bu tamamen bir strateji oyunuydu. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, 17/18 Ağustos gecesi Konya'ya hareket etmiş, 20 Ağustos'ta Akşehir'deki Batı Cephesi Karargâhına ulaşmıştı. Böylece Paşa Hazretlerinin cepheye gidişi gizlenmişti. Zaten taarruz söylentileri her yerde vardı. Hükûmet de, Genelkurmay da saklamıyordu. Ancak tam zamanı da açıklanmıyordu. Yunanlarda taarruz söylentilerini duyuyorlar, fakat yeteri kadar hazırlanıldığına ihtimal vermediklerinden, buna inanmıyorlardı.¹⁰¹⁷ Yunan Başkomutanı Hacıanestis'in karargâhı İzmir'de, cephede ise General Trikopis vardı.

24 Ağustos 1922'de Başkomutan karargâhı Akşehir'den, Şuhut'a getirdi. 25 Ağustos'ta ise Şuhut'tan savaşları yönettiği Kocatepe'nin güney batısındaki Çadırılı Ordugâha geçti. Daha sonra Kocatepe'ye çıkararak cepheyi

1013 Atatürk, *age.*, s. 896-897.

1014 *ATBD.*, Yıl: 64, Ocak 2015, S 134, Belge 59.

1015 *ATBD.*, Yıl: 64, Ocak 2015, S 134, Belge 60-1-2.

1016 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, Çev. Hasan Âli Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2020, s. 36.

1017 Özalp, *age.*, s. 234.

ve kıtaları gözden geçirdi.¹⁰¹⁸ 25 Ağustos akşamı Anadolu'nun tüm dünya ile iletişimi kesildi,¹⁰¹⁹ hatta İzmit Limanı da gemi giriş çıkışına kapatıldı. İngilizlerin dikkati buraya yöneldi. Aynı akşam, güneş battıktan sonra ordu hazırlık mevkillerine doğru ilerlemeye başladı. Gece yürüyüşleri tam bir sükûnet ve intizam içerisinde devam ediyordu. 25/26 Ağustos gecesi cepheye iyice yaklaşıldı. Taarruz süresince, ordunun ihtiyacı olan cephane ve malzemenin taşınması için yine halktan yardım istendi. Erkekleri cephede olan kadınlar, yüzlerce kağnı ile geldiler. Hatta bazı kağnılara öküz bulunamadığı için inek koşulmuştu.¹⁰²⁰ Aynı tarihte 1. Ordu Komutanlığının 23 numaralı ordu emrinde saldırının, 26 Ağustos sabahı saat 05.30'da topçu ateşi ile başlatılacağı belirtilmişti.¹⁰²¹ O geceyi İzzettin Çalışlar şöyle anlatır;¹⁰²² *Herkesin kalbi ümit ve heyecan dolu çarpıyordu. Düşmana hiçbir şey sezdirmemek için konuşmalar bile sessiz yapılıyordu. Hava sakin, gökyüzü açıktı. Yeni ayın henüz üç veya dördüncü günüydü. Hilal dik ve mağrur duruyordu. Tam ortasına yıldızı sarmıştı, Türk bayrağı aynen gökyüzünde oluşmuştu. Bu manzara çok ulviydi. Herkes bu durumu hayra yoruyordu...*

Saldırı sabah saat 4.30'da topçuların ateş tanzim etmek için atışlarıyla başlatıldı.¹⁰²³ Gazi Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşalarla birlikte Kocatepe'de idi. Her şey planlandığı gibi gidiyordu. İlk saldırılarda hedeflenen yerlere ulaşılmıştı. Fakat sadece Çiğiltepe'ye 200-300 metre yaklaşılabilmişti. 26 Ağustos sonuçları umut vericiydi. 26/27 Ağustos tarihinde yapılan Afyonkarahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20-30 kilometre uzunluğunda bulunan düşman cepheleri ele geçirildi.¹⁰²⁴ 27 Ağustos itibarıyla Yunan kuvvetleri geri çekilmeye başladı. 29 Ağustos 1922 günü Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı cephesi Karargâhları Afyon'da Birinci Ordu Karargâhı Balmahmut'daydı.¹⁰²⁵ 29/30 Ağustos 1922 gecesi Afyonkarahisar Belediye Dairesinde kendisine ayrılan yerde orduların durumunu harita üzerinde belirledikten sonra, Fevzi ve İsmet Paşa'yı çağırttı. Harita üzerinde durum bir kez daha değerlendirildikten sonra şu karara va-

1018 Çalışlar, *age.*, s. 364.

1019 Kinross, *age.*, s. 368.

1020 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990, s. 500-501; Aybars, *age.*, s. 563.

1021 **ATBD**, Yıl: 64, Temmuz 2015 S 136, Belge 1(1-3), 2(1), 3.

1022 Çalışlar, *age.*, s. 364.

1023 "Topçularımız saat dört buçukta atışa başladılar; bilirsiniz ki, topçulukta evvela ateş tanzim etmek için atış yapılır." **TBMM Zabıt Ceridesi**, 4 Ekim 1922, İçtima. 112, celse. 1, s. 263; **ATABE**, C 13, Kaynak Yay., İstanbul 2003, s. 364.

1024 Atatürk, *age.*, s. 900-901.

1025 **TİH**, **Batı Cephesi**, II/6, 2. Kitap, s. 197.

rıldı:¹⁰²⁶ *Türkün gerçek kurtuluş güneşi 30 Ağustos sabahı bütün gösterişiyle doğacaktır.* Başkomutanın öncülüğünde yapılan gözden geçirmeler sonunda Batı Cephesi Komutanı 30 Ağustos 1922'de saat 06.30'da ordulara şu emri verdi¹⁰²⁷: “...Günlerden beri gece gündüz muharebe eden birliklerimizden durmaksızın ve dinlenmeksizin harekâta devam istenmektedir.”

Harita üzerinde yapılan tespitler ve ordulardan gelen haberler üzerine, Yunan ordusunun büyük bir kısmı kuzey, doğu, güney ve güneybatıdan kuşatılmıştı. Tasarlanan sonuç alınmak üzereydi. Bu nedenle taarruza şiddetle devama ve durmadan takibe karar verildi.¹⁰²⁸ Yenilen Yunan ordusunun büyük kuvvetleri 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar'da çevrildi.¹⁰²⁹ Yunan ordusunun Eskişehir cephesindeki birliklerinden destek alıp, yeni savunma cepheleleri oluşturmalarına fırsat vermemek için süvariler cephe gerilerine sarktı.¹⁰³⁰ 30 Ağustos'ta düşmanın 5 Tümeni Türk kuvvetleri tarafından sarılmış durumdaydı. Düşman mevzilerinin hemen yakınındaki Çalköy'e karargâh kurmuş olan Mustafa Kemal Paşa, topçuların mümkün olduğunca yakından ve hatta açık mevziden ateş etmelerini istedi. “26 Ağustos sabahı başlayan ve beş gün beş gece devam eden Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi, düşmanın ana kuvvetleri imha edilerek son buldu” 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da düşman kuvvetlerinin imhası ile sonuçlanan bu savaşa İsmet Paşa “Başkomutanlık Meydan Muharebesi”¹⁰³¹ derken, Mustafa Kemal Paşa, “Rum Sındığı” adını verdi.¹⁰³²

31 Ağustos sabahı Çalköy'de Mustafa Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet Paşalarla buluşarak, bir öküz arabasının üstünde genel durumu gözden geçirdi. Çünkü o anda düşmanın beş tümeni “imha veya esir” edilmiş; üç yenik tümeni İzmir yönünde kaçmaya ve Eskişehir'deki kuvvetleri çekilme belirtileri göstermeye başlamıştı. Bunların bir araya gelip yeniden toparlanmasına fırsat vermemek için düşman ordusuna nerede rastlanırsa derhal vurulacaktı. İşte bu sonucu sağlamak için Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül'de *Ordular İlk*

1026 Belen, *age.*, s. 463.

1027 *ATBD*, Yıl: 64, Temmuz 2015 S 136, Belge 64; *TİH.*, *Batı Cephesi*, II/6, 2. Kitap, s. 242

1028 *TİH.*, *Batı Cephesi*, II/6, 2. Kitap, s. 241.

1029 Atatürk, *age.*, s. 901.

1030 Altay, *age.*, s. 339-340.

1031 *Türk İstiklal Harbi*, *Batı Cephesi*, II/6, 3. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 90; Tansel, *age.*, s. 166, 168.

1032 ...*Bu meydan muharebesi hakikaten düşmanlarımız için çok kahredici ve korku ve panik sebebidir. Bu muharebenin neticesi Yunanların ve Rumların kalbini sındırmıştır. Dolayısıyla bu muharebeye “Rum Sındığı” Meydan Muharebesi demek çok yerinde olur. TBMM Zabıt Ceridesi*, 4 Ekim 1922, İctima. 112, Celse. 1, s. 269; Aybars, *age.*, s. 564; *ATABE*, C 13, s. 371; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, TTK Yay., Ankara 1997, s. 279.

*Hedefiniz Akdenizdir, İleri*¹⁰³³ emrini verdi. Başkomutanın önerisi ile Fevzi Paşa Mareşalliğe, İsmet Paşa Ferikliğe terfi etti. Diğer komutanlar da bir üst rütbeye terfi ettirildi.¹⁰³⁴ Türk ordusu amansız bir takip harekâtına başladı. Kaçan düşman her yeri ateşe vermekteydi. Uşak, Eskişehir, Aydın, Alaşehir, Turgutlu, Ahmetli, Salihli, Manisa, kısacası şehirler, kasabalar, köyler, insanlar, mabetler, tarihi eserler yanıyordu. Bölge ahalisi, çocuklar, kadınlar, insafsızca öldürülüyordu.¹⁰³⁵

2 Eylül'de Yunan Komutanı Trikopis, Türk Kuvvetlerine teslim oldu.¹⁰³⁶ 3 Eylül'de Yunanlar, İtilaf Devletlerinden Mütarekeye aracılık etmelerini ve Küçük Asya'yı boşaltmayı teklif etti.¹⁰³⁷ Aynı gün Eskişehir düşman işgalinde kurtarıldı. Arkasından Türk ordusunun kesintisiz ilerlemesi ile bütün Batı Anadolu şehirlerinde işgale son verildi. 4 Eylül'de Alaşehir, Buldan, Kula, Söğüt, 5 Eylül'de Bilecik, Bozüyük, Simav, Demirci, Ödemiş, Salihli, 6 Eylül'de Akhisar, Balıkesir, 7 Eylül'de Aydın, 8 Eylül'de Manisa ve Kemalpaşa'ya Türk ordusu girdi.¹⁰³⁸ ABD Konsolosu Bristol 9 Eylül'de, *Aydın ve Nazilli yanmıştır. Yakında İzmir'de Yunanlar tarafından yakılabilir.* şeklindeki telgrafı ülkesine gönderdi. Bu arada İngiliz, Fransız ve İtalyan Konsolosları Yunan Millî Savunma Bakanına telgraf çekerek "İzmir'in yakılmayacağına dair güvence verilmesini istemişler, fakat böyle bir güvencenin verilmesinin mümkün olmadığı karşılığını almışlardır".¹⁰³⁹

Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşları Fevzi ve İsmet Paşalar 9 Eylül'de Nif üzerinden Bel Kahve mevkisine geldi ve geceyi burada geçirdi. Yer yer çarpışmalar sürmesine rağmen 10 Eylül'de İzmir'e girdi. Kendisine Karşıyaka'daki bir köşk hazırlandı. Kral Konstantin de burada kalmış ve köşke ayaklarının altına serilen Türk Bayrağı'nı çiğneyerek içeri girmişti. Mustafa Kemal'i karşılayanlar da merdivenlere bir Yunan bayrağı sermişlerdi. Durumu kendisine anlatanlara Mustafa Kemal, *Hata etmiş ben bu hatayı tekrar edemem. Bayrak milletin şerefidir. Ne olursa olsun, yere serilmez, çiğnen-*

1033 **ATASE**, Ziraat Bankası Evrakı, (ATA-ZB), Kutu 46, Gömlek 9, Belge 9-5.

1034 Mustafa Kemal Paşa'nın 31 Ağustos 1922'de 31 Ağustos 1922'de Tümen ve daha üst komutanların bir üst rütbeye yükseltilmesi için TBMM'ye yaptığı teklif aynen kabul edildiğinden 3 Eylül 1922 günü terfiler kabul edilmiştir. **TİH.**, **Takip Harekatı**, III/6, III. Kitap, s. 89.

1035 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990, s. 528; Tansel, **age.**, s. 169-171; **ATABE**, C 13, s. 373

1036 Mustafa Kemal Paşa'dan aldığım telgrafta, hem Korgeneralliğe terfimi tebrik ediyor, hem de esir edilen Yunan Başkomutanı Trikopis'in kılıcının hatıra olmak üzere bana gönderdiğini bildiriyordu. Özalp, **age.**, s. 234.

1037 Baytok, **age.**, s. Jaeschke, **age.**, s. 191; Akyüz, **age.**, s. 208.

1038 Aybars, **age.**, s. 566.

1039 Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)**, Milliyet Yay., İstanbul 1972, s. 371.

mez. Kaldırınız! der.¹⁰⁴⁰

Türk zaferi tüm ülkede ve dünyada olumlu yankılar uyandırdı. Tüm ülkede coşkun bir sevinç yarattı. Zafer dolayısıyla kentlerde ve köylerde mitingler, gösteriler, dinsel törenler düzenlendi. İnsanlar sokaklara döküldü, o döneme kadar her şeye müdahale eden işgal kuvvetleri ve İstanbul hükümetinin inzibatları göstericileri dağıtamıyorlardı. Ankara'da şenlikler ve kutlamalar vardı. Mecliste muhalif hareket zafere rağmen etkinliğini artırma çabasıydı.¹⁰⁴¹ Yunanistan'da ihtilal çıktı. Kral tahtından çekildi. Hacıanestis, Gonaris ve kabinesinden dört bakan Yunan İhtilal Mahkemesi'nde ölüm cezasına çarptırıldı.¹⁰⁴² İngiltere'de Lloyd George ve Lord Curzon gazetelerde eleştirilmeye başlandı. Lloyd George Başbakanlıktan istifa etmek zorunda kaldı.¹⁰⁴³

Farklı ülkelerden de kutlamalar geliyordu. İlk kutlayanlardan biri Sovyet Birliği Elçisi S.İ. Aralov oldu. Rusların mesajında, "Avrupa emperyalizmine karşı birkaç yıldır kahramanca bir savaşı yürüten Türk halkının sevincini içtenlikle paylaşmakta" denilmekteydi.¹⁰⁴⁴ Tevfik Paşa'nın başında bulunduğu Osmanlı hükümeti de zaferi kutlayanlar arasındaydı.

Ülkede kutlamalar devam ederken ordu da faaliyetlerini sürdürmekte, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına doğru ilerlemekteydi. Mustafa Kemal İzmir'de durmak niyetinde değildi. Amacı; Misak-ı Millî sınırlarından ne eksik ne fazla olarak İstanbul ve Edirne'yi almaktı. Bu amaçla Çanakkale'ye doğru da asker yürüyordu. Burası İtilaf Devletlerinin kendilerince belirlemiş oldukları tarafsız bölgeydi. İngilizler Boğazlarda savunma tedbirleri aldı. Ancak bu önlemler de ordunun Boğazlara yürüyüşünü durdurmadı. İngilizler yıkılan itibarlarını, Fransızlar ise kapitülasyonların kaldırılması ihtimalini ve kabul edilmesi mümkün olmayan Osmanlı borçlarını düşünüyorlardı. Paris'te bir araya gelen İtilaf Devletleri kendi aralarında anlaşmazlığa düştü. İngiltere'nin çabaları sonuç vermedi. Bu arada Türk birlikleri İngilizlerin tahkim edilmiş bölgelerinin yanına kadar geldi. General Harrington, Türk birliklerinin tarafsız bölgeyi terk etmelerini istedi. Mustafa Kemal Paşa ise böyle bir bölge tanımadığını bildirdi. Bu arada Franklin Bouillon, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere İzmir'e geldi. İkisi arasındaki görüşmeler çerçevesinde Boğazlara yönelik harekât durduruldu. General Harrington ile yapılan mektup teatileri sonucunda Mudanya'da bir konferans yapılmasına karar verildi.¹⁰⁴⁵

1040 Aydemir, *age.*, s. 551-552.

1041 Özalp, *age.*, s. 235.

1042 Kinross, *age.*, s. 374; Uğur Üçüncü, **Büyük Taarruz**, Altınpost Yay., Ankara 2012, s. 442-456.

1043 Akyüz, *age.*, s. 210-211; Üçüncü, *age.*, s. 456-459.

1044 Şamsutdinov, *age.*, s. 291; Aralov, *age.*, s. 139.

1045 **TİH.**, **Takip Harekatı**, II/6, 3. Kitap, s. 271-274.

4.8. Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)*

Türk ordusunun 30 Ağustos 1922'de Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nde kazandığı parlak zafer, Millî Mücadele'nin askerî aşamasını sona erdirirken Yunanlıları Anadolu'da gördükleri “megali idea” rüyasından uyandırmış ve mütareke istemeye zorlamıştı. Bunun anlamı, Yunanlıların Batı Anadolu ve Doğu Trakya'yı tahliye etmek zorunda kalacak olmalarıydı. Nitekim Yunanlılar 3 Eylül'de mütareke için ara buluculuk etmeleri amacıyla İtilaf Devletlerine başvurular. Onlar da Ankara hükûmetinin İstanbul temsilcisi Hamit Bey aracılığıyla mütareke teklifinde bulundular. Bu teklif, 4 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi. Paşa, 5 Eylül'de verdiği cevapta, Anadolu'da Yunan ordusunun kesin bir şekilde yenildiğini ve mütarekenin ancak Trakya için söz konusu olabileceğini, 10 Eylül'e kadar TBMM'ye başvurulması gerektiğini bildirdi. En önemlisi Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletlerine bazı şartlar ileri sürdü¹⁰⁴⁶:

1- Trakya, Mütarekenin tarihinden itibaren 15 gün zarfında 1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin mülki memurları ile askerî kuvvetlerine teslim edilecektir.¹⁰⁴⁷

2- Yunanistan'daki esirlerimiz 15 gün içerisinde İzmir, Bandırma ve İzmit Limanlarında teslim olunacaktır.

3- Yunan ordusunun üç buçuk seneden beri Anadolu'da yapmakta olduğu yıkımın onarılması şimdiden taahhüt ettirilecektir.

Bu sırada Türk ordusu, 9 Eylül 1922'de, İzmir'e girmiş ve Yunan askerlerinin çoğunun vapurlara binerek adalara kaçmalarına ve geri kalanının da denize dökülmesine sebep olmuştu. Diğer taraftan Yunanlılar, 12 Eylül'de Mudanya'yı ve 19 Eylül'de Batı Anadolu'yu tamamen tahliye etmek zorunda kalmışlardı. İngiltere'nin kışkırtmasıyla İtilaf Devletleri, Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasına bir miktar asker çıkarmıştı.

Bilindiği gibi İngilizler, Türklerin 30 Ağustos zaferinden Yunanlılar gibi endişelenmişlerdi. Onların endişesi Boğazlar idi. Bu amaçla toplanan İngiliz hükûmeti, 7 Eylül 1922'de, İstanbul ile Boğazları bırakmamak ve Gelibolu Yarımadası'nı korumak için tek başına oraya takviye gücü gönderme kararını aldı. Ayrıca, 15 Eylül'de de İngiltere Sömürgeler Bakanı Winston Churchill,

* Prof. Dr. Mustafa Budak, İstanbul Üniversitesi, Öğretim Üyesi, mustafa.budak@istanbul.edu.tr

1046 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C II, MEB Yay., İstanbul 1987, s. 675-676.

1047 İlgi çekicidir ki, bu mütareke şartlarında tahliye sınırı olarak “1914 sınırı”nın belirtilmesidir. Bunun anlamı Tefvik Bıyıklıoğlu'na göre, Meriç Nehri'nin batısında Kuleliburgaz-Karaağaç demir yolunu ve Dimetoka'yı da içine alan ve Kızıldeli Çayı'na kadar uzanan sahanın Doğu Trakya'nın bir parçası sayılmasıdır. Bk. Tefvik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele I**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara 1987, s. 435.

İngiliz sömürge ve ülkelerinin Boğazları savunmaya çağrılmasını, Başbakan Llyod George da Boğazların takviye edilerek savunulmasını istemişti. Buna karşılık, Fransa ve İtalya, Türkiye ile yeni bir savaşa taraftar değillerdi. Özellikle, İzmir ve Trakya'nın Türklere bırakılmasını savunan Fransızlar, bu görüşlerini, 18 Eylül'de, İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pelle tarafından açıklarken, Başbakan Poincare de, 19 Eylül'de Fransız Meclisinde yaptığı konuşmada, Fransa'nın Türkiye ile savaşa girmeyeceğini ve Fransız kamuoyunun da buna taraftar olmadığını söylemekteydi. İtalyanlar da aynı tutumu izliyorlardı. Aslında İngiliz kamuoyu da Fransız ve İtalyanlardan farklı düşünmüyorlardı. 21 Eylül tarihli *Daily Mail* gazetesi "Çanakkale'den çekiliniz" başlığı ile yayımlanıyordu. Diğer taraftan, İngiliz İşçi Federasyonu da 21 Eylül'de Lloyd George ile görüşerek İngiliz işçilerinin savaşa karşı olduklarını, savaş olursa grev ilan edeceklerini bildirmişlerdi.¹⁰⁴⁸

İtilaf Devletleri nezdinde bu gelişmeler yaşanırken Ankara'da boş durmuyordu. İngiliz istihbarat raporlarına göre, Türk milliyetçileri, Yunanlılara karşı ortak harekât önerisiyle Bulgaristan'a yanaşmakta ve Sırbistan'ı yanına çekerek Selanik'i ele geçirmeyi teklif etmekteydi. Hatta Ankara hükûmetinin İstanbul temsilcisi Hamit Bey ise Batı Trakya'ya özerklik tanınmasını kapsamak üzere Misak-ı Millî'de belirtilen hedefleri gerçekleştirmek istediklerini, 17 Eylül'de, İstanbul'daki Sırbistan temsilcisine bildirmekteydi. İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 21 Eylül'de, Lord Curzon'a gönderdiği kapalı bir tel yazısında, Türklerin Sovyet Rusya yardımıyla askerlerini Doğu Trakya'ya nakletmeyi amaçladıkları iddiasını aktarmaktaydı.¹⁰⁴⁹

Ankara'nın kararlı tutumunu gören İngiliz hükûmeti, aldığı bir kararla Dış işleri Bakanı Lord Curzon'u 19 Eylül'de Paris'e göndermiş ve Lord Curzon da Fransız Başbakanı Raymond Poincare ile İtalya'nın Paris Büyükelçisi Kont Sforza ile görüşmelerde bulunmuştu. Bu görüşmelerin sonunda İtilaf Devletleri, hem mütareke yapmak ve hem de bir barış konferansı düzenlemek amacıyla BMM hükûmetine bir teklif sunulmasını kararlaştırdılar.¹⁰⁵⁰ Bu teklif, 23 Eylül 1922'de, Dışişleri Bakanlarının imzaladığı bir nota ile Ankara'ya bildirildi. Söz konusu nota, askerî harekâtın durdurulması ile konferans ve barışa ilişkin idi. Aynı gün bu ortak nota, Yunan ve Türk hükûmetlerine gönderildi. Notanın maddeleri şunlardı:¹⁰⁵¹

1048 Salahi R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Yay., Ankara 1986, s. 269-273.

1049 Sonyel, **age.**, C II, s. 273-274.

1050 Sonyel, **age.**, C II, s. 275. Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan-Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele (1922-1923)**, Çev. Mehmet Moralı, Alfa Tarih, İstanbul 2011, s. 30-34.

1051 23 Eylül 1922 tarihli İtilaf Devletleri notası için bk. **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 2005, s. 318-319; Atatürk, **Nutuk**, C II, s. 677-679; Tevfik Bıyıklıoğlu, **age.**, C I, s. 437-438.

1. Üç müttefik hükûmet, Venedik'te veya başka şehirde toplanacak olan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ile Yunanistan'ın katılacağı konferansa gecikmeden tam yetkili bir temsilci göndermeye hazır olup olmadığını bildirmesini TBMM hükûmetinden rica ederler.
2. Üç müttefik hükûmet, barış görüşmeleri sürdüğü müddetçe, birlikte tarafsız ilan ettikleri bölgeye Ankara hükûmeti ordusunu göndermemesi şartıyla Edirne dâhil olmak üzere Meriç'e kadar Trakya'nın Türkiye'ye verilmesini memnuniyetle karşılayacaklarını ve bu konuda yardımcı olacaklarını beyan ederler.
3. Üç müttefik hükûmet, barış antlaşması yürürlüğe girdiği anda müttefik ordularının İstanbul'dan çekileceği hakkında son Mart ayında (Paris Barış Konferansı Mart-Nisan 1922) verdikleri teminatı tekrar ederler.
4. Üç müttefik hükûmet, Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a kabulüne memnuniyetle yardımcı olacaklardır.
5. Üç müttefik hükûmet, konferanstan önce, müttefik generallerinin Türk ve Yunan askerî makamlarıyla anlaşarak belirleyecekleri bir hatta Yunan kuvvetlerinin çekilmesi için nüfuzlarını kullanacaklardır. Bu müdahaleye karşılık Ankara hükûmeti gerek konferanstan önce ve gerek konferans sırasında, müttefik hükûmetlerinin geçici olarak tarafsız ilan ettikleri bölgeye asker göndermemeyi, Boğazları ve Marmara Denizi'ni geçmemeyi üstlenecektir.
6. Bu hattın tayini için Mustafa Kemal Paşa ile Müttefik Devletler generalleri arasında Mudanya veya İzmit'te hemen bir toplantı yapılacaktır.

Görüldüğü gibi İtilaf Devletleri, Yunan ordusunun Meriç'e kadar olan bölgeyi tahliye etmesine karşılık Türk ordusunun da Marmara Denizi ve Boğazları geçmemesini talep etmekteydiler. Aslında Mustafa Kemal Paşa da, Türk-Yunan savaşının resmen sona erdirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bundan dolayı 29 Eylül'de verdiği kısa cevabi notasında, Meriç'e kadar Trakya'nın derhal Türkiye'ye iadesini talep ettikten sonra Mudanya'da bir mütareke konferansı toplanmasını kabul ettiğini bildirdi.¹⁰⁵² Türk notasını 30 Eylül'de öğrenen İngiliz hükûmeti 1 Ekim'de muhtemel mütareke konferansında izleyecekleri siyaseti belirledi. Lord Curzon'un kaleme aldığı İngiliz siyasetine göre, daha ziyade askerî konular üzerinde durulmalı ve Trakya'da Yunan ordusunun çekileceği hat bir an önce tespit edilmeliydi. Aksi halde, hızlı hareket edilmezse Türk ordusu Kocaeli bölgesinde güçlenecek ve Avru-

1052 Atatürk, **Nutuk II**, s. 679.

pa'ya geçme girişiminde bulunacaktı.¹⁰⁵³

Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa, Türk hâkimiyetinde olması şartıyla Boğazların serbestliğine önem vermekteydi. Ancak, Doğu Trakya derhal boşaltılmaz ve Türkiye'ye teslim edilmez ise Doğu Trakya'ya geçen Yunan kuvvetlerinin peşinden Avrupa yakasına geçmek Türk ordusu için kaçınılmaz olacaktı. Bu arada konferanstan olumlu sonuç alınmaması ihtimaline karşı Türk ordusunun İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının Anadolu yakasını ele geçirmeleri için gerekli tedbirler de alınmıştı.¹⁰⁵⁴ Ankara bu konuda o kadar kararlıydı ki, Doğu Trakya'nın tahliyesine Yunanistan'ın itiraz etmesi halinde tavırlarının ne olacağını soran bir gazeteciye İstanbul temsilcisi Hamit Bey, *O takdirde verdikleri kararın tatbikini alakadar devletlerin kumandanlarından talep veyahut o hususun teminini ordumuza bırakmalarını teklif ederiz* demişti.¹⁰⁵⁵ Aynı şekilde Mustafa Kemal Paşa da *Chicago Tribune* gazetesi İzmir muhabirine verdiği mülakatta;

...Boğazların açık olmasını istiyoruz. Binaenaleyh Boğazlar etrafından istihkâmlar inşasına mahal yoktur. Şu halde mevcut istihkâmların hedmine amadeyiz. Ancak yaptığımız emin bir vaziyette bulunması icab eder. Bunun için Marmara Denizi'nin selametini temin etmek lazımdır. Ancak iki noktada ısrar ediyoruz. Biri Boğazların serbestisi, diğeri payitahtımızın selameti. Bu esas üzerine dünyanın bütün alakadar devletleri tarafından teklif olunacak bu metalibimizi (taleplerimizi) tatmin edecek her türlü suret-i tesviyeyi (düzenlemeyi) kabule amadeyiz (hazırız). Bu düstur bugün serd ediliyor. BMM'nin esasları bu düstur üzerinde kurulmuştur¹⁰⁵⁶ diyordu.

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, 4 Ekim 1922'de, BMM'de yaptığı konuşmada, *Bu Mudanya Konferansı'nda tespit olunacak şeyler arz ettiğim gibi Trakya'nın tahliye olunup bize devir ve teslim edilmesidir. Buna mukabil biz de ordularımızı Boğazlardan uzak bulunduracağız¹⁰⁵⁷* demek suretiyle asıl amacın Doğu Trakya'nın tahliyesi olduğunu vurgulamıştı.

1053 İsmail Eyüpoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 123-24.

1054 Öyle ki, Çanakkale Boğazı bölgesinde Yakup Şevki Paşa'nın komuta ettiği II. Orduya bağlı 2. Süvari Tümeni tarafsız bölgeye girerek Çanakkale şehrinin etrafında tel örgülere kadar yanaşmış ve fakat İngiliz ricası üzerine şehre girmemişlerdi. Diğer taraftan, Anadolu'daki tarafsız bölgeye yaklaşan Nurettin Paşa komutasındaki I. Orduya bağlı 3. Kolordu (General Şükrü Naili Gökberk komutasında), 1922 yılı Ekim başlarında bir süvari tümeniyle Şile'ye, diğer tümenleriyle (1, 61, 51. Tümenler) Gebze ile İzmit arasındaki bölgeye gelmişti. Geniş bilgi için bk. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, C I, s. 442-444.

1055 "Son Haberlere Göre Vaziyet", **Sabah**, no: 11804, 3 Teşrinievvel 1338, s. 1.

1056 "Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Beyanâtı", **Sabah**, no: 11804, 3 Teşrinievvel 1338, s. 2.

1057 **TBMMZC**, C 23, Devre 1, 112, İçtima, s. 276; "Gazi Paşa Kumandanımızın Tarihi Nutukları", **Sabah**, no: 11807, 6 Teşrinievvel 1338, s. 1.

Mudanya'da yapılacak konferansa Ankara hükûmetinin katılmasında, 28-29 Eylül'de İzmir'de gerçekleşen Mustafa Kemal Paşa-Franklin Bouillon görüşmesinin büyük katkısı bulunmaktadır.¹⁰⁵⁸ Ancak Türk heyetinin konferansa hazır olmasına rağmen İtilaf Devletleri temsilcilerinin henüz konferansa katılıp katılmayacakları belli değildi. Buna sebep İngiltere idi; onun son anda barış çabalarını mahvetmesinden endişe edilmekteydi. Neyse ki korkulan olmadı. 1-2 Ekim gecesi, İstanbul'a gelen Fransız temsilcisi Franklin Bouillon, İtilaf Devletleri temsilcileriyle yaptıkları görüşme sonucunda Fransa ile İngiltere generallerinin Mudanya'ya gönderilmelerine karar verildi. İtilaf temsilcileri, 3 Ekim sabahı Mudanya'ya geldiler.¹⁰⁵⁹ Türk Heyeti ise 2 Ekim'de Mudanya'ya gelmişti.¹⁰⁶⁰

Sonunda taraflar, 3 Ekim 1922'de Mudanya'da bir mütareke konferansı toplanmasına karar verdiler. Konferansa Ankara hükûmetini temsilen İsmet Paşa ile General Harington (İngiltere), General Charpy (Fransa) ve General Monbelli (İtalya) katılacaklardı. İngiliz temsilcisinin yardımcısı kurmay başkanı Albay Heywood olurken Fransız ve İtalyan temsilcilerinin yardımcıları bulunmuyordu. Buna karşılık, Kurmay Başkanı General Asım [Gündüz] ile Harekât Şube Müdürü Yb. Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey İsmet Paşa'nın yardımcıları idi. Ayrıca, konferansa katılmamakla beraber Genelkurmay başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) Mudanya'da idi. Ne var ki, Yunan delegeleri doğrudan konferansa katılmamışlar, Mudanya Limanı'nda demirlemiş Yunan nakliye gemisinde beklemek zorunda kalmışlardı.¹⁰⁶¹

Bu arada Sovyet Rusya, 27 Eylül'de bir nota vererek Boğazların görüşüleceği bir konferansa davet edilmemesinden rahatsız olduğunu bildirmiş ve hatta konferansta alınacak kararları tanımayacağını açıklamıştı. Bundan üç gün sonra 30 Eylül'de verdiği nota ise daha da şiddetli idi. Bu notayla Sovyetler, İngilizleri Boğazları abluka altına almakla suçlamaktaydı. Buna karşılık TBMM hükûmeti, 4 Ekim'de verdiği cevabi notada, endişe edecek bir durum olmadığını Sovyetlere bildirdi.¹⁰⁶²

Bu şartlar altında konferans, 3 Ekim Salı günü saat 15.00'te, İsmet Paşa'nın açış konuşmasıyla başladı ve heyet üyelerine teşekkür etti. Daha sonra İngiliz temsilcisi General Harington bir konuşma yaparak İtilaf Devletlerinin taslak mütareke projesini okudu. Buna göre amaçları, 23 Eylül 1922

1058 Bige Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerine Göre Mudanya Konferansı'nın Toplanmasına Fransa'nın Katkısı", **70.Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları Bildiriler**, Uludağ Üniversitesi, Bursa 1993, s. 115-117.

1059 Eyüpoğlu, **age.**, s. 142-144.

1060 Bıyıklıoğlu, **age.**, C II, s. 103.

1061 Bıyıklıoğlu, **age.**, C I, s. 445-446.

1062 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar-Büyük Zaferden Lozan'a- I**, Temel Yay., İstanbul 2002, s. 92-93.

tarihli notada yazıldığı gibi karşılıklı çatışmaları sona erdirmek ve Trakya'da bir hat belirlemektir. Ayrıca müttefik projesinde Doğu Trakya'dan Yunan tahliyesinden söz edilmekle beraber Türklere iadesinden tek kelime edilmemiştir. En önemlisi, Karaağaç'ın adı bile geçmemiştir.¹⁰⁶³ Buna karşılık Türk heyetinin Konferansta izleyeceği siyaset ise önceden belliydi ve bölgenin Yunan tahliyesinden sonra Türklere iadesini öngörmekteydi.¹⁰⁶⁴

1. Edirne ve Meriç dâhil olmak üzere Yunan ordusunun ve Yunan yönetiminin Trakya'dan çıkması.
2. Trakya'nın TBMM hükûmetine yirmi gün içinde tamamen teslim edilmesi.
3. Şimdilik Türk ordusunun Trakya'ya geçmemesi kabul edildiğinden Trakya'daki Türk yönetiminin Yunan saldırılarından korunması için gerekli tedbirlerin alınması.
4. Türkiye ordularının duracakları hatların belirlenmesi ve harekât olmadığı sırada hiçbir şekilde tahkimat yapılmaması ve Türk ve Müslüman halka karşı herhangi bir askerî harekâtın yapılmaması.

Konferansın birinci günü, ilk önce F. Bouillon, İsmet Paşa ile iki kez görüştü. Müttefik generallerin Doğu Trakya'nın tahliyesi ile Batı Trakya bölgesinin işgali meselelerine karışma haklarının olmadığını ve bu hususun 23 Eylül notasında kabul edildiğini belirttikten sonra diğer esas meselelerin 15 gün sonraki barış konferansında görüşüleceğini bildirdi. Buna karşılık İsmet Paşa, müttefik projesi ile esas farkın Meriç'in batısındaki bir bölgenin işgali ve Karaağaç meselesi olduğu görüşündeydi. Konferansın ikinci günü (4 Ekim) taraflar, karşılıklı mütareke projelerini tartıştılar. General Harrington, İsmet Paşa'nın kendilerine verdiği Türk projesini inceleyerek güncellenmiş yeni müttefik projesini gündeme getirmişti. İsmet Paşa, müttefik projede yazılmış Edirne kelimesiyle şehir, varoşlar ile Karaağaç olarak kabul edilmesinde ısrarlıydı.¹⁰⁶⁵ Ertesi gün (5 Ekim) sabahında İtilaf generalleri, İron Dük zırhlısında Yunan heyetiyle bir araya geldiler ve İsmet Paşa heyetiyle anlaşmaları kararları içeren belgeyi Yunanlılara verdiler. Bu belgeye göre, Yunan ordusunun Meriç'in batısına çekilmesi kararlaştırılmıştı. Daha sonra İtilaf generalleri İsmet Paşa heyetiyle toplandı. Bu toplantıda İsmet Paşa, kabul edilmiş hususlarla ilgili düzeltmelerin yanısıra uzlaşmamış konuların görüşülmesini önerdi. İlk olarak Yunanlılarla çatışmaların kesilmesi maddesi kabul edildi. Ardından Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılması görüşüldü. İtilaf

1063 Konferansa ilişkin İsmet Paşa'nın raporuna ilişkin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in 7 Ekim 1922 tarihli konuşması, **TBMMGCZ**, III, Devre 1, s. 896-897; İ. Eyüpoğlu, **age.**, s. 148-151.

1064 **TBMMGCZ**, III, Devre 1, s. 901; T.Bıyıkhoğlu, **age.**, C II, s. 103.

1065 **TBMMGCZ**, III, Devre 1, s. 898.

generalleri, Yunan askerinin çekilmesinden sonra barışa kadar bölgenin kendilerince işgalini teklif ettiler. İsmet Paşa ise bunu reddetti.¹⁰⁶⁶ Bunun üzerine görüşmeler kesildi. Aynı gün İtilaf generalleri İstanbul'a giderek Yüksek Komiserleriyle istişare toplantısı yaptılar. Toplantı sonunda Türk heyetine sunulmak üzere 12 maddelik yeni taslak hazırlandı. Buna göre İtilaf Devletleri, Edirne dahil Doğu Trakya'nın Ankara hükûmetine teslimini kabul ettiler fakat Karaağaç meselesinde ise sadece Türk görüşüne yer verilmişti. Buna rağmen Yunan ordusunun Meriç'in batısına çekilmesi kabul edilmiş, Meriç'in batısındaki demir yolunun işletme kontrolünün Türk-Yunan ve İtilaf temsilcilerinden oluşan bir heyete bırakılması uygun görülmüştü.

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, Türk ordularının ileri harekâtını durduran yetkiyi İsmet Paşa'nın elinden almıştı. 6 Ekim'de İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta, daha önce F. Bouillon ile varılan anlaşmada yazıldığı gibi Doğu Trakya, TBMM hükûmetine iade edilmezse 6-7 Ekim'de Türk ordusunun İstanbul'a hareket edeceği bildirilmekteydi.¹⁰⁶⁷ Bunun üzerine taraflar 6 Ekim'de tek oturumluk bir toplantı daha yaptılar ise de anlaşmaya varılmadı. Ertesi gün (7 Ekim) sabahleyin başlayan toplantıda görüşülen konulardan biri Doğu Trakya'da Yunanlıların yaptığı tahribat idi. Oysa İngilizler buna inanmıyordu. İkinci konu ise sivil ve askerî esirler meselesi idi. İsmet Paşa, bütün esirlerin barış konferansından önce iade edilmesini istedi. Buna karşılık İtilaf generalleri, Yunanistan'daki sivil esirlerin derhal iadesinin mümkün olabileceğini, askerî esirlerin ise yeni bir mesele olduğunu söylediler. İsmet Paşa bunu uygun buldu. Çünkü Doğu Trakya'nın teslimi gibi mesele ortada iken İngilizlerin eline bir koz vermek istememişti.¹⁰⁶⁸ Mustafa Kemal Paşa da TBMM'de yaptığı konuşmada İsmet Paşa ile hemfikir olduğunu açıkladı.¹⁰⁶⁹

Bu arada Türk ordusu, tarafsız bölgeye girmişti. Bunun üzerine 8 Ekim'de İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bir telgraf göndererek konferansın kesintiye uğraması üzerine Türk kuvvetlerinin Çanakkale ve İzmit'ten tarafsız bölgeye girdiklerini ve bu yüzden İsmet Paşa'ya bir ultiatom verilmesini uygun bulduklarını bildirdi.¹⁰⁷⁰ Bu ultiatom, Fransız General Charpy ile İtalyan General Mombelli tarafından İsmet Paşa'ya verildi. Bu görüşmede İsmet Paşa, Türk kuvvetlerinin hareketliliğinin sıradan bir uygulama olduğunu söyleyince Fransız ve İtalyan generaller, Çanakkale'de kıtalar arasındaki mesafenin açılmasının gerekli ol-

1066 Eyüpoğlu, *age.*, s. 165-169.

1067 Eyüpoğlu, *age.*, s. 171-177.

1068 Bilal Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar*, Eskişehir 1992, s. 363.

1069 TBMM, III, s. 903-904.

1070 Veyisi Akın, *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 50.

duğunu ve asıl sorunun buradan kaynaklandığını, İngilizlerin Türk taleplerini kabul edeceklerini söylediler. İsmet Paşa, bunu olumlu karşıladı. Generaler de gemilerine döndüler.¹⁰⁷¹

9 Ekim'de İtilaf generalleri, sabahın erken saatlerinde toplandılar ve Türklere sunulacak nihai Mudanya Mütarekesi'nin yeni şeklini görüştüler. Ardından İsmet Paşa ile toplandılar.¹⁰⁷² Müttefikler, Yunanlıların on beş gün içinde Doğu Trakya'dan tahliyesinin kararlaştırıldığını, kendilerinin ise toplam 45 gün içinde bölgeden çekilmesinin söz konusu olduğunu ve hatta Trakya'nın Türklere iadesinin belli olmadığını, tarafsız bölgeden Türklerin çekilmesinde İngilizlerin ısrarcı davrandıklarını, Karaağaç'ın kendi ellerinde olacağını bildirdiler.¹⁰⁷³ Fransız ve İtalyan generallerindeki söz konusu görüş değişikliği İsmet Paşa için şaşırtıcıydı. İsmet Paşa ise durumu hemen Ankara'ya ilettili. Yeni durum hakkında Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin 9 Ekim 1922 tarihli gizli oturumunda yaptığı konuşmada, amaçlarının İstanbul ile Doğu Trakya'nın TBMM hükûmetine teslim edilmesi olduğunu söyledi. Bunun üzerine Hakkı Sami Bey (Sinop), Yasin Bey (Antep), Mustafa Durak Bey (Erzurum), Emin Bey (Erzincan), Müfit Efendi (Kırşehir) gibi bazı milletvekilleri tarafından ise hükûmetin talepleri karşılanmazsa Misak-ı Millî içinde Trakya'nın alınması için her şeyin yapılması gerektiği ifade edildi.¹⁰⁷⁴ Aynı şekilde Mustafa Kemal Paşa, 10 Ekim'de meclisin gizli oturumunda yaptığı bir başka konuşmada şu noktaları açıkça dile getirdi¹⁰⁷⁵:

1. Yunan ordusu ve yönetiminin on beş günde çekilmesi söz konusu olurken Yunan görevlilerin hemen çekilecekleri hususunun açıkça görülmesi.
2. Trakya'nın tesliminin açıkça ifade edilmesi.
3. Karaağaç'ın Edirne'ye ilhakı, mümkün olmadığı takdirde müttefiklerde kalmasının ehven kabul edilmesi ve Yunan müdahalesinden emin olunması.
4. Trakya'ya geçirilecek jandarma kuvvetinin sınırlandırılmamasının önemli olması.
5. Bütün ilkelere anlaşıldıktan sonra Boğazlar hakkında şimdiye kadar iddia ettikleri sınır yerine birliklerimizin buldukları yerde kalması ve İngilizlerle ara bölgenin bırakılması.
6. Boğazlar üzerindeki İtilaf işgal birliklerini artırmamasını ve işgal

1071 Şimşir, *age.*, s. 380.

1072 Eyüpoğlu, *age.*, s. 208.

1073 **TBMMGCZ**, III, s. 920.

1074 **TBMMGCZ**, III, s. 920-930.

1075 **TBMMGCZ**, III, s. 932-933.

alanlarını genişletmemesini ve ilerideki kuvvetlerimizi artırma ve gerisinde yığınak yapmama önerisine karşı çıkmaya halî. Bundan başka Yunan ordusunun Batı Trakya'da önemli yığınak yapmasına izin verilmemesi.

7. Askerî sözleşmenin bu akşam bitmesinin talep edilmesi. Bu istenirse hükûmetten onay alınması.

Sonunda taraflar, 10 Ekim'de yeniden toplandılar. İngiliz General Harrington yaptığı konuşmada, Doğu Trakya'nın Türklere bırakılacağını, İtilaf Devletlerinin Meriç'in batısında bir set oluşturacağını, Edirne ve Karaağaç konusundaki Türklerin talebinin kabul edildiğini, barış yapıldıktan sonra İstanbul'dan çekileceklerini söyledi.¹⁰⁷⁶ Bu konuşma, Türk heyetinin hoşuna gitmişti. Bir askerî sözleşme (Convention Militaire) yapılması hususunda anlaşıldılar. Sonunda, 11 Ekim'de Mudanya Mütarekesi imzalandı. Mudanya Mukavelenamesi veya Sözleşmesi de adı verilen 14 maddelik bu askerî sözleşmenin önemli bazı maddeleri şunlardır:¹⁰⁷⁷

Madde 1 Sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle beraber Türk ve Yunan silahlı kuvvetleri arasındaki çatışmalar durdurulacaktır.

Madde 2 Sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin gerisine çekilmesi istenecek çizgiyi Adalar Denizi (Ege Denizi) ağzından Trakya ile Bulgaristan sınırının kesiştiği yere kadar Meriç'in sol kıyısı oluşturacaktır.

Madde 3 Barış yapılanaya kadar her türlü karışıklıkların önüne geçmek için Meriç'in sağ kıyısı, Karaağaç ile birlikte İtilaf Devletleri tarafından belirlenecek yerlere yerleşmek üzere İtilaf askerleri işgal edecektir.

Madde 5 Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetlerince boşaltılması bu sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle başlayacaktır.

Madde 6 Jandarma ile birlikte olmak üzere Yunan sivil memurları en kısa sürede çekilecektir. Onlar çekildikçe sivil yönetim İtilaf memurlarına geçecek, mümkün olursa, onlar da aynı gün Türk memurlarına devredileceklerdi. Bu devir işlemi Yunan kuvvetlerinin çekilmesinden sonraki otuz gün içinde gerçekleştirilecektir.

Madde 8 Yunan kuvvetlerinin çekilmesi ve sivil yönetimin devri, başlıca merkezlere yerleştirilecek müttefikler arası kurullar yönetimine yapılacaktır.

1076 Eyüpoğlu, **age.**, s. 228-231.

1077 Antlaşma maddeleri için bk. Âli Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara 1948, s. 185-188; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I**, Ankara 1989, s. 63-66; İsmail Eyüpoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 240-244.

Madde 10 Bu kurulların geri çekilmesi de Yunan kuvvetlerinin tahliyesinden sonra otuz gün içinde gerçekleştirilecektir. Müttelik devletler, güvenlik açısından yeterli tedbirlerin alındığına ikna olursa söz konusu kurulların geri çekilmesi daha erken olacaktır. Böylece, TBMM hükûmeti yönetimi ve jandarması göreve başlar başlamaz bu kurullar da otuz gün içinde bölgeden çekilecektir.

Anadolu'da TBMM hükûmetinin kuvvetleri aşağıda belirtilen çizgiler üzerinde duracak ve bu çizgiler barış antlaşması yapılanaya kadar geçerli olacaktır:

- a) Çanakkale bölgesi: Lapseki'nin kuzeyinde Bozburnu ve güneyde Kumburnu temel noktalar olmak üzere Asya kıyısından yaklaşık on beş kilometre derinlikte bir hat.
- b) İzmit Yarımadası: İzmit körfezinde Darıca'dan başlayıp Gebze'den geçerek Karadeniz üzerinde Şile'ye kadar bir hat. Ancak, yaklaşık 40 km'lik bu hatta adı geçen yerler, TBMM hükûmetine bırakılacak ve sadece Darıca-Şile yolu ortaklaşa kullanılacaktır.

Madde 13 TBMM hükûmeti, barış antlaşmasının onaylanmasına kadar Doğu Trakya'ya kuvvet geçirmemeyi, orada bir ordu toplamamayı ve bulundurmamayı yükümlenir.

Madde 15 Bu sözleşme, imzasından üç gün sonra, 14/15 Ekim 1922 gece yarısı yürürlüğe girecektir. Mudanya'da Fransızca olarak 11 Ekim 1922'de imza edilmiştir.

Yunanistan ise Mudanya Mütarekesi'ni 14 Ekim'de kabul etti.¹⁰⁷⁸ Böylece Mudanya Mütarekesi ile Yunan ordusunun Doğu Trakya'dan geri çekilmesi ve ardından bu bölgeye TBMM hükûmetinin mülki idaresi ve jandarmasının süratle yerleşmesinin önü açılmış oldu.¹⁰⁷⁹ Bu başarı, Mustafa Kemal Paşa'ya göre "Kazanılan büyük zaferin ilk mühim siyasi semeresi" idi.¹⁰⁸⁰ Ayrıca Mudanya Mütarekesi, sadece Yunan ordusunun Doğu Trakya'dan çekilmesini sağlamamış aynı zamanda, Çanakkale ve İzmit taraflarında TBMM kuvvetlerinin duracağı hatları kararlaştırmıştır.

1078 Yunanistan, Mütarekenin imzalanmasını kabule yanaşmasa da 14 Ekim'de, İstanbul'daki Büyükelçisi Sinopulos'un İtilaf Devletlerinin temsilcilerine verdiği bir nota ile Mudanya Mütarekesi'ni kabul ettiğini bildirmiştir. Bk. Eyüpoğlu, *age.*, s. 245-246.

1079 Mütareke gereğince Doğu Trakya'ya Türk jandarma sevkıyatı 31 Ekim'de başlamış ve 19 Kasım 1922'de tamamlanabilmiştir. Ancak, şehir ve kasabaların Türk idaresine tamamen geçmesi Kasım sonlarını bulmuştur. İade edilen son yer, 26 Kasım'da boşaltılan Maydos olmuştur. Bk. Eyüpoğlu, *age.*, s. 261-262.

1080 Müdafaa-i Hukuk ve Belediye Reisliklerine Mudanya Mütarekesi'ni Bildiren Telgraf (11.10.1922), **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Haz. Nimet Arsan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1991, s. 500-501.

Böylece, Mudanya Mütarekesi ile Türk-Yunan harbi sona ermiş ve Yunan ordusunun Doğu Trakya'yı tahliyesinden sonra Türkiye'ye teslimi gerçekleşmişti. Bu durum, Türkiye için büyük bir diplomatik başarı idi. Artık genel bir barışın önünde hiçbir engel kalmamıştı. Aynı zamanda bu sonuç, İngilizler açısından Lloyd George'un deyimiyle "Sevr'den bu yana gerileme" idi.¹⁰⁸¹

4.9. Saltanatın Kaldırılması ve TBMM Hükûmetinin Yönetimi Ele Alması*

Türk İstiklal Savaşı 30 Ağustos 1922 tarihinde zaferle sonuçlandı. 9 Eylül'de Türk ordusu İzmir'e girdi. Bunun üzerine İtilaf Devletleri, Türklere uygulanacak barış şartlarını belirlemek amacıyla İstanbul hükûmeti ile Ankara hükûmetini barış konferansına davet ettiler. Konferans 13 Kasım'da İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanacaktı.¹⁰⁸² 27 Ekim 1922'de yapılan bu davet, her iki hükûmeti bir kez daha karşı karşıya getirmiş oldu.

Mudanya Mütarekesi görüşmeleri zaferin asıl sahibi olan TBMM hükûmeti ile yapılmıştı ve Türk milletinin yegâne temsilcisinin TBMM hükûmeti olduğu gerçeği bir kez daha ortaya konulmaktaydı. Mütareke TBMM hükûmetinin uluslararası alandaki hukuki durumuna da açıklık getirmekteydi.¹⁰⁸³ Bunu kabul etmeyen İtilaf Devletleri, özellikle de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon¹⁰⁸⁴ her iki hükûmeti barış masasında karşı karşıya getirmek ve çıkabilecek anlaşmazlıktan istifade etmeyi planlamıştı. Bu, İngiltere'nin başvurduğu ilk yol değildi. 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihinde toplanan Londra Konferansı'nda da bu yola başvurmuşlar ancak başarılı olamamışlardı.¹⁰⁸⁵ İngiltere'nin bu siyaseti Osmanlı saltanatının sonunu hazırlayan başlangıcı oluşturdu. Zira İstanbul hükûmeti böyle bir davete katılmaya kendisini çoktan hazırlamıştı. Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa henüz böyle bir davetin yapılmadığı günlerde *Akşam* gazetesine verdiği mülakatta İstanbul hükûmeti ile Ankara hükûmeti arasında herhangi bir ikiliğin olmadığını, şeklen bazı anlaşmazlıkların olduğunu bunların da kısa zamanda giderileceğini, İtilaf Devletleri tarafından bir konferansa davet söz konusu olursa burada Türk hukukunu sağlamak ve haklı taleplere ulaşmak için elden geldiği kadar çalışılacağını söylemişti.¹⁰⁸⁶

1081 Sonyel, *age.*, C II, s. 289.

* Prof. Dr. Nurten Çetin, Trakya Üniversitesi, Öğretim Üyesi, nurtencetin@trakya.edu.tr.

1082 Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Ankara 1997, s. 260.

1083 İleri, 5 Teşrinisani 1338/5 Kasım 1922, no: 1707, s. 1.

1084 Salâhi Sonyel, *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, C III, Ankara 2008, s. 1759.

1085 Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s. 416-456.

1086 *Akşam*, 29 Eylül 1338/9 Eylül 1922, No: 1443, s. 1. Ayrıntılar için bk. Çetin, *age.*, s.

9 Eylül 1922'de Türk ordusu İzmir'e girdiğinde ise Mustafa Kemal Paşa'ya bir tebrik telgrafi göndermişti. Telgrafta daha önce İstanbul hükûmetince asi ilan edilen Paşa'ya yiğit kumandan olarak hitap ediliyordu.¹⁰⁸⁷ İstanbul hükûmeti böylece zaferin asıl sahibinin Ankara olduğu gerçeğini kabulleniyor ancak Ankara hükûmetini İstanbul'a tabi olarak görmeye devam ediyordu. Sadrazamın basına yaptığı yukarıda bahsettiğimiz türden açıklamalar ve Ankara hükûmetine yönelik siyaseti Ankara cephesinde tepkilere neden olmaktaydı.¹⁰⁸⁸ İstanbul hükûmeti 17 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, zaferin İstanbul ve Anadolu arasındaki ikiliği ortadan kaldırdığını, birlik ve beraberliği sağladığını, İtilaf Devletleri tarafından Avrupa şehirlerinden birisinde toplanacak olan barış konferansına her iki hükûmetin davet edileceğinin bilindiğini haber verdi. Konunun önceden her iki hükûmet arasında görüşülmesini konferansta izlenecek siyasetin tespitini istedi. Bunun için de Ankara hükûmeti tarafından bu konularda bilgi sahibi ve güvenilir bir şahsın talimat verilerek derhal İstanbul'a gönderilmesini talep etti.¹⁰⁸⁹

Ankara hükûmetinin bu çağrıya tepkisi oldukça sert oldu. Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin bir nevi İstanbul'daki gayriresmî temsilcisi olan Hamit Bey'e¹⁰⁹⁰ bir telgraf çekti. Türk Devleti'nin niteliklerinin anayasası ile belirlendiğini, Türk milletinin geleceği ile ilgili karar vermede tek mercinin TBMM hükûmeti olduğunu ifade etti. Bu gerçek tüm dünya tarafından da bilinmekteydi. Türk ordusunun zaferinin bir sonucu olan barış konferansında Türkiye'nin tek temsilcisi TBMM olacaktı.¹⁰⁹¹

Ankara hükûmeti, saltanatın varlığını çoktan reddetmişti fakat İstanbul hükûmeti bu gerçeği kabul etmiyordu. Mudanya Mütarekesi kararları gereğince TBMM hükûmetine bırakılan Doğu Trakya'nın teslimi için İstanbul'a

497.

1087 Mithat Sertoğlu, "Atatürk İle İlgili Üç Belge", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ekim 1967, s. 6-7; Mithat Sertoğlu, "Mustafa Kemal Paşa İle Son Sadırâzâm Ahmet Tevfik Paşa'nın Münasebetlerine Dair Belgeler", **Millî Kültür**, S 63, Aralık 1988, s. 103.

1088 Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim**, C 2, İstanbul 1997, s. 815-816.

1089 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C II, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 2001, s. 687; **ATASE**, ATAZB, K 33, G 51, B 51-1, 51-2; **TBMM ZC** Devre 1, İctima 3, C 24, Ankara 1960, s. 269-270.

1090 Hamid (Hasançan) Bey, Osmanlı Devleti'nde Maarif ve Maliye nezaretleri ile siyasi, sosyal ve diplomatik birçok görev almıştır. 1913 yılında Hilal-i Ahmer Merkez kurulu üyesi olan Hamit Bey, 18 Kasım 1920'de Ankara hükûmeti tarafından "Kızılay mümessili" diye "örtülü" bir isimle İstanbul'da görevlendirilmiştir. TBMM'nin İstanbul hükûmeti ve İtilaf Devletleri temsilcileriyle yazışmalarını yürütmüştür. Barış görüşmelerine katılmış, antlaşmalar imzalamış, İstanbul işgal atından kurtarılmaya kadar bu vazifesini sürdürmüştür. Fethi Tevetoğlu, "Kızılaycı Hâmid Bey", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C III, S 9, Temmuz 1987, s. 681-690.

1091 **ATASE**, ATAZB, K 33, G 53, B 53-1, Atatürk, **age.**, C III, s. 1237.

gönderilen Refet Paşa, törenle karşılanmış Sadrazamın oğlu ve Padişahın Yaveri Ali Nuri Bey, Padişah adına kendisine *hoş geldiniz* demişti. Refet Paşa, *Makam-ı Muallâ-yı Hilafet'e hissiyât-ı diyanet kâranemi iblağ ediniz* diyerek sözlerinde Padişahlığa yer vermediği gibi halifenin şahsını dahi zikretmemişti.¹⁰⁹²

Mustafa Kemal Paşa'nın Hamit Bey aracılığı ile gönderdiği telgrafın eline ulaşmadığını ifade eden Ahmet Tevfik Paşa, 29 Ekim'de doğrudan TBMM'ye ikinci bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta konferansa birlikte katılma isteğini yineledi Kendisine gönderilen telgraftan daha sonra basın aracılığıyla haberdar olduğunu belirtti.¹⁰⁹³ Bu telgraf da diğerleri gibi Ankara'da büyük tepkiyle karşılandı ve TBMM'de Sadrazama yönelik çok sert eleştiriler oldu.¹⁰⁹⁴

Mecliste uzun süren görüşmeler sonucunda milletvekillerinin çoğunluğunun görüşleri göz önünde bulundurularak iki esas belirlendi:¹⁰⁹⁵

1-TBMM, İstanbul hükûmetinin telgrafına cevap vermeyecektir.

2-Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na aykırı harekette bulunan İstanbul'daki şahıslar ve heyetlerin Hıyanet-i Vataniye Kanunu gereğince cezalandırılmaları gerektir.¹⁰⁹⁶

Bu iki esasın kabul edilmesinin ardından Sinop Mebusu Rıza Nur Bey

1092 Sertoğlu, "Mustafa Kemal Paşa İle Son Sadriâzâm..." s. 104.

1093 **ATASE**, **ATAZB**, K 33, G 51-4, 51-5.

1094 Eleştiriler şu noktalarda toplanmaktaydı. *İstanbul, Padişah ve halife son yıllarda İtilaf Devletleri ile iş birliği yapmıştı ve İslâm âlemine lanetler okutacak ihanetler içine girmişti. Damat Ferit Paşa'nın Millî Mücadele aleyhindeki faaliyetleri olmasaydı zafere iki sene önce kavuşabilmek mümkün olacaktı. İstanbul'dakilerin bunu bildikleri halde hâlâ hükümet adına söz söylemeye yetkili olarak görmeleri ve bunu ilan etmeleri bir zavallılıktı. Türk milletinin geleceği ile ilgili söz söyleme hakkına sahip tek makam TBMM'ydi. İstanbul'dakiler bunu kabul etmeli ve dünyaya duyurmalıydılar. Ahmet Tevfik Paşa bu hakkı nerden almaktaydı. TBMM'nin sadrazamı değildi, Sevr Antlaşması'na imza atan biri değildi dolayısıyla o mühre elini sürmemeliydi. İstanbul Hükümeti olarak Türk milleti adına talepte bulunmaya hakkı yoktu. Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'nın telgrafına cevap vermemeliydi. İstanbul Hükümeti Sevr Antlaşması'nı imzalamakla böyle bir konferansta Türk milletini temsil etme hakkını tamamen kaybetmişti. TBMM üç yıldan beri milletin geleceği ile ilgili kararları vermiş ve Sevr Antlaşması'nı reddetmişti. Millet artık Osmanlı saltanatını değil, halkın saltanatını istiyordu. İstanbul'da saltanatı sürdürmek isteyenler, Hıyanet-i Vataniye Kanunu gereğince muhakeme edilmeliydiler. İtilaf Devletleri Türkiye'de iki hükûmet olduğunu düşünmekteydiler. Çıkarları gereği eskiden beri her iki hükûmete notalar vermekte konferanslara davet etmekteydiler. TBMM'ye düşen görev buna son vermektir. Osmanlı Devleti çökmüş yerine yeni ve güçlü bir devlet doğmuştu. İstanbul hükümeti zaten işgal kuvvetlerinin elinde esirdi. **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C 24, s. 272-291. Ayrıntılar için Bk. Çetin, **age.**, s. 503-513.*

1095 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C 24, s. 292-293.

1096 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C 24, s. 300.

ve 78 arkadaşının Meclise sundukları tahrir görüşüldü. Bu tahrirde Osmanlı Devleti'nin sona erdiği, yeni Türkiye hükümetinin onun varisi olduğu ve halifelik makamının esaretten kurtarılacağı ifade edildi. Yapılan oylamada milletvekillerinden 2'si çekimser oy, 2'si ret ve 132 milletvekili de kabul oyu kullandı. Ancak tahririn kabulü için gerekli çoğunluk sağlanamadı. Oylamanın bir sonraki toplantıya ertelenmesi kararlaştırıldı.¹⁰⁹⁷ Tahrire şiddetle muhalefet edenler arasında iki kişi öne çıktı. Bunlardan biri Mersin Mebusu Miralay Salahattin diğeri ise Ziya Hurşit'ti.¹⁰⁹⁸

1 Kasım 1922'de TBMM'nin üçüncü celsesinde tahririn görüşülmesine devam edildi. Uzun süren münakaşalar oldu. Mustafa Kemal Paşa uzun bir konuşma yaptı. İslam ve Türk tarihinden bahsederek hilafet ve saltanatın ayrılabilirliğini, hâkimiyetin kaynağının TBMM olduğunu tarihî vesikalarla açıkladı.¹⁰⁹⁹ Bundan sonra tahrirler Teşkilat-ı Esasiye, Şeriye ve Adliye encümenleri olmak üzere üç encümenine sevk edildi. Üç encümen Hoca Müfit Efendi'nin Başkanlığında toplandı. Şeriye Encümenine mensup bazı hocalar saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılamayacağını savunuyordu. Aynı odanın bir köşesinde tartışmaları dinleyen Mustafa Kemal Paşa söz aldı. Konuşmasında, *...mevzuu bahs olan; millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız? Meselesi değildir? Mesele zaten emri vaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehâl olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabi görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kâfalar kesilecektir...*¹¹⁰⁰ diyerek tartışmalara çok sert ifadelerle son verdi. Hızlıca kanun layihası belirlendi ve Mecliste okundu.¹¹⁰¹

Tahrir üzerinde bazı düzenlemeler yapıldı. Yapılan zeyilde, *Makam-ı Hilafet hanedan-ı Âli Osman'a aittir. TBMM makam-ı hilafetin istinatgâhıdır. TBMM makam-ı hilafete ehlini ve erşedini intihab eder* denildi.¹¹⁰² Bu düzenlemeden sonra tahrir tekrar oylamaya konuldu ve kabul edildi. İki maddeden oluşan tahrir şöyledir:

1- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla Türkiye halkı hukuk-ı hâkimiyet ve hükümrânisi temsil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde gayr-i kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile bi-l fi'l isti'mâle ve irade-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanınamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Millî hu-

1097 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C 24, s. 300.

1098 Atatürk, **age.**, C II, s. 689.

1099 Atatürk, **age.**, C II, s. 689-690, C III, s. 1239-1251; **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C 24, s. 305-311.

1100 Atatürk, **age.**, C II, s. 691.

1101 Atatürk, **age.**, C II, s. 691.

1102 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C 24, s. 304-305.

dudları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nden başka şekl-i hükûmeti 16 Mart 1336'dan (16 Mart 1920) itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.

*2-Hilafet, Hanedan-ı Âl-i Osmaniye aid olup halifelikle Türkiye TBMM tarafından bu hanedanın ilm ü ahlâkça erşed ve eslah olanı intihâb olunur. Türkiye Devleti, makam-ı hilafetin istinatgâhıdır. 1 Teşrin-i Sani 1338.*¹¹⁰³

Böylece Osmanlı ailesine ait olan Padişahlık hak ve yetkisi ortadan kaldırıldı. Kanunun ikinci maddesine göre halifelik devam edecek ancak, Osmanlı ailesinden gelecek ilmen ve ahlâken bu göreve en münasip kişi TBMM tarafından halife seçilecekti. Kanunla hilafet makamının dayanağının TBMM olduğu belirtildi.¹¹⁰⁴ TBMM'nin aldığı bu tarihî karar, 2 Kasım'da Ankara'da 101 pare top atışıyla ilan edildi.¹¹⁰⁵ İki seneyi aşan bir zamandan beri var olan millet hâkimiyeti böylece teyit edilmiş oldu.¹¹⁰⁶

Hâkimiyetin kaynağının millet olduğu ilkesini başından beri benimseyen ve bu düşüncesini 1919'da Samsun'a çıktığı andan itibaren uygulamaya çalışan Mustafa Kemal Paşa, saltanatla ilgili düşüncelerini şöyle ifade ediyordu: *Bugün bizim ne sultana ne Padişaha ne de kimseye verecek hâkimiyetimiz yoktur. Tabiidir ki halife olacaktır. Fakat saltanat ve hilafet birleşemez. Eski tarihlerde hiçbir zaman saltanat-ı Muaviye denilmemiştir. Sultan Ebubekir denilmemiştir. Peygamberimiz zî-şânımıza Sultan Muhammed namı verilmemiştir.*¹¹⁰⁷ O böylece Samsun'a çıktığı andan itibaren gerçekleştirmeye çalıştığı egemenliğin kaynağının millet olduğu ilkesini uygulayarak hedefine ulaştı.

Bu gelişmeler üzerine İstanbul hükûmeti Yıldız Sarayı'nda Padişahın başkanlığında olağanüstü toplandı. Toplantıda son gelişmeler müzakere edildi ve saltanatın kaldırıldığı resmen kendilerine tebliğ edilinceye kadar bir karara varılmaması konusunda hemfikir olundu. Diğer taraftan kabinede istifalar başlamıştı.¹¹⁰⁸ Encümen-i Vükelâda tekrar bir araya gelindi. Osmanlı hükûmetinin bu son toplantısı bir buçuk saat sürdü. Neticede Ankara'da TBMM'nin verdiği karar millî iradenin ortaya çıkması olarak kabul edildi. İstanbul hükûmeti 4 Kasım'da istifa etti. Sadrazam, Padişaha istifasını sundu. Padişah, TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararı ile artık ne Padişahlık makamının ne de İstanbul hükûmetinin kalmadığını biliyordu.

Hükûmetin istifası üzerine İstanbul'da bulunan Refet Paşa 4 Kasım'da bu

1103 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C 24, s. 314.

1104 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C 24, s. 314.

1105 **TTK**, TP, 17/26.

1106 Atatürk, **age.**, C II, s. 683.

1107 **TTK**, TP, 18/36.

1108 **İkdam**, 4 Teşrinisani 1338/4 Kasım 1922, No: 9307, s. 1.

gelişmeyi bir telgrafla İcra Vekilleri heyetine bildirdi. Ne yapılması gerektiği hususunda talimat istedi. Telgrafa göre, Refet Paşa İstanbul'da İtilaf Devletleri temsilcileri ile görüşmüştü. Onlar bundan sonra İstanbul'da yönetimin nasıl olacağı hakkında bilgi sahibi olmak istiyorlardı. Saltanatın kaldırılması İstanbul halkı arasında sevinç yaratmıştı. Halk arasında Padişahın istifa edeceğine dair söylentiler ortaya çıkmıştı. Telgraf 4-5 Kasım 1922'de İcra Vekilleri Heyeti toplantısında okundu. Bir talimatname hazırlandı ve Refet Paşa'ya gönderildi.¹¹⁰⁹ Bu çerçevede Refet Paşa TBMM adına İstanbul'daki idareye el koydu.¹¹¹⁰ TBMM hükûmeti saltanatın kaldırılması kararını 5 Kasım'da İstanbul'daki bütün vekâletlere resmen bildirdi.¹¹¹¹

TBMM hükûmeti tarafından hazırlanan talimatnamede yer alan başlıca esaslar şunlardı:

1 Kasım 1922'de alınan kararlar TBMM hükûmeti İstanbul'un idaresine el koymuştur. İstanbul Belediye Başkanlığı ile Vilayet Meclisi idare heyetlerinin mevcut durumları ve hareket tarzlarını tayin noktasında Ankara'dan talimat bekleyeceklerdir.

TBMM adına İstanbul Belediye Başkanı Ziya Bey İstanbul vilayetine vali olarak atanmıştır. İstanbul'daki bütün polis ve jandarma vilayete bağlı olacaktır. İstanbul'da asayiş ve güvenliğin sağlanması Polis ve jandarma tarafından sağlanacak ve bunlar görevlerine her zamankinden daha fazla özen göstererek devam edeceklerdir.

Üsküdar, Çatalca ve Beyoğlu mutasarrıflıkları İstanbul vilayetine bağlanacaktır.

Merkeze bağlı daireler kapatılacaktır. Bu dairelerde görevli memurların ne şekilde görev yapacakları hakkında ayrıca talimat verilecektir. Bu dairelere ait evrak ve eşyanın korunmasında her dairenin müsteşarı veya en büyük memuru sorumlu olacaktır.

Harbiye ve Bahriye daireleriyle Liman riyaseti Seyr-i Sefâin İdaresi doğrudan doğruya Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı olmak üzere müsteşarlar tarafından idare edilecektir. Kıtaat-ı Faale Merkez Kumandanlığına ve Sefâin-i Harbiye Haliç Kumandanlığına bağlı olacaktır.

Medreseler bütün dereceleriyle eskisi gibi devam edecekler ve Şeriyye Vekâletinde bulunan Tedrisat Müdürlüğüne bilgi vereceklerdir. İstanbul'un mahallî evkafı İstanbul Evkaf Müdürü tarafından idare olunacak ve Evkaf Vekâletine bilgi verecektir.

İstanbul vilayeti ile işgal sahasında kalan bölgedeki hâkimler, şeri ve as-

1109 Talimatname için bk. **BCA**, 030.18.01.06.34.16.

1110 **Peyâm-ı Sabah**, 6 Kasım 1338/6 Kasım 1922, no: 11837, s. 2.

1111 **BCA**, 030.10. 202.379.3.

kerî çalışanlar, adli müesseseler İstanbul İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumiğine bağlı olacaktır. Bu makamlar adli kapitülasyonları katiyen dikkate almayarak TBMM'den çıkan kanunlar çerçevesinde TBMM adına karar verecek ve görevlerini yapacaklardır.

Mahkeme-i Temyiz ile Birinci Ticaret Mahkemesi gibi adli kapitülasyonlara müsteniden kurulmuş olan mahkeme memurlarının çalıştıkları daireler ile çeşitli dairelerde çalışan memurlar ikinci bir emre kadar görevlerinden men edilmişlerdir.

Görevlerine geçici olarak son verilmiş olan hâkimler ile dairenin mümeyyiz ve başkâtipleri ile yeniden görevlendirilecek bir kâtibin de katılmasıyla oluşacak olan komisyon Sicil Müdürü Şevket Bey'in denetimi altına verilecektir. Bu komisyon mevcut kayıtlar, dosyalar ve nakit paraları muhafaza edecek ve bunların korunmasından sorumlu olacaktır.

İstanbul vilayeti ilkokulları ve talebeleri doğrudan doğruya İstanbul Maarif Müdürlüğüne bağlı olacaktır.

Maarif Vekâletine bağlı İstanbul Üniversitesi ve şubeleri, adli okullar, müzeler, Galatasaray Sultanisi ve Matbaa-i Amire ve Maarif Nezareti gibi müesseseler yürürlükte olan nizamnameleri dâhilinde hareket edeceklerdir.

Mühendis okulu öğretimine devam edecektir.

İstanbul vilayetinin ziraat, baytariye, maden, sanayi, ticaret işleri vilayet nezdindeki memurlar tarafından görülecektir.

Sıhhiye Müdüriyetinde mevcut nakit paralar, dosyalar vs. İstanbul Sıhhiye Müdüriyetinin mesuliyeti altında muhafaza edilecektir. İstanbul Sıhhiye Müdürlüğü eskiden olduğu gibi görevine devam edecektir.

Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Muavenet-i İhtiyacat Müdüriyeti adıyla Sıhhiye Vekâletine bağlı olarak devam edecek ve muhacir işleriyle Dâr-ül eytamlar vs. işlere bakacaktır.¹¹¹²

Böylece İstanbul'daki bütün daireler, TBMM hükûmetinin kontrolü altına girmiş oldu. Ayrıca Sadrazamlık, Dâhiliye, Hariciye nezaretleri kapatıldı. Yabancı ülkelerdeki Osmanlı Devleti elçilerinin görevlerine son verildi ve 5 Kasım 1922'de *Takvim-i Vekâyi* gazetesi kapatıldı.¹¹¹³ TBMM aldığı bir diğer kararla da İstanbul'un resmen işgal edildiği tarih olan 16 Mart 1920'den itibaren İstanbul hükûmetinin imzaladığı ve bundan sonra imzalayacağı bütün anlaşma ve sözleşmeleri feshetti.¹¹¹⁴

Millî Mücadele aleyhinde faaliyet gösterenlere karşı ülkede tepki oluş-

1112 Çetin, *age.*, s. 520; *BCA*, 030.18.01.01. 06.34.16.

1113 Çetin, *age.*, s. 520; *Peyam-ı Sabah*, 6 Kasım 1338/6 Kasım 1922, No: 11837, s. 2.

1114 *BCA*, 030, 18.01.01.01.01.11.245-99. 16.05.1920.

muştı. Bunların görevlerine son verilmesi ve cezalandırılmaları konusunda kamuoyundan talepler gelmekteydi. 30 Nisan-25 Ağustos 1922'de Darülfünun öğrencilerinin yaptığı eylemler sonucunda burada ders veren Ali Kemal ile Filozof Rıza Tevfik gibi bazı hocaların görevlerine son verildi.¹¹¹⁵

TBMM tarafından Millî Mücadele aleyhinde yoğun faaliyetlerde bulunmuş olan Ali Kemal'in yakalanması Kasım 1922'de Ankara'dan İstanbul'a bir telgrafla bildirildi. Ali Kemal, Beyoğlu'nda yakalandı¹¹¹⁶ ve İzmir'e götürüldü. Bu dönemde karargâhını İzmir'e taşımış olan I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa, Ali Kemal ile görüştü. Bu görüşmeden sonra askerlerin koruması altında dışarı çıkartılan Ali Kemal, halk tarafından linç edildi.¹¹¹⁷ 6 Kasım'da gerçekleşen bu olay sonrasında Nurettin Paşa Lozan'a gidecek olan ve İzmir'e uğrayan heyete verdiği yemekte bu olaydan bahsetmiş ve *...inşallah yakında Vahdettin'i de getirip cezasını vereceğim* demişti. Nurettin Paşa'nın bu sözleri üzerine, heyette ikinci delege olarak bulunan Rıza Nur Bey, *lâkin onu İnebolu'dan yola çıkaracağız. Çünkü Ankara'ya gelip mahkeme karşısında hesap vermesi lazımdır* diyerek tepki göstermişti. Nurettin Paşa'nın bu sözlerinden İstanbul'u cezalandırmak amacıyla olduğu anlaşılmaktaydı.¹¹¹⁸

Zaten Refet Paşa'nın İstanbul'a girmesiyle Padişah Vahdettin'in tahtından feragat edeceği söylentileri ortaya çıkmıştı. Bu durum zamanla yerini Padişahın tahtından indirileceği, yargılanacağı ve hatta idam edileceği haberlerine bıraktı.¹¹¹⁹ Bütün bunlar Vahdettin ve saray erkanında telaş ve endişe yarattı.¹¹²⁰ Can güvenliğinden endişe etmeye başlayan Vahdettin, 1922 yılı Eylül'ünden itibaren İstanbul'daki İngiliz temsilcileri ile temasa geçerek endişelerini dile getirmeye başlamıştı.¹¹²¹

Bu dönemde Ahmet Tevfik Paşa verdiği bir demeçte *...ferâgat hakkında hiçbir niyet izhâr etmedikleri gibi seyahat için de sebep görmüyorlar. Kendileri bazı ithamât altında bulunuyorlar ve millete hesap vermek arzusunu izhâr ediyorlar*¹¹²² demişti.

Bu ifadelerden Padişah Vahdettin'in bu sıralarda tahtını koruma ve yurt-

1115 Yücel Namal-Tunay Karakök, "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, C I, S I, Nisan 2011, s. 30.

1116 Necati Fahri Taş, **Nureddin Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2014, s. 232.

1117 Taş, **age.**, s. 232.

1118 Taş, **age.**, s. 233.

1119 Murat Bardakçı, **Şahbaba**, Everest Yay., İstanbul 2015, s. 225.

1120 Bardakçı, **age.**, s. 225-226.

1121 Metin Hülagu, **Yurtsuz İmparator Vahdettin**, Timaş Yay., 4. Baskı, İstanbul 2016, s. 88-91.

1122 **İleri**, 9 Teşrinisani 1338/9 Kasım 1922, No: 1711, s. 1.

ta kalma fikrinde olduğu anlaşılmaktaydı. Ancak 6 Kasım 1922'de Ali Kemal linç edildi. Padişah'ın yargılanması istekleri ortaya çıktı. Can güvenliği konusunda endişesi artan Vahdettin, Ahmet Tevfik Paşa'ya Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun bazı maddelerini göndererek sağlığına dikkat etmesi Avrupa'ya gitmesi tavsiyesinde bulundu. Ahmet Tevfik Paşa buna lüzum görmedi.¹¹²³

Sadrazamından da beklediği desteği alamayan Vahdettin, yukarıda bahsettiğimiz girişimlerinden sonra tekrar İngiltere nezdinde temasa geçti.¹¹²⁴ Bu temaslar Doktor Reşat Paşa¹¹²⁵ ve kayınbiraderi Zeki Bey aracılığı tarafından yürütülmekteydi¹¹²⁶. 15 Kasım 1922'de son aşamaya gelindi. Vahdettin'i kaçırıyorlarmış veya onu tahtını bırakmaya ikna ediyorlarmış gibi bir düşünce oluşmasını istemeyen İngiltere, Vahdettin'den kendilerine sığınma talep ettiğine dair yazılı bir başvuru yapmasını istedi. Vahdettin 17 Kasım 1922'de, hayatını tehlikede gördüğünü beyan eden mektubunu Müttefik orduları Başkomutanı General Harrington'a verdi¹¹²⁷. Mektubunda *İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümünden İngiltere devlet-i fahâmanesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i ahara naklimi talep ederim efendim* diyordu¹¹²⁸. General Yıldız Sarayı'na giderek Vahdettin'e kendisine her türlü korumanın sağlanacağını ve istediği yere salimen gitmesi konusunda gereken her şeyin yapılacağını ifade etti. Padişah ve maiyeti Generalin eşliğinde Dolmabahçe Sarayı'na gitti. Buradan İngilizlere ait Malaya Zırhlısı ile Malta'ya doğru yola çıktı. General Harrington İstanbul basını ve ajanslara bir mektup verdi. Bir nüshasını da Refet Paşa'ya gönderdiği mektupta; *Bir nüshasını leffen takdim ettiğim resmî beyannamede söylendiği üzere zat-ı şahane kendisini İngiltere'nin himayesi altında vaz ederek İngiliz harp sefinesi ile İstanbul'dan müfarekat etmiştir* denilmektedir¹¹²⁹.

Vahdettin ve beraberindekiler 20 Kasım 1922'de Malta adasına vardılar. Yolculuğu sırasında 18 Kasım 1922'de halifelikten uzaklaştırıldığına dair Şeriye Vekili Vehbi Efendi'nin fetvası yayımlanmıştı.¹¹³⁰ Hicaz emiri Kral Hüseyin hilafeti ele geçirerek halife unvanını almak için Vahdettin'in Malta'ya ayak bastığı andan itibaren harekete geçmişti.¹¹³¹ Kral Hüseyin tarafından

1123 Yılmaz Çetiner, **Son Padişah Vahideddin**, İstanbul 1997, s. 258.

1124 Hülagu, **age.**, s. 81, 92-93.

1125 Hülagu, **age.**, s. 100.

1126 Bardakçı, **age.**, s. 12.

1127 Hülagu, **age.**, s. 102-104.105.

1128 **FO**, 371/7962.163552'den aktaran Hülagu, **age.**, s. 105.

1129 Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cenneminde**, Sebil Yay., İstanbul 1991, s. 14-15; Atatürk, **age.**, C II, s. 692.

1130 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938**, TTK Yay., Ankara 1988, s. 367.

1131 Hülagu, **age.**, s. 183-185, 189.

bu amaçla Hicaz'a davet edilen Vahdettin ...*Ben bu daveti müvekkili zişânım Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin davetleri olarak ve emsalsiz bir manevi müjde olduğuna iman ederek kabul ediyorum* diyerek davete icabet etti.¹¹³² Cidde'ye vardığında törenle karşılandı.¹¹³³ Bu dakikadan sonra İstanbul'daki saray yaşantısında olduğu gibi misafir edildiği belirtilmektedir.¹¹³⁴ Ancak kendisi yaşadığı ve yaşayabileceği sorunlar nedeniyle endişeli ve tedirgindi.¹¹³⁵

Mekke'ye vardktan sonra Kral Hüseyin ile beraber Kâbe ziyaretini gerçekleştirdi.¹¹³⁶ Burada sarı humma hastalığına yakalandı. Biraz toparlandıktan sonra temiz havası ve suyu ile meşhur Taif'e gitmesi kararlaştırıldı,¹¹³⁷ fakat burada baş gösteren iç karışıklıklardan dolayı fazla kalamadı.¹¹³⁸ Malta Genel Valisi'ne bir telgraf gönderdi ve Hayfa'ya gitmek isteğini belirtti. Onun gerekçeli isteği İngiltere tarafından olumlu karşılandı. Ancak Hayfa'ya değil de Avrupa'ya İsviçre'nin Lozan kentine giderek orada ikamet etmesi düşünüldü. Fakat bu kez de Lozan'da devam eden barış görüşmeleri nedeniyle bu fikirden vazgeçildi.¹¹³⁹ Vahdettin'in ikamet etmek istediği diğer yerler Kıbrıs ve Londra oldu, fakat her iki talebi de kabul edilmedi.¹¹⁴⁰ Netice itibariyle İtalya'nın San Remo şehrinde karar kılındı. Zorunlu olarak ikamet ettiği bu şehirde 16 Mayıs 1926'da vefat etti. Cenazesi Şam'a nakledilerek Yavuz Sultan Selim Camii Haziresi'ne defnedildi.¹¹⁴¹

1132 Göztepe, *age.*, s. 39.

1133 Göztepe, *age.*, s. 77.

1134 Ferudun Kandemir, **Tütüncübaşı Şükrü Anlatıyor, Sultan Vahdeddin'in Son Günleri**, Yağmur Yay., İstanbul 2014, s. 72-73; Göztepe, *age.*, s. 79, 82, 86.

1135 Hülagu, *age.*, s. 182.

1136 Kandemir, *age.*, s. 78; Göztepe, *age.*, s. 85.

1137 Kandemir, *age.*, s. 79-82; Göztepe, *age.*, s. 87-88.

1138 Göztepe, *age.*, s. 90.

1139 Hülagu, *age.*, s. 183-185,189.

1140 Hülagu, *age.*, s. 192-196.

1141 Hülagu, *age.*, s. 223-224.